

Міністерство
соціальної політики України

ОБСЕ
Організація з безпеки та
співробітництва в Європі
Координатор проектів ОБСЕ в Україні

**НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ РІЗНИМ ГРУПАМ
ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ
(Звіт дослідження)**

**НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ
РІЗНИМ ГРУПАМ ОСІБ,
ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ
ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ**

(Звіт дослідження)

**Київ
2011**

УДК 364.3-7:343.431](047.31)
ББК 65.272
Н 17

Дослідження підготовлено незалежним експертом Л.І. Козуб на замовлення Міністерства соціальної політики України за підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні. Л.І. Козуб має багаторічний досвід роботи у сфері державного управління та надання соціальних послуг вразливим верствам населення. Вона є автором численних методичних рекомендацій, учасницею робочих груп з підготовки законодавчих та нормативних актів, зокрема у сфері протидії торгівлі людьми та соціальної роботи. Результати дослідження застосовуватимуться для підвищення ефективності надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми, в Україні.

Організація з безпеки та
співробітництва в Європі
Координатор проектів ОБСЄ в Україні

Опубліковано Координатором проектів ОБСЄ в Україні в рамках проекту «Посилення спроможності українських інституцій у переслідуванні торгівлі людьми та наданні допомоги жертвам».

Україна, 01034, Київ
вул. Стрілецька, 16
www.osce.org/ukraine

Усі права захищені. Зміст цієї публікації може безкоштовно копіюватися та використовуватися для освітніх та інших некомерційних цілей за умови посилання на джерело інформації.

ОБСЄ, інститути ОБСЄ та Координатор проектів ОБСЄ в Україні не несуть відповідальності за зміст та погляди, висловлені експертами або організаціями в цьому матеріалі.

ISBN 978-966-651-916-3

© Координатор проектів ОБСЄ
в Україні, 2011
© Фенікс, оформлення, 2011

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ ТА АБРЕВІАТУР

ВІЛ	Вірус імунодефіциту людини
МОМ	Міжнародна організація з міграції
МОП	Міжнародна організація праці
НУО	Неурядова організація
ОБСЕ	Організація з безпеки та співробітництва в Європі
НМП	Національний механізм перенаправлення
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПТП	Пункти тимчасового перебування іноземців
СНІД	Синдром набутого імунного дефіциту
США	Сполучені Штати Америки
ЦСССДМ	Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді
ЦСПД	Центр соціально-психологічної допомоги
СЦМД	Соціальні центри матері та дитини
УБЗПТЛ	Управління боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми
ЮНІСЕФ	Дитячий фонд ООН

КОРОТКИЙ ЗМІСТ

Найвищою цінністю будь-якої держави, у тому числі й України¹, є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Отже, кожна держава зобов'язана охороняти ці цінності та забезпечувати їх відновлення.

Одним із пріоритетних напрямів політики України є соціальне забезпечення та підтримка осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах. Держава декларує виділення матеріальної допомоги, забезпечення притулку та надання інших соціальних послуг для підтримання та відновлення повноцінної життєдіяльності таких осіб, захист їх прав та законних інтересів.

Життєве неблагополуччя може бути спричинене різними факторами, зокрема перебування людини в ситуації торгівлі людьми. Торгівля людьми є тяжким злочином, що грубо порушує права людини. Жодна країна світу не має імунітету до торгівлі людьми, і Україна не є виключенням. Сучасний всеохоплюючий підхід до нових викликів та загроз, зокрема й торгівлі людьми, вимагає мобілізації широкого

¹ Стаття 3 Конституції України.

кола ресурсів кожної держави для забезпечення захисту прав людини на практиці.

Комплексний підхід до протидії торгівлі людьми передбачає попередження торгівлі людьми, переслідування осіб, які вчиняють цей злочин або сприяють йому, а також зміцнення та захист прав постраждалих². Оскільки поняття «торгівля людьми» охоплює широке коло соціальних явищ, соціальні служби є однією із ключових структур, що мають працювати як з передумовами, так і з наслідками торгівлі людьми.

Питання щодо надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми піднімаються в різних державах у різних нормативно-правових документах, починаючи із законів і закінчуючи інструкціями, затвердженими наказами галузевих міністерств.

Завданням даного дослідження є здійснення аналізу:

- міжнародних правових актів, які визначають порядок забезпечення допомоги постраждалим від торгівлі людьми, основні умови та принципи, що повинні враховуватися при наданні такої допомоги;
- національного законодавства, що регламентує роботу суб'єктів, в компетенції яких є надання соціальних послуг особам, які потрапили в ситуацію торгівлі людьми;
- наслідків торгівлі людьми та основних потреб постраждалих, з урахуванням вікових та гендерних особливостей; передового досвіду зарубіжних країн та досвіду роботи закладів, установ і організацій різних форм власності, що забезпечують допомогу постраждалим від торгівлі людьми в Україні.

Під час дослідження було здійснено опитування представників низки державних установ та громадських організацій щодо досвіду роботи з даною категорією осіб.

При здійсненні аналізу виявлено проблемні питання, з якими стикаються як постраждалі, так і суб'єкти, що надають їм необхідну допомогу, та підготовлено рекомендації для вдосконалення механізму надання соціальної допомоги постраждалим від торгівлі людьми в Україні.

² Див.: Рішення №557/Ред. 1 Постійної Ради ОБСЄ, План дій з протидії торгівлі людьми, 2005 (PC.DEC/557/Rev.1).

1. ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

1.1. Проблема торгівлі людьми

Для ефективної і результативної роботи з попередження торгівлі людьми та надання допомоги постраждалим, важливим є правильне і вільне від стереотипів розуміння соціальними працівниками самого явища «торгівля людьми».

Торгівля людьми є однією із галузей кримінального бізнесу, що розвивається найбільш стрімкими темпами. На сьогодні масштаби цього виду злочинної діяльності в світі набули таких розмірів, що за своїми наслідками стоять на третьому місці після нелегальної торгівлі зброєю та наркотиками³.

Існує багато причин торгівлі людьми. Вони є комплексними і взаємопов'язаними.

Потраплянню людей в ситуації торгівлі людьми сприяє чимало чинників, зокрема:

- ❑ економічна нестабільність у державі;
- ❑ соціальна нерівність та низький рівень життя населення;
- ❑ насильство в сім'ї та інші прояви гендерної нерівності;
- ❑ девіантна поведінка батьків (вживання алкоголю, наркотичних речовин тощо);
- ❑ викривлення моральних цінностей та відсутність духовних принципів певної частини населення;
- ❑ привабливість уявного кращого життя за кордоном та погана обізнаність українських громадян щодо можливостей працевлаштування і перебування за кордоном та їх наслідків;
- ❑ відсутність належної системи захисту постраждалих та несистематична превентивна робота.

³ Деякі оціночні дані щодо масштабів проблеми:

- з метою експлуатації у світі щорічно продають за кордон 600–800 тис. осіб (за оцінками уряду США);
- жертвами торгівлі людьми щороку стають понад 1,2 млн дітей (за даними Дитячого Фонду ООН – ЮНІСЕФ);
- починаючи з 1991 року кількість українців, постраждалих від торгівлі людьми, становить понад 110 тис. осіб (за оцінками МОМ).

Щодо зовнішніх причин торгівлі людьми, то серед них можна визначити такі:

- ❑ спрощення можливостей для подорожування;
- ❑ брак механізмів реалізації законів та корумпованість певних органів, які забезпечують дотримання законності;
- ❑ лояльність законодавства до заняття проституцією у багатьох країнах світу;
- ❑ інтернаціоналізація тіньової економіки;
- ❑ попит на низькооплачувану працю та комерційну сексуальну експлуатацію, особливо дітей;
- ❑ попит на працю в галузях, де основне населення не бажає працювати через низку причин, зокрема небезпечні умови праці;
- ❑ мінімальний ризик настання негативних наслідків для самих торгівців та відсутність справедливості для постраждалих і потенційних жертв, що дає можливість торгівцям маніпулювати своєю безкарністю.

Як свідчать дані проведених раніше досліджень та результати опитувань, найбільш уразливими до торгівлі людьми є незаміжні (у тому числі розлучені) жінки або одинокі матері, молодь, зокрема діти вулиці, діти-сироти, діти — вихідці із неблагополучних сімей, мігранти, особи, які зазнали насильства в сім'ї, члени малозабезпечених сімей та особи з проблемами здоров'я.

Сьогодні термін «торгівля людьми» застосовується до різних форм експлуатації та різних видів жертв. Немає єдиного «типового» випадку торгівлі людьми. Об'єктами цього злочину може бути будь-хто незалежно від статі, віку, соціального становища тощо. Форми вербування, перевезення та експлуатації жертв теж різняться.

Торгівля людьми може бути як транснаціональною, коли людину перевозять із країни походження через транзитні країни до країни призначення, так і внутрішньою, коли перевезення здійснюється в межах однієї держави без перетинання кордону.

Оскільки торгівля людьми часто пов'язана з організованою злочинністю, злочинці знаходять «застосування» для кожної жертви⁴ для збільшення власних прибутків. Так, якщо робота вимагає фізичної сили (будівництво, прокладання залізничних колій або промислова

⁴ За період з 2004 по 2010 рік кількість жінок, постраждалих від торгівлі людьми, становила 6627 осіб, тоді як чоловіків — 1305 осіб. Звіт представництва МОМ в Україні щодо надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми (з урахуванням статі).

риболовля), до такої роботи частіше примушують чоловіків. Крім того, чоловіків можуть використовувати з метою здійснення правопорушень та у збройних конфліктах⁵. Жінок піддають сексуальній експлуатації чи примусовій праці в домашньому господарстві, промисловому або сільськогосподарському секторах⁶. Діти, особи похилого віку та люди з функціональними обмеженнями стають жертвами торгівлі людьми з метою жебракування. Примушують жебракувати також осіб, які мають залежність від психотропних речовин. Нині примусове жебракування є однією із найбільш поширених форм внутрішньої торгівлі людьми — після трудової експлуатації та сексуального рабства. Будь-які особи можуть також бути втягнуті в торгівлю людьми для вилучення та трансплантації органів. Але такий поділ є досить умовним і не означає, що, наприклад, чоловіків не можуть використовувати для сексуальної експлуатації, жінок та дітей — для втягнення у злочинну діяльність (наприклад, дрібні крадіжки чи перевезення наркотичних речовин).

Важливо відзначити, що частина постраждалих від торгівлі людьми піддається експлуатації більш ніж одного виду. Зазвичай це трудова та сексуальна експлуатація. Результати досліджень також показують, що можуть бути й інші комбінації, наприклад: жебракування та втягнення у злочинну діяльність; трудова експлуатація, жебракування та втягнення у злочинну діяльність; сексуальна, трудова експлуатація та жебракування тощо⁷.

У багатьох випадках особи, які потрапили в ситуацію торгівлі людьми, можуть бути не готовими ідентифікувати себе як постраждалі. Це може стосуватися осіб, які були залучені до примусової праці шляхом обкладання їх грабіжницькими «поборами» та втягнення в боргову кабалу, або ж людей, психологічно залежних від особи, що піддавала їх сексуальній експлуатації, які почали сприймати таку особу як «співмешканця» (так званий «Стокгольмський синдром»).

⁵ Посібник МОМ з питань надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми. — К., Тютюкін, 2009.

⁶ За даними представництва МОМ в Україні, від трудової експлуатації за період 2007—2010 рр. постраждало 864 чоловіки та 824 жінки.

⁷ За даними представництва МОМ в Україні, із загальної кількості осіб, які страждали від змішаної форми експлуатації, 93% становили особи жіночої статі.

1.2. Наслідки торгівлі людьми

Особи, які постраждали від торгівлі людьми, стикалися з насильством та багатьма, часто взаємопов'язаними, факторами ризику для здоров'я та життя. З них змущуються фізично, щоб примусити до сексуальних стосунків чи виконання тяжкої праці, гвалтують з метою залякування та встановлення над ними повного контролю, ізолюють, щоб паралізувати психологічно, а також обмежують економічно, щоб втягнути в залежність від торговців⁸.

Наслідки торгівлі людьми в цілому відрізняються від наслідків будь-якої поодинокі події, що травмує особу, оскільки торгівля людьми частіше за все передбачає довготривалі та часто повторювані травмуючі ситуації. Наслідками торгівлі людьми, які потребують вирішення, є погіршення загального стану здоров'я (втрата ваги, перевтома, шлунково-кишкові розлади, неврологічні симптоми, больові синдроми, порушення зорових та слухових функцій, ушкодження кісток та м'язів, пошкодження шкіри, зниження імунітету тощо), психічні захворювання, інфекційні захворювання, розлади статевого та репродуктивного здоров'я, соціальні проблеми та розлади поведінки⁹.

Сексуальна експлуатація зачіпає найінтимнішу сторону життя людини і належить до найбільш цинічних злочинів. До характерних рис сексуальної експлуатації можна віднести такі: необхідність вступати з клієнтами у «небезпечний секс» (секс без будь-яких засобів захисту); примушення постраждалих до приймання (протягом тривалого часу) гормональних препаратів та антибіотиків у дозах, що значно перевищують терапевтичні, задля уникнення вагітності та запобігання зараженню клієнтів захворюваннями, що передаються статевим шляхом.

Постраждали від сексуальної експлуатації зазвичай, окрім статевих хвороб та порушення репродуктивної функції, мають інші серйозні проблеми зі здоров'ям, зокрема, каліцтво, пов'язане з побоями, яким вони піддавалися; позитивна реакція на ВІЛ; алкогольна та наркотична залежність тощо.

Через пережиті події жертви торгівлі людьми часто страждають на занижену самооцінку та почуття безнадії. А для постраждалих від сексу-

⁸ Рекомендації з надання послуг в галузі репродуктивного і сексуального здоров'я в Україні жінкам, які потерпіли від торгівлі людьми: лікування ІПСШ/ІРС, 2005 (Перше видання).

⁹ Протидія торгівлі людьми. Методичний посібник для медичних працівників. МОЗ України та Координатор проектів ОБСЄ в Україні, 2007.

ального насильства особливо типові почуття сорому, ганьби та провини. Однією із проблем, на яку також необхідно звернути увагу, є стигматизація жертв¹⁰ з боку соціального оточення, а також самостигматизація — стан, що виокремлює особу із суспільства на її власному свідомому та напівсвідомому рівнях, створює їй самі проблеми в самореалізації своєї особистості та взаємодії з оточенням і соціальними структурами¹¹.

Аналіз даних дослідження щодо типових проявів стигматизації постраждалих від торгівлі людьми, що проводилось Центром практичної психології «Всеукраїнська громадська організація «Розрада» в рамках проекту «Дестигматизація як метод створення безпечного середовища для реабілітації та реінтеграції потерпілих від торгівлі людьми», підтриманого Глобальним фондом ООН «Ініціатива боротьби з торгівлею людьми» UN.Gift, виділяє основні види стигматизації:

- ❑ зовнішні психологічні стигми¹²;
- ❑ зовнішні загальносоціальні стигми¹³;
- ❑ зовнішні локальносоціальні стигми¹⁴;
- ❑ внутрішні стигми самих постраждалих¹⁵.

Небезпека торгівлі людьми має також соціальні та моральні аспекти, оскільки полягає у:

¹⁰ Визначення стигматизації, яке найбільш підходить у ситуації, що стосується жертв торгівлі людьми, дає російський соціолог М.М. Кабанов: «Стигматизація — це негативне виокремлення суспільством індивіда (чи соціальної групи) за будь-якою ознакою з подальшим стереотипним набором соціальних реакцій на даного індивіда (чи представників даної соціальної групи)».

¹¹ Визначення, наведене в посібнику «Програма дестигматизації потерпілих від торгівлі людьми. Методологія проведення та практичні рекомендації». В.М. Бондаровська, О.Я. Куриленко. Київ, 2011.

¹² За результатами соціологічного опитування, до зовнішніх психологічних стигм фахівці, виконавці проекту, відносять стигми: «повія», «не такі, як усі», «невезучі», «брудні або заплямовані», «згодні на все».

¹³ Зовнішніми загальносоціальними стигмами, в результаті дослідження, виявлено наступні: «їдуть лише повії», «їм все одно — вони повії і тут, і там», «їдуть лише ті, хто не хоче працювати тут», «нормальна людина туди не поїде», «нагулялися, а тепер хочуть особливого ставлення», «закопорушники», «зараз жертв немає», «організація, яка себе поважає, з повіями працювати не буде».

¹⁴ Локальні соціальні стигми — це ярлики та установки, що діють безпосередньо в близькому оточенні постраждалих, зокрема: «сама винна», «ми/я попереджали», «сидить на шиї», «хотіла легкого хліба».

¹⁵ Результати дослідження виявили найбільш поширені самостигми: «не така/такий, як усі», «брудна», «заплямована».

- ❑ поширенні соціально небезпечних хвороб (у тому числі ВІЛ/СНІДу); формуванні моральної деградації та відчуженості особистості, депресивних синдромів та суїцидальних тенденцій;
- ❑ порушенні родинних зв'язків;
- ❑ руйнуванні суспільної моралі;
- ❑ зростанні агресивності та жорстокості тощо.

Особи, які постраждали від трудової експлуатації (а це можуть бути і неповнолітні, і особи похилого віку), також часто мають розлади фізичного та психічного здоров'я, спричинені умовами такої експлуатації. Як правило, проблеми зі здоров'ям у осіб, які піддаються трудовій експлуатації, не вирішуються на ранній стадії, а з часом ускладнюються, що може спричинити критичні ситуації та навіть створювати небезпеку для життя.

Зокрема, до загального погіршення стану здоров'я, спричиненого трудовою експлуатацією, слід віднести:

- ❑ хронічну втому;
- ❑ хронічні проблеми опорно-рухового апарату, серцево-судинні захворювання, хронічні інфекційні захворювання легенів та ураження дихальних шляхів, пов'язані з окремими галузями виробництва;
- ❑ проблеми зору, спричинені роботою в погано освітлюваному приміщенні;
- ❑ шлункові розлади та біль у черевній порожнині внаслідок поганого харчування;
- ❑ заразні захворювання внаслідок контакту з тваринами на бійні, птахохфермах, м'ясокомбінатах тощо;
- ❑ інфекції внаслідок недостатньої гігієни та відсутності або неналежної медичної допомоги;
- ❑ травми та каліцтва через небезпечні умови праці;
- ❑ хімічні та термічні опіки, незадовільний стан шкіри внаслідок постійного перебування в природних умовах або здійснення робіт на виробництві зі шкідливими умовами праці тощо.

Жахливі умови проживання, постійне психологічне та фізичне перенапруження спричиняють психологічні зрушення та психічні захворювання. Депресія, тривожність, ворожість, розлади сну, нічні кошмари та схильність до самогубства — загальні прояви серед постраждалих від трудової експлуатації.

До загальних наслідків торгівлі людьми слід також віднести порушення соціальних зв'язків. Окрім окреслених вище проблем, постраждалим часто важко знайти спільну мову з найближчим оточенням, зокрема дорослими членами родини та з власними дітьми, через вимушену тривалу відсутність і відокремленість від життя родини у період перебування в ситуації торгівлі людьми. Оскільки основною причиною потрапляння в ситуації торгівлі людьми є пошук людиною роботи для поліпшення або підтримання необхідних умов проживання, втрата очікуваних сподівань з боку рідних, борги та безробіття після повернення призводять до непорозуміння в родині, втрати сім'ї та/або підтримки з боку близького соціального оточення тощо. Деякі постраждали після повернення стикаються навіть з фактом позбавлення прав на житло чи батьківських прав через вимушену тривалу відсутність. Тому, поряд із соціальною, вони потребують юридичної підтримки та сприяння у відновленні документів та прав. Позитивним моментом відновлення для постраждалої особи є роз'яснення, що вона стала жертвою злочину «торгівля людьми» і, за бажанням, може звернутися до правоохоронних органів.

Одним із факторів, що відрізняють торгівлю людьми від успішної трудової міграції, є невирішеність або погіршення економічної ситуації після повернення. На відміну від загальновідомих позитивних історій заробітчанин, постраждали від торгівлі людьми повертаються ні з чим, оскільки прибуток від їхньої діяльності отримують злочинні угруповання, що їх експлуатують. Крім того, боргова кабала і системи штрафів (часто нелегітимні, значно перебільшені та постійно зростаючі) використовуються торгівцями людьми як механізм контролю жертв («відпрацюєш – відпустимо»). Оскільки цей механізм побудований таким чином, що відпрацювати борги жертва не має жодної можливості, навіть після вилучення із ситуації торгівлі людьми постраждалі побоюються вимог злочинців про виплату боргу. Питання безробіття так само залишається невирішеним, ускладнюючись втратою кваліфікації та медичними і психологічними проблемами внаслідок ситуації торгівлі людьми. Враховуючи, що основною категорією постраждалих від торгівлі людьми є особи працездатного віку, важливим моментом при їх реабілітації є здійснення заходів з подальшого працевлаштування.

1.3. Наслідки торгівлі дітьми

Одним із найсерйозніших порушень прав людини в усьому світі є торгівля дітьми.

Потрапити в ситуацію торгівлі людьми може кожна дитина, незалежно від віку, статі та соціальної приналежності. Однак основними групами дітей, які мають найбільший ризик постраждати від торгівлі дітьми, є безпритульні та бездоглядні діти, діти із багатодітних, соціально-деструктивних, неповних та малозабезпечених сімей, а також діти-сироти, вихованці інтернатних закладів.

З метою торгівлі діти можуть перевозитись за межі країни або ж переміщуватися у її межах. Останнім часом в Україні більш поширеними стають випадки внутрішньої торгівлі дітьми¹⁶.

Крім таких видів торгівлі, як примушування до жебракування чи втягнення у злочинну діяльність; використання органів і тканин дитини та нелегальне усиновлення/удочеріння, все більшого поширення набуває торгівля дітьми з метою педофільії (дитячої порнографії, дитячого сексуального туризму тощо), і це стосується як дівчаток, так і хлопчиків.

У деяких випадках для трудової експлуатації використовують дорослих разом із дітьми, яких місяцями утримують в закритих підвалах, позбавивши можливості пересування та спілкування з іншими людьми.

Досить часто дітей вивозять разом із матусями для експлуатації у жебракуванні, використовуючи їх як механізм контролю над дорослими. Певні організовані злочинні групи спеціалізуються на використанні дітей у кримінальній діяльності (дрібних крадіжках), фактично купуючи їх у дорослих представників нефункціональних сімей.

Психологічні та фізичні травми, що наносяться дітям в ситуації торгівлі людьми, фактично не відрізняються від травм, з якими стикаються дорослі. Наслідками так само є медичні, психологічні, економічні та соціальні проблеми, що потребують довготривалої реабілітації. Однак шкода, нанесена здоров'ю дитини, є значно тяжчою через її вплив на подальший розвиток дитини.

Використання дітей у ситуації торгівлі людьми може призвести до серйозних та тривалих наслідків або навіть поставити під загрозу життя

¹⁶ Соціальна профілактика торгівлі людьми. Навчально-методичний посібник / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. — К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2007.— 352 с.

дитини, завдаючи їй фізичної, психічної, моральної шкоди, включаючи загрозу ранньої вагітності, летальності, пологів, запізнення фізичного та розумового розвитку, травми та інвалідності, хвороб статевих органів, ВІЛ/СНІД тощо.

Непоправної шкоди здоров'ю дитини завдають також алкогольні та наркотичні речовини, які використовують торговці людьми при здійсненні насильницьких дій щодо дітей. Адже такі діти в подальшому можуть мати проблеми розумового розвитку, фізичного та психічного здоров'я, а також дезадаптації в суспільстві. Проте найбільш суттєво змінюється емоційна сфера й самооцінка. Як правило, постраждалі відчувують безпорадність та злість, провину, образу, ізольованість, огиду до свого тіла. В деяких випадках вони схильні до проявів агресії щодо оточуючих. У підлітків до перерахованих симптомів додаються втрата віри в життєві перспективи, уникнення тілесних та емоційних контактів з близькими, страх розголошення того, що сталося. Порушення концентрації уваги, неможливість зосередитися на будь-якій діяльності, суїцидальні думки та суїцидальні спроби також є характерними для їх психічного стану¹⁷.

Також слід пам'ятати, що реакція дитини на наслідки посттравматичного стресового розладу значно відрізняється від реакції дорослої людини, оскільки, впливаючи на психіку, проявляється в дорослому житті у формі девіантної поведінки, психосоматичних захворювань, порушень статевої ідентифікації та сексуальних стосунків з партнерами тощо. Після пережитих травм деякі діти можуть стати більше або менше зрілими, ніж та вікова група, до якої вони належать. Це особливо актуально для тих, хто постраждав від торгівлі людьми у ранньому віці, а також у сім'ях, де батьки або інші дорослі змушують дитину займатися проституцією чи жебракуванням, адже дитина сприймає це як норму, прояв піклування з їхнього боку, при цьому навіть не усвідомлюючи, що може бути по-іншому.

Крім того, тривале утримання дитини у стані страху смерті та ізоляції спричинює таку патологію розвитку, як порушена та дезінтегрована індивідуальність, що є результатом пристосування до суджень інших людей. Також феномен повторної віктимізації особливо тісно пов'язаний з досвідом тривалого жорстокого поводження в дитячі роки. А у надзвичайних випадках, жертви торгівлі людьми в дитячі роки мо-

¹⁷ Аналіз випадків, за якими надавалася допомога в рамках програм МОМ в Україні.

жуть бути задіяні у жорстокому поводженні з іншими людьми — як у ролі пасивного свідка, так і в ролі злочинця¹⁸.

Отже, основними проблемами постраждалих від торгівлі людьми є погіршення загального стану здоров'я, соціально небезпечні хвороби, розлади статевого і репродуктивного здоров'я, поведінки та соціальні, юридичні й економічні проблеми. А щодо використання дітей у ситуації торгівлі людьми, окрім зазначеного, ще і розумова, фізична, соціальна небезпека для дитини та шкода її подальшому розвитку.

¹⁸ Довідник з реабілітації та реінтеграції дітей, постраждалих від торгівлі людьми, та проведення наради з випадку (кейс-конференції) / Укл. Ігнат'єва А.М., Кальбус О.В., Мручковська Е.М. — Київ-Чернівці: Книги — XXI, 2010. — 116 с.

2. ПОТРЕБИ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

2.1. Основні потреби постраждалих від торгівлі людьми

При наданні соціальних послуг постраждалим необхідно пам'ятати, що реакції на торгівлю людьми є суто індивідуальними, адже кожен, хто стає об'єктом торгівлі людьми, наражається на різні ризики для здоров'я. А через поєднання фізичних і психологічних ризиків часто важко розрізнити біль і хвороби, викликані ушкодженнями та інфекціями, від тих, що спричинені психологічними стражданнями.

Необхідно також враховувати, що постраждалі від торгівлі людьми часто виявляють симптоми, пов'язані з посттравматичною реакцією, які зберігаються протягом тривалого часу або можуть проявитися через роки. Стрес у постраждалих також може бути реакцією на реальну загрозу: помсту злочинців або образу з боку інших людей, у тому числі і членів родини.

При наданні соціальних послуг постраждалим від торгівлі людьми слід приділяти увагу всім факторам, що можуть сприяти як підтримці особи, яка опинилася у складних життєвих обставинах, так і повноцінній її інтеграції в суспільство.

Враховуючи індивідуальні реакції кожної постраждалої людини, практика надання реабілітаційних послуг все ж дозволяє узагальнити перелік базових потреб осіб, які пережили ситуації торгівлі людьми. Постраждалим слід гарантувати реалізацію права на надання безпечного проживання, психологічну, медичну, соціальну, юридичну допомогу, компенсацію матеріальної і моральної шкоди, що є вкрай необхідним для жертв будь-якого виду експлуатації.

Оскільки часто постраждалі не в змозі оплатити послуги юриста, необхідною умовою здійснення їх соціального обслуговування має бути забезпечення юридичними послугами з метою повноцінного захисту прав.

Невід'ємною частиною успішної реабілітації постраждалих від торгівлі людьми є їх поселення, за необхідності, в притулку. Така необхідність може виникнути у разі, якщо після повернення на батьківщину їх

не приймає сім'я, чи в них є потреба в тимчасовому безпечному місці перебування, або коли в особи, яка постраждала від торгівлі людьми, відсутнє місце постійного проживання (бездомні громадяни та особи із числа дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування — випускники інтернатних закладів).

Особливої уваги при наданні соціальної допомоги потребують постраждалі від торгівлі людьми (як чоловіки, так і жінки), які мають дітей. Для цієї категорії осіб необхідні види послуг, що враховують роль матері чи батька та потреби дитини, яка знаходиться під її/його опікою. За умови тривалої відсутності постраждалих через примусове утримання в ситуації торгівлі людьми після повернення така особа може потребувати послуг з відновлення батьківських прав.

Від того, як особу, яка постраждала від торгівлі людьми, сприймуть близькі та суспільство у перші дні після визволення і повернення, залежить її подальша доля.

Часто неприйняття родиною, відчужене ставлення оточуючих штовхають таких потерпілих на нові ризиковані кроки, щоб налагодити власне життя, та вони часто знову опиняються в руках торгівців людьми. Отже, об'єктом соціальної роботи при наданні допомоги постраждалим від торгівлі людьми має бути також їх близьке соціальне оточення (подружжя, діти, батьки та, за необхідності, близькі родичі).

Крім того, при наданні соціальних послуг таким людям, на серйозну увагу заслуговують питання, що стосуються статі та гендерних особливостей. Зважаючи на те, що постраждалими можуть бути як жінки, так і чоловіки, а досвід пережитого ними зазвичай відрізняється, при здійсненні соціальної роботи необхідно враховувати як особливості їх потреб, так і особливості інтересів.

Отже, слід приділяти увагу не тільки тому, яким чином особа постраждала, а й тому, яким чином забезпечення соціальними послугами може допомогти та підтримати представників як однієї, так і іншої статі.

2.2. Особливі потреби жінок, постраждалих від торгівлі людьми

Зважаючи на те, що найбільш поширеними формами експлуатації жінок в ситуації торгівлі людьми є примусова праця та сексуальна експлуатація, при наданні соціальних послуг слід враховувати вплив пережитих подій на їх як фізичне, так і психологічне здоров'я. Необхідно враховувати, що через пережиті події жінкам, які постраждали від сек-

суальної експлуатації, особливо притаманні почуття сорому, ганьби, провини та безнадії.

Психологічна допомога у такому випадку необхідна не лише для запобігання виникненню непорозумінь та конфліктів з оточенням, а й для надання порад з розв'язання соціальних та психологічних проблем формування адекватної самооцінки, повернення контролю над власним життям тощо.

Також майже всі постраждалі жінки мають погіршення загального стану здоров'я, крім того, майже 90 відсотків з них страждають на різноманітні статеві хвороби (у тому числі ВІЛ/СНІД) та мають проблеми внаслідок вживання ПАР¹⁹.

Отже, вкрай важливо забезпечити таку особу не лише фаховою медичною допомогою, а й соціально-медичними послугами (посередництво в здійсненні профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів; консультації з питань збереження і зміцнення здоров'я; формування ідеології здорового способу життя й подолання шкідливих звичок; сприяння в підтриманні та охороні здоров'я тощо).

Крім того, оскільки серед міфів, що міцно укорінилися в свідомості людей, є той, що жінка, яка повертається після трафікінга — проститутка, яка отримувала задоволення та великі гроші, соціальними послугами має бути охоплене і близьке соціальне оточення постраждалої. Толерантність та конфіденційність надання допомоги жінкам, зокрема постраждалим від сексуальної експлуатації, є ключовою вимогою для запобігання повторної віктимізації постраждалих. Недотримання цієї вимоги з боку надавачів соціальних послуг може призвести до серйозних, інколи фатальних, наслідків, таких як самогубство жінки через суспільний осуд.

2.3. Особливі потреби чоловіків, постраждалих від торгівлі людьми

Чоловіки, постраждалі від торгівлі людьми, при наданні допомоги потребують особливого підходу, оскільки вони, за гендерною особливістю, не так відкрито шукають допомоги чи визнають себе жертвами. Навіть визнавши себе постраждалим, чоловік соромиться звертатися за допомогою, вважаючи це ще більшим приниженням. Тому багато з них,

¹⁹ Рекомендації з надання послуг в галузі репродуктивного і сексуального здоров'я в Україні жінкам, які потерпіли від торгівлі людьми: лікування ІПСШ/ІРС, 2005 (Перше видання).

свідомо чи несвідомо, применшують ступінь перенесених фізичних і психологічних страждань, вважають за необхідне забути про ситуацію приниження, експлуатації, знущань.

Оскільки чоловіків здебільшого використовують для виконання тяжкої (по 16–18 годин на добу та без вихідних) фізичної праці, пов'язаної з поганими соціально-побутовими умовами, порушенням техніки безпеки, відсутністю засобів захисту праці та належного харчування, основними їх потребами буде забезпечення відповідного медичного обстеження та лікування.

Потреба в лікуванні є базовою для цих постраждалих, бо різке погіршення здоров'я не дозволяє їм улаштуватися на роботу, пройти курси перенавчання тощо.

Допомоги у вирішенні психологічних проблем потребують 100 відсотків постраждалих чоловіків, але не всі вони усвідомлюють потребу в професійній психологічній допомозі. Вони більше визнають потребу в моральній підтримці. Однак, навіть за умови надання професійної допомоги психолога, вони потребують підтримки та розуміння рідних і близького соціального оточення.

Психологічні проблеми постраждалих від торгівлі людьми чоловіків, на відміну від жінок, залежать не лише від перенесеного насильства, а й від того, що вони не виконали свою стереотипну гендерну роль «годувальника» родини. Повертаючись додому без грошей, маючи при цьому проблеми зі здоров'ям, вони розуміють, що поставили свою сім'ю в ще скрутніше становище, і через це втрачають віру в себе та свої можливості.

Враховуючи, що причиною потрапляння чоловіка в ситуацію торгівлі людьми, як правило, є відсутність заробітку для забезпечення сім'ї необхідними умовами для повноцінного існування, заходи їх реабілітації обов'язково повинні включати послуги з перекваліфікації та працевлаштування, адже для більшості з них найголовнішою є потреба віддати борги та забезпечити свою родину. А допомогти якомога швидше повернути собі почуття самоповаги, значимості, здатності керувати своїм життям може забезпечити стабільна робота або відкриття власної справи.

Частина постраждалих потребують спілкування між собою («зустрічатися з такими ж чоловіками»). Це пов'язано з їх відчуттям відірваності від соціуму «успішних» чоловіків та зневажливим (удаваним чи реальним) ставленням оточення до них як до невдах. Отже, важливим аспектом при наданні соціальної допомоги чоловікам є організація груп взаємодопомоги.

Дослідження, що проводились Міжнародною організацією з міграції щодо оцінки потреб чоловіків, постраждалих від торгівлі людьми, показують, що допомоги вони потребують відразу після повернення (особливо наголошуючи на надання просто моральної підтримки та поради).

Значна частина чоловіків після повернення мають проблеми в родині. Навіть ті, хто не мав проблем у спілкуванні з рідними, визначають проблему конфліктів у сім'ї як одну із головних у чоловіків, які повертаються після роботи з-за кордону²⁰.

Отже, як при наданні допомоги жінкам, які постраждали від торгівлі людьми, так і при наданні соціальних послуг постраждалим чоловікам обов'язковим завданням соціального працівника має бути здійснення соціальної роботи з сім'єю.

2.4. Особливі потреби дітей, постраждалих від торгівлі людьми

Незалежно від форми експлуатації, практично всі діти, які потрапляють у ситуацію торгівлі людьми, мають серйозні проблеми зі здоров'ям і потребують як медичної, так і психологічної (а в деяких випадках — і психіатричної) допомоги.

При наданні соціальних послуг дитині, постраждалій від торгівлі людьми, спеціалісти повинні пам'ятати, що соціальна робота можлива лише тоді, коли відновлене її фізичне здоров'я та коли вона психологічно готова до отримання допомоги. Виявляючи турботу та забезпечуючи конфіденційність, необхідно допомогти дитині набути впевненості у собі та сформувати в неї довіру до отримання необхідної допомоги. Адже велике значення для ефективності реабілітаційних програм має оцінка ризиків та кроків самою дитиною, можливість влаштування в сім'ю (рідну чи прийомну) або іншу інституцію, яка буде сприйматися нею позитивно.

Враховуючи особливі потреби дітей, вкрай важливо, щоб як медична, так і психологічна допомога була надана їм відразу після отриманої травми.

Як і для дорослих, для дітей, які постраждали від торгівлі людьми, першим кроком щодо надання допомоги має бути медичне обстеження, а для правильного діагностування та лікування захворювання важливо розуміти причину його виникнення — знати види насильства, яким піддавалася дитина.

²⁰ При визначенні особливих потреб постраждалих чоловіків, окрім результатів опитування, використано підсумковий звіт МОМ (лютий 2007 р.). Оцінка потреб чоловіків, потерпілих від торгівлі людьми.— 2006 р.

Необхідно також враховувати, що дитина, яка довгий час перебувала в ситуації торгівлі людьми (довгий час жила на вулиці або в закритому приміщенні), має розлади активності, низький рівень запам'ятовування (у тому числі внаслідок неповноцінного харчування, вживання алкоголю чи наркотиків), розлади когнітивної функції (проблеми в прийнятті рішень), дефіцит мовлення; погану поведінку тощо²¹.

Важливим також є формування позитивної моделі сімейного життя і стосунків між чоловіком та жінкою у юнаків та дівчат, які постраждали від сексуальної експлуатації. Потрібно навчити їх вірити не лише в себе, а й в інших, будувати позитивні взаємини, уникати маніпуляцій.

Враховуючи зазначені потреби дітей, які постраждали від торгівлі людьми, та проблеми, які можуть виникати при наданні їм допомоги, соціальні послуги при здійсненні соціального обслуговування також повинні передбачати надання термінової медичної допомоги з урахуванням результатів медичного обстеження, зняття стресу та допомогу у відтворенні задовільного психологічного стану, можливість влаштування дитини в сім'ю (рідну чи прийомну) або іншу інституцію, враховуючи інтереси дитини.

Необхідною умовою при наданні соціальної допомоги дитині є активна участь сім'ї (окрім випадків, коли за рішенням суду батьків дитини позбавлено батьківських прав з огляду на пряму загрозу безпеці дитини) у процесі її реабілітації та задоволення базових потреб саме через її сім'ю.

Отже, можна зробити висновок, що заходами, якими має бути забезпечена кожна особа, яка постраждала від торгівлі людьми, є:

- ❑ забезпечення доступу до безкоштовної медичної допомоги з урахуванням особистісних потреб (соціально-медичні послуги);
- ❑ матеріальна допомога та забезпечення, за необхідності, притулку (соціально-економічні та соціально-побутові послуги);
- ❑ зняття стресу та допомога у відтворенні задовільного психологічного стану (психологічні послуги);
- ❑ відновлення статусу особи у суспільстві (юридичні та соціально-педагогічні послуги).

²¹ Довідник з реабілітації та реінтеграції дітей, постраждалих від торгівлі людьми, та проведення наради з випадку (кейс-конференції) / Укл. Ігнат'єва А.М., Кальбус О.В., Мручковська Е.М. — Київ-Чернівці: Книги — XXI, 2010.— 116 с.

3. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОПОМОГИ ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

3.1. Міжнародні правові акти, що гарантують надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми

Оскільки торгівля людьми визнана міжнародною проблемою, вона не може бути розв'язана на рівні однієї країни.

Відповідний захист і підтримка мають надаватися всім постраждалим, без будь-якої дискримінації і в будь-якій країні, де буде виявлена така особа.

Забезпечення такої допомоги постраждалим від торгівлі людьми проголошується низкою міжнародних документів.

Конвенцією ООН про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами визначено, що сторони-учасниці, за посередництва своїх урядових або приватних установ в галузі освіти, охорони здоров'я, соціального та економічного обслуговування й інших пов'язаних з ним видів обслуговування, зобов'язані вживати всіх необхідних заходів щодо повернення і пристосування жертв передбачуваних у Конвенції злочинів до нормальних соціальних умов²² та вживати належних заходів з надання тимчасової допомоги і підтримки постраждалим від міжнародної торгівлі людьми²³.

Захист прав людини — жертви торгівлі людьми та розробка належних механізмів захисту й допомоги є однією із головних цілей **Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми**,²⁴ які мають здійснюватися за принципом недискримінації²⁵.

Держава повинна вживати всіх заходів, необхідних для допомоги жертвам у їх фізичному, психологічному та соціальному відужуванні,

²² Стаття 16 Конвенції ООН про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами, прийнятої на IV сесії Генеральної Асамблеї ООН 2 грудня 1949 року (набрала чинності 25.07.51), учасником якої 1 квітня 1958 року стала Українська РСР.

²³ Пункт 1 Ст. 19 Конвенції ООН про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами.

²⁴ Стаття 1 Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 03.05.05 (ратифікована Законом України від 21.09.10 №2530-VI).

²⁵ Стаття 3 Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми.

приділяючи належну увагу особливим потребам людей у вразливому становищі і правам дітей стосовно житла, освіти та належної охорони здоров'я, зокрема забезпечення рівня життя, достатнього для підтримання існування, через такі заходи, як:

- належне і безпечне житло, психологічна й матеріальна допомога;
- доступ до швидкої медичної допомоги;
- послуги з письмового й усного перекладу, за необхідності; інформування, особливо стосовно їхніх законних прав і послуг, що їм можуть бути надані, мовою, яку вони розуміють;
- допомога у представленні і врахуванні їхніх прав та інтересів на відповідних стадіях кримінального процесу проти порушників;
- доступ до ринку праці, професійної підготовки й освіти;
- доступ до освіти для дітей²⁶.

При цьому допомога жертві надається, не ставлячи за умову її бажання виступати в ролі свідка²⁷.

Конвенцією також визначено право жертв на одержання правової допомоги та компенсації від правопорушників через заснування фонду відшкодування жертвам або за допомогою заходів чи програм, спрямованих на соціальну допомогу і соціальну інтеграцію²⁸.

Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності,²⁹ сферою застосування якого є, у тому числі, захист жертв торгівлі людьми³⁰, серед цілей також визначає захист та допомогу постраждалим³¹, зокрема забезпечення:

²⁶ Пункти 1 і 2 Ст. 12 Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми.

²⁷ Пункт 6 Ст. 12 Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми.

²⁸ Стаття 15 Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми.

²⁹ Прийнятій резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. Ратифіковано Законом України від 04.02.2004 №1433-IV; дата набуття чинності для України: 21.05.2004.

³⁰ Стаття 4 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності.

³¹ Стаття 2 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності.

- належного притулку;
- консультативної допомоги та інформації, особливо щодо їх юридичних прав (мовою, зрозумілою жертвам торгівлі людьми);
- компенсації за заподіяну шкоду;
- медичної, психологічної і матеріальної допомоги;
- можливостей в галузі працевлаштування, освіти і професійної підготовки.

Допомога повинна надаватися у співробітництві з неурядовими організаціями, іншими відповідними організаціями й елементами громадянського суспільства³².

План дій ОБСЄ по боротьбі з торгівлею людьми³³ містить рекомендації країнам-учасникам стосовно шляхів та засобів реалізації зобов'язань у сфері протидії торгівлі людьми, що базуються на кращому досвіді країн, міжнародних організацій та НУО.

План встановлює зв'язок між політичними зобов'язаннями у сфері протидії торгівлі людьми, прийнятими у період з 1975 року, та надає рекомендації щодо їх виконання на національних рівнях. В частині захисту та допомоги постраждалим від торгівлі людьми План, зокрема, містить рекомендації стосовно:

- постійного збору даних та обміну кращим досвідом у забезпеченні ефективного захисту і допомоги постраждалим;
- прийняття законодавства для створення правового підґрунтя для надання допомоги та захисту постраждалих;
- створення на державному рівні національних механізмів взаємодії для виконання зобов'язань із захисту постраждалих від торгівлі людьми;
- розробки індикаторів для виявлення постраждалих;
- забезпечення ефективної взаємодії усіх зацікавлених сторін, до компетенції яких належить здійснення заходів із виявлення та допомоги постраждалим від торгівлі людьми, включаючи підрозділи ОВС, спеціально створені для боротьби з торгівлею людьми, а та-

³² Пункт 3 Ст. 6 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності.

³³ Затверджений рішенням Постійної Ради Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) PC.DEC/557 від 24 липня 2003 р., доповнений рішенням Постійної Ради ОБСЄ PC.DEC/685 від 7 липня 2005 р.

кож правоохоронні структури місцевого рівня, міграційні служби та органи охорони державного кордону, органи соціального захисту, медичні заклади та інші державні установи, а також НУО;

- забезпечення допомоги постраждалим від торгівлі людьми, зокрема шляхом створення притулків, відновлення документів, забезпечення добровільної репатріації, надання соціальної допомоги, реабілітації та реінтеграції, видачі дозволів на перебування та працевлаштування у випадку іноземців чи осіб без громадянства³⁴.

Планом також передбачено врахування спеціальних потреб дітей, постраждалих від торгівлі людьми, при наданні їм допомоги та захисту³⁵.

3.2. Нормативно-правове регулювання надання соціальних послуг особам, які опинилися у складних життєвих обставинах, в Україні

За відсутності законодавчого забезпечення надання в Україні цільової допомоги постраждалим від торгівлі людьми, робота із зазначеною категорією осіб здійснювалась у межах чинного законодавства, що регламентує здійснення соціальної роботи та забезпечення соціального обслуговування сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Головною метою соціальної роботи в Україні є захист прав людини та підтримка її життєдіяльності у випадку виникнення обставин, що зумовлюють життєве неблагополуччя³⁶, при цьому, відповідно до законодавства України, **«складні життєві обставини»** — це обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневаж-

³⁴ Розділ 5 Плану дій ОБСЄ по боротьбі з торгівлею людьми.

³⁵ Доповнення до Плану дій ОБСЄ по боротьбі з торгівлею людьми, затверджене рішенням Постійної Ради ОБСЄ PC.DEC/685 від 7 липня 2005 р.

³⁶ Відповідно до пункту 3 статті 1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (в редакції від 15.01.2009 №878-VI), соціальна робота в Україні — це діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ, фахівців з соціальної роботи та волонтерів, яка спрямована на соціальну підтримку сімей, дітей та молоді, забезпечення їхніх прав і свобод, поліпшення якості життєдіяльності, задоволення інтересів та потреб.

ливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлади, стихійне лихо, катастрофа тощо)»³⁷.

Суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, згідно законодавства України, є:

- уповноважені органи, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, до яких належать: центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та їх спеціалізовані формування, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування;
- фахівці з соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- об'єднання громадян, благодійні, релігійні організації;
- юридичні та фізичні особи, які надають соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді;
- волонтери у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю³⁸.

Видами соціальної роботи, згідно із законодавством України, є:

- 1) **соціальне інспектування** — система заходів, спрямованих на виявлення, здійснення аналізу, нагляду за умовами життєдіяльності сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, моральним, фізичним і психічним станом дітей та молоді, оцінку їх потреб, контроль за дотриманням державних стандартів і нормативів у сфері соціальної роботи³⁹;

У 2010 році, відповідно до статті 11 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 27.05.2010 р. №1480 затверджено в новій редакції Порядок здійснення центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді соціального інспектування сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах. Метою даного документа є визначення етапів, умов та результатів здійснення центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді соціального інспектування сімей, дітей та молоді, стосовно яких надійшла інформація про перебування у складних життєвих обставинах та **впровадження оцінки потреб** для подальшого планування роботи щодо подолання наслідків, спричинених життєвим неблагополуччям.

Зазначеним Порядком розширено процедуру соціального інспектування, що передбачає з'ясування наявності складних життєвих

³⁷ Пункт 2 Ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 №966-IV.

³⁸ Стаття 3 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю».

³⁹ Пункт 4 Ст. 1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю».

обставин в особи, вивчення причин, що призвели до їх виникнення, проведення первинної оцінки потреб особи, визначення необхідності здійснення соціального обслуговування. Крім того, до соціального інспектування належить вжиття негайних заходів для усунення реальної загрози життю і здоров'ю осіб, які не можуть захистити себе від насильства або жорстокого поводження, забезпечення їхніх прав на своєчасну допомогу, контроль за дотриманням державних стандартів і нормативів у сфері соціальної роботи⁴⁰.

2) соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді — система соціальних заходів, спрямованих на сприяння, підтримку і надання послуг сім'ям, дітям та молоді з метою подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримку соціального статусу та повноцінної життєдіяльності⁴¹;

Соціальне обслуговування в Україні здійснюється:

- за місцем проживання особи (вдома);
- у стаціонарних інтернатних установах та закладах;
- у реабілітаційних установах та закладах, в установах та закладах денного, тимчасового або постійного перебування;
- у територіальних центрах соціального обслуговування;
- в інших закладах соціальної підтримки⁴².

Соціальне обслуговування сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, здійснюється через надання соціальних послуг — комплексу правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя⁴³.

⁴⁰ Пункт 1.3. Порядку здійснення центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді соціального інспектування сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, затвердженого Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 27.05.2010 р. №1480 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 28 липня 2010 р. за №569/17864).

⁴¹ Пункт 5 Ст. 1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю».

⁴² Пункт 3 Ст. 5 Закону України «Про соціальні послуги».

⁴³ Пункт 1 Ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги».

Закон України «Про соціальні послуги» дає перелік та визначення соціальних послуг, які повинні надаватися при здійсненні соціального обслуговування сім'ям та особам, які опинилися у складних життєвих обставинах, зокрема:

- ❑ соціально-побутові послуги — забезпечення продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів тощо;
- ❑ психологічні послуги — надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад;
- ❑ соціально-педагогічні послуги — виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, заінтересованих осіб;
- ❑ соціально-медичні послуги — консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримання та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапія;
- ❑ соціально-економічні послуги — задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій;
- ❑ юридичні послуги — надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, які вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи тощо);

- послуги з працевлаштування — пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи;
 - послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями — комплекс медичних, психологічних, інформаційних заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для реалізації права на професійну орієнтацію та підготовку, освіту, зайнятість;
 - інформаційні послуги — надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги); розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги); поширення об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги);
 - інші соціальні послуги⁴⁴.
- 3) **соціальна профілактика** — вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях, серед дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді⁴⁵;
- 4) **соціальна реабілітація** — вид соціальної роботи, спрямованої на відновлення основних соціальних функцій, психологічного, фізичного, морального здоров'я, соціального статусу сімей, дітей та молоді⁴⁶;
- 5) **соціальний супровід** — вид соціальної роботи, спрямованої на здійснення соціальних опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу⁴⁷.

Порядок здійснення соціального супроводу затверджено Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 25.04.2008 №1795. Даним Порядком визначено процедуру соці-

⁴⁴ Стаття 5 Закону України «Про соціальні послуги».

⁴⁵ Пункт 6 Ст. 1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю».

⁴⁶ Пункт 7 Ст. 1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю».

⁴⁷ Пункт 8 Ст. 1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю».

ального супроводу, принципи⁴⁸, зміст⁴⁹ та етапи⁵⁰ його здійснення. Здійснення соціального супроводу сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, покладається на центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Метою соціального супроводу є надання своєчасної допомоги (у т.ч. вжиття негайних заходів для подолання життєвих труднощів), здійснення комплексу заходів, спрямованих на вихід сім'ї або особи зі складних життєвих обставин, наслідки яких вона не в змозі самотійно подолати за допомогою наявних засобів та можливостей, створення умов для самотійного розв'язання та подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення соціального статусу сім'ї або особи, яка опинилася у складних життєвих обставинах⁵¹.

Соціальний супровід базується на принципах:

- добровільності в прийнятті допомоги або відмові від неї, активної участі сім'ї або особи в подоланні складних життєвих обставин;
- поваги до людини, визнання її цінності незалежно від реальних досягнень та поведінки особистості;
- реалізації першочергового права дитини на зростання та виховання в сім'ї;
- індивідуального та диференційованого підходу до кожної особи з урахуванням її потреб та особливостей;
- системності, комплексності, безоплатності, доступності соціальних послуг;
- толерантності та гуманізму, відповідальності за дотримання норм професійної етики;

⁴⁸ Пункт 1.4. Розділу I Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 25.04.2008 №1795 «Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах» (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 29.05.08 №471/15162).

⁴⁹ Розділ II Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах.

⁵⁰ Розділ III Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах.

⁵¹ Пункт 1.1. Розділу I Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах.

- пріоритетності інтересів сім'ї в цілому й окремих її членів, збереження цілісності сім'ї⁵².

Соціальний супровід передбачає:

- здійснення соціальної допомоги, надання соціальних послуг та соціальної реабілітації відповідно до потреб особистості та характеру самих проблем;
- соціальне виховання, що включає створення умов та проведення заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння загальнолюдських та спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування соціально-позитивних ціннісних орієнтацій;
- психологічну, соціальну та юридичну підтримку, призначенням якої є надання професійної посередницької допомоги у розв'язанні різноманітних проблем;
- консультування, у процесі якого виявляються основні напрями подолання складних життєвих обставин;
- збереження, підтримання і захист здоров'я особи, сприяння у досягненні поставленої мети і розкритті її внутрішнього потенціалу тощо⁵³.

Соціальний супровід здійснюється на регулярній основі протягом певного періоду. Початковий термін його здійснення визначається індивідуально для кожної сім'ї або особи, але не повинен перевищувати шести місяців. Тривалість залежить від гостроти проблем, рівня розвитку адаптаційного потенціалу членів сім'ї або особи, ступеня функціональної спроможності щодо самостійного подолання труднощів, рівня розвитку зв'язків із соціальним оточенням тощо. У разі необхідності термін здійснення супроводу може бути подовжено⁵⁴.

До вирішення проблем, які виникли в результаті складних життєвих обставин сім'ї або особи, на різних етапах здійснення соціаль-

⁵² Пункт 1.4. Розділу I Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах.

⁵³ Пункт 2.3. Розділу II Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах.

⁵⁴ Пункт 3.3. Розділу III Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах.

ного супроводу можуть залучатися інші суб'єкти соціальної роботи⁵⁵, зокрема:

- ❑ заклади, установи та організації різних форм власності, що здійснюють роботу з сім'ями, дітьми та молоддю;
- ❑ заклади чи установи, що працюють з цільовими групами у сфері протидії торгівлі людьми;
- ❑ установи та заклади охорони здоров'я;
- ❑ управління праці та соціального захисту населення і підзвітні йому структурні підрозділи;
- ❑ центри зайнятості;
- ❑ відповідні підрозділи органів внутрішніх справ;
- ❑ дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні, вищі та позашкільні навчальні заклади;
- ❑ громадські організації, що працюють у сфері надання допомоги особам, постраждалим від торгівлі людьми;
- ❑ юридичні та фізичні особи тощо.

Після завершення соціального супроводу сім'я/особа в обов'язковому порядку інформується про способи й організації соціальної підтримки, якими вона може скористатися в майбутньому. За потреби робота з сім'єю чи особою продовжується і після завершення соціального супроводу.

В Україні законодавством також передбачено створення **тимчасових притулків** — організація нічного або тимчасового проживання бездомних людей, осіб, які постраждали від фізичного або психічного насильства, стихійного лиха, катастрофи тощо, з наданням їм правової, психологічної, соціальної, медичної та побутової допомоги в подоланні тимчасових труднощів, сприянні у встановленні особи, відновленні документів, паспортизації та працевлаштуванні⁵⁶.

Спеціальним закладом, що забезпечує організацію та проведення у відповідній територіальній громаді соціальної роботи із соціально незахищеними категоріями сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, є центри

⁵⁵ Пункт 3.3. Розділу I Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах.

⁵⁶ Пункт 6 Ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги».

соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді⁵⁷, які визначено одним із уповноважених органів, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю. Згідно Закону України «Про протидію торгівлі людьми»⁵⁸, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та центри соціального обслуговування визначено серед закладів допомоги (надання соціальних послуг) особам, які постраждали від торгівлі людьми⁵⁹.

Важливим кроком до системної роботи з надання соціальних послуг є спільний Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства внутрішніх справ України та Державного департаменту з питань виконання покарань «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах», яким вперше в національній практиці визначено механізм взаємодії, відповідальність та повноваження⁶⁰ кожного із зазначених центральних органів виконавчої влади та їх структурних підрозділів на місцях при здійсненні заходів з надання допомоги громадянам при виникненні обставин, що зумовлюють їх життєве неблагополуччя.

У Порядку здійснення соціальної роботи⁶¹, визначеному даним Наказом, запроваджено діяльність дорадчого органу, метою якого є забезпечення координації між суб'єктами при здійсненні такої роботи⁶².

Важливим моментом при здійсненні взаємодії, визначеної даним Наказом, є направлення суб'єктами до ЦСССДМ інформації про виявлені сім'ї та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, що

⁵⁷ Пункт 1 Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2004 р. №1126 «Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю» (в редакції від 20.11.2009).

⁵⁸ Закон України «Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.11 №3739-VI.

⁵⁹ Стаття 17 Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

⁶⁰ Розділ 5 Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, затвердженого Наказом Мінсім'ямолодьспорту, МОЗ, МОН, Мінпраці, Мінтрансу, МВС та Держдепартаменту з питань виконання покарань від 14.06.2006 р. №1983/388/452/221/556/596/106.

⁶¹ Розділ 4 Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах.

⁶² Пункт 3 Розділу 4 Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах.

дає можливість раннього втручання з метою забезпечення їх необхідною допомогою.

Для забезпечення притулку та надання комплексу соціально-реабілітаційних послуг Кабінетом Міністрів України в червні 2003 року затверджено Типове положення про **центр реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми** — спеціалізований заклад, діяльність якого спрямована на надання комплексу соціально-реабілітаційних послуг та організацію надання медичної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, для виведення їх із кризового психологічного стану⁶³.

На центр, відповідно до Типового положення, покладено такі функції:

- організація надання психологічних і юридичних послуг постраждалим особам;
- організація проведення первинного медичного огляду постраждалих осіб з метою визначення виду, обсягу та місця надання їм у разі потреби медичної допомоги;
- забезпечення проживання та харчування постраждалих осіб у разі їх перебування у центрі;
- розробка індивідуальних і групових програм реабілітації та соціально-психологічної адаптації постраждалих осіб;
- проведення заходів щодо реінтеграції постраждалих осіб;
- інформування населення про програми, функції, принципи діяльності центру;
- проведення серед населення профілактичної роботи із запобігання торгівлі людьми⁶⁴.

Затвердження Типового положення про центр реабілітації для потерпілих від торгівлі людьми стало ще одним кроком на шляху до створення державного притулку для жертв торгівлі людьми. Однак створення його залишилось декларативним, і до цього часу такі притулки на державному рівні відсутні.

Окрім зазначених нормативно-правових документів, що регламентують надання в Україні соціальних послуг, Кабінетом Міністрів України затверджено низку постанов, які передбачають створення закладів

⁶³ Пункт 1 Типового положення про центр реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 27.06.2003 р. №987.

⁶⁴ Пункт 4 Типового положення про центр реабілітації для потерпілих від торгівлі людьми.

соціального обслуговування для надання соціальної допомоги сім'ям та особам, які опинилися у складних життєвих обставинах, із забезпеченням їх притулком, у якому можуть отримувати допомогу у тому числі постраждали від торгівлі людьми, зокрема:

- від 12 травня 2004 року №608 «Про затвердження Типового положення про **центр соціально-психологічної допомоги**» — заклад, що надає соціальні послуги особам, які внаслідок стихійного лиха, учинення стосовно них злочину, насильства (у тому числі в сім'ї) або реальної загрози його вчинення тощо, опинилися у складних життєвих обставинах, наслідки яких вони не можуть подолати самостійно⁶⁵;
- від 8 вересня 2005 року №878 «Про затвердження Типового положення про **соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування**» — заклад для тимчасового проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 15 до 18 років, де також можуть отримувати допомогу особи із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років, метою діяльності якого є створення умов для соціальної адаптації осіб, що в ньому проживають, та їх підготовка до самостійного життя⁶⁶;
- від 8 вересня 2005 року №879 «Про затвердження Типового положення про **соціальний центр матері та дитини**» — заклад тимчасового проживання жінок на сьомому-дев'ятому місяці вагітності та матерів з дітьми віком від народження до 18 місяців, які опинилися в складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнського обов'язку⁶⁷.

Оскільки основними проблемами осіб, які постраждали від торгівлі людьми, зазвичай є пережите насильство, психологічні або психічні розлади, проблеми зі здоров'ям, відсутність житла та роботи, зневажливе ставлення оточуючих, негативні стосунки з родичами та малозабезпеченість, постраждалих можна з упевненістю віднести до осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, а отже, надання їм соціальної допомоги може здійснюватися у межах чинного законодавства України.

Однак найбільшим досягненням України щодо забезпечення допомоги постраждалим від торгівлі людьми, безумовно, є прийняття відповідного базового Закону⁶⁸, яким визначено:

⁶⁵ Пункт 1 Типового положення про центр соціально-психологічної допомоги.

⁶⁶ Пункт 1 Типового положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

⁶⁷ Пункт 1 Типового положення про соціальний центр матері та дитини.

⁶⁸ Закон України «Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.11 №3739-VI.

- організаційно-правові засади протидії торгівлі людьми;
- основні напрями державної політики та засади міжнародного співробітництва в цій сфері;
- повноваження органів виконавчої влади під час здійснення заходів з протидії торгівлі людьми;
- порядок встановлення статусу осіб, які постраждали від торгівлі людьми, та порядок надання їм допомоги.

Прийняття Закону України «Про протидію торгівлі людьми» законодавчо врегульовує питання протидії торгівлі людьми та приводить національне законодавство у відповідність з нормами міжнародного права.

3.3. Надання соціальної допомоги постраждалим від торгівлі людьми в Україні установами та закладами, що належать до органів державної влади та місцевого самоврядування

З метою забезпечення реалізації прав осіб, постраждалих від торгівлі людьми, Законом «Про протидію торгівлі людьми» передбачено надання їм соціальних послуг центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та закладами соціального обслуговування, діяльність яких регулюється положеннями про зазначені заклади⁶⁹ (наведено вище).

Відповідно до прийнятого Закону, особа, яка постраждала від торгівлі людьми, має право на безоплатне одержання:

- 1) інформації щодо своїх прав та можливостей, викладеної мовою, якою володіє дана особа;
- 2) медичної, психологічної, соціальної, правової та іншої необхідної допомоги;
- 3) тимчасового розміщення, за бажанням постраждалої особи та у разі відсутності житла, в закладах допомоги для осіб, які постраждали від торгівлі людьми, на строк до трьох місяців, який у разі необхідності може бути продовжено за рішенням місцевої державної адміністрації, зокрема у зв'язку з участю особи в якості постраждалого або свідка у кримінальному процесі;
- 4) відшкодування моральної та матеріальної шкоди за рахунок осіб, які її заподіяли, у порядку, встановленому Цивільним кодексом України;

⁶⁹ Стаття 17 Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

- 5) одноразової матеріальної допомоги у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;
- 6) допомоги у працевлаштуванні, реалізації права на освіту та професійну підготовку⁷⁰.

Допомога постраждалим від торгівлі людьми (реабілітація особи),⁷¹ відповідно до зазначеного Закону, так, як і відповідно до Законів України «Про соціальні послуги» та «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», повинна ґрунтуватися на принципах:

- 1) забезпечення прав і свобод людини та громадянина, зокрема права на повагу до гідності, особисте життя, правову допомогу, відшкодування матеріальної та моральної шкоди у встановленому законом порядку;
- 2) поваги і неупередженого ставлення до осіб, які постраждали від торгівлі людьми;
- 3) конфіденційності інформації про осіб, які постраждали від торгівлі людьми;
- 4) добровільності отримання допомоги особами, які постраждали від торгівлі людьми, та їх недискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;
- 5) взаємодії органів виконавчої влади між собою, з відповідними органами досудового розслідування та з громадськими і міжнародними організаціями⁷².

3.3.1. Надання соціальних послуг центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

Як було зазначено вище, на державному рівні допомогу сім'ям та особам, які опинилися у складних життєвих обставинах, надають спеціальні заклади державного підпорядкування — центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ) та заклади соціального обслуговування, координацію яких вони здійснюють.

⁷⁰ Стаття 16 Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

⁷¹ Відповідно до Статті 1 Закону України «Про протидію торгівлі людьми», реабілітація особи, яка постраждала від торгівлі людьми — це комплекс медичних, психологічних, соціальних, юридичних та інших заходів, спрямованих на відновлення фізичного і психологічного стану та соціальних функцій особи, яка постраждала від торгівлі людьми.

⁷² Стаття 3 Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

ЦСССДМ є юридичними особами, що фінансуються за рахунок коштів, передбачених у місцевих бюджетах, та інших джерел, не заборонених законодавством.

Мережа ЦСССДМ складається з регіональних (Автономної Республіки Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських), районних, міських, районних у містах, селищних та сільських центрів.

На початок 2011 року мережа таких Центрів (з урахуванням філій) складала 1900 одиниць (див. діаграму), а саме: 27 обласних, 484 районних, 170 міських, 40 районних у містах, 581 сільських, 88 селищних, 510 філій районних центрів та 13 посад фахівців із соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю.

Діаграма

Основною метою діяльності ЦСССДМ, відповідно до нормативних документів, є сприяння у задоволенні соціальних потреб сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги⁷³.

Соціальна робота центрів базується на засадах конфіденційності, системності; комплексності, індивідуального підходу до кожної сім'ї та

⁷³ Пункт 4 Загального положення про центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

кожного її члена з урахуванням їхніх потреб та особливостей, важливості відновлення та розвитку сімейних зв'язків.

Основними формами роботи ЦСССДМ є:

- ❑ **індивідуальна робота**, що полягає у вирішенні проблеми з метою надання підтримки і створення ситуації, що спрямовує особу, яка опинилася у складних життєвих обставинах, на розгляд проблеми та викликає бажання подолати життєві труднощі. До основних складових індивідуальної роботи належать встановлення первинної комунікації; вивчення та аналіз проблемної ситуації; визначення мети і завдань спільної роботи; корекція поведінки та взаємостосунків клієнта з соціальним оточенням тощо;
- ❑ **групова робота**, головною перевагою якої є здобуття особистісного досвіду поведінки в мікросоціумі, що допомагає усвідомити емоційний стан, почуття, сформувані готовність до відповідальності особистості за своє майбутнє життя. У практиці здійснення центрами групової роботи існують такі види груп: групи відновлення, групи самодопомоги, групи взаємодопомоги тощо;
- ❑ **робота в громаді** — робота, що базується на взаємодії центрів з представниками різних соціальних груп за місцем їх проживання або з групою людей, які мають спільні інтереси чи проблеми.

Основними завданнями республіканського (Автономної Республіки Крим), обласних, Київського та Севастопольського міських центрів є забезпечення участі районних, міських, районних у містах, селищних та сільських центрів у виконанні загальнодержавних та інших соціальних програм з питань соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю⁷⁴ та забезпечення дотримання державних соціальних стандартів і нормативів, впровадження нових форм і методів проведення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю⁷⁵.

Що стосується районних, міських, районних у містах, селищних та сільських ЦСССДМ, то саме спеціалісти цих закладів проводять соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, шляхом їх

⁷⁴ Підпункт 1 Пункту 8 Загального положення про центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

⁷⁵ Підпункт 7 Пункту 8 Загального положення про центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

виявлення, обліку та вивчення потреб, планування і визначення методів роботи, надання соціальних послуг, забезпечення за необхідності соціального супроводу⁷⁶.

Зокрема, для реабілітації постраждалих від торгівлі людьми центрами СССДМ можуть надаватися такі послуги:

- інформаційні послуги: надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги), а саме про права особи на отримання допомоги та механізм реалізації цих прав, про види соціальних виплат (якщо особа має на них право відповідно до чинного законодавства); надання контактів служб або установ, до яких необхідно звернутися по відповідну допомогу тощо;
- психологічні послуги: психологічна діагностика, спрямована на виявлення соціально-психологічних характеристик особистості; надання консультацій з питань психологічного здоров'я та поліпшення зв'язку з навколишнім середовищем; обговорення шляхів розв'язання соціальних та психологічних проблем; сприяння в запобіганні або вирішенні непорозумінь та конфліктів з близьким соціальним оточенням; організація та координація психотерапевтичних груп та груп взаємодопомоги; психологічна корекція та психологічна реабілітація;
- соціально-педагогічні послуги: проведення об'єктивної оцінки стану особи, постраждалої від торгівлі людьми; формування знань про шляхи вирішення ситуації, пов'язаної з торгівлею людьми, правила безпечної поведінки для зниження ризику повторного потрапляння в ситуацію торгівлі людьми та формування правової культури особи (правосвідомість, правомірна поведінка, правова активність) і відповідальності за своє життя (готовності отримувача послуг звертатись за допомогою до органів державної влади, громадських та міжнародних організацій) тощо.

Крім того, соціально-педагогічні послуги також передбачають налагодження стосунків з рідними та близьким соціальним оточенням, зокрема здійснення роз'яснювальної роботи з близьким оточенням постраждалої особи з метою формування толерантного до неї ставлення, надання їм методичних порад та рекомендацій для подолання і виправлення допущених ними помилок, що травмують постраждалу особу.

⁷⁶ Підпункт 1 Пункту 11 Загального положення про центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

- ❑ соціально-медичні послуги: посередництво в здійсненні профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів; консультації з питань збереження і зміцнення здоров'я; формування ідеології здорового способу життя й подолання шкідливих звичок; формування сексуальної культури; профілактика туберкульозу, венеричних захворювань, ВІЛ/СНІДу; сприяння в підтриманні та охороні здоров'я тощо;
- ❑ юридичні послуги: надання консультацій з питань чинного законодавства; здійснення захисту прав та інтересів особи; захист прав дитини;
- ❑ соціально-економічні послуги: допомога в залученні додаткових ресурсів для задоволення матеріальних інтересів і потреб особи, яка перебуває у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі сприяння в наданні натуральної допомоги (забезпечення одягом та взуттям тощо); допомога в оздоровленні, сприяння в отриманні державних соціальних допомог, у наданні грошової допомоги, а також допомоги у вигляді грошових компенсацій; інформування з питань працевлаштування та сприяння цьому, навчання; посередництво в наданні гуманітарної допомоги тощо;
- ❑ послуги з працевлаштування передбачають професійну орієнтацію, професійне навчання, перепідготовку та (або) підвищення кваліфікації та сприяння у започаткуванні власної справи.

Соціальна робота в центрах СССДМ здійснюється через мережу діючих спеціалізованих формувань, серед яких:

Служба соціальної підтримки сімей, основними завданнями якої є:

- ❑ здійснення соціальних заходів, спрямованих на вихід сімей зі складних життєвих обставин, які вони не в змозі самостійно подолати за допомогою наявних засобів і можливостей;
- ❑ попередження виникнення складних життєвих обставин в сім'ї;
- ❑ створення умов для самостійного розв'язання життєвих проблем, що виникають в сім'ї, та повернення родини до повноцінного життя.

Служба «Телефон Довіри», до основних завдань та функцій якої належить:

- ❑ здійснення психологічного та інформаційного консультування по телефону різних категорій і груп населення, які потребують психологічної або інформаційно-консультативної допомоги та звертаються до служби «ТД»;
- ❑ створення та постійне оновлення банку даних про фахівців та служби, організації, установи, що працюють у соціальній сфері, для здійснення переадресації;

- здійснення переадресації (направлення) абонентів, за потреби, до інших фахівців та служб, в організації та установи, які працюють у соціальній сфері, є компетентними у даній проблемі та більш повно й кваліфіковано можуть задовольнити їхні запити.

Слід зазначити, що молодіжні «Телефони Довіри», які функціонували при центрах соціальних служб для молоді в обласних центрах та великих містах, були першими телефонними лініями для консультування та надання психологічної підтримки в Україні на початку 1990-х років.

Основними перевагами «Телефонів Довіри» є:

- простота та доступність у встановленні контакту;
- забезпечення анонімності та конфіденційності;
- можливість у будь-який час перервати розмову.

Враховуючи значну кількість звернень та актуальність такої форми соціальної допомоги, в 2005 році за ініціативи Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді було розроблено Типове положення про службу «Телефон Довіри» — спеціалізоване формування центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, яке було затверджене Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 07.12.05 р. №3133⁷⁷.

Мобільний консультаційний пункт соціальної роботи (МКП), який, відповідно до покладених на нього завдань:

- забезпечує соціально-педагогічне, психологічне, соціально-медичне, юридичне, інформаційне індивідуальне та групове консультування дітей, молоді та членів їхніх сімей;
- надає індивідуальні та групові соціальні послуги та проводить соціальне інспектування сімей та осіб, які потребують надання соціальних послуг;
- виявляє серед осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах, тих, хто потребує перебування в закладах соціального обслуговування; у разі необхідності забезпечує їх перевезення;

⁷⁷ На сьогодні цей Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту втратив чинність, однак Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 03.03.2010 р. №590 «Про затвердження Примірного положення про спеціалізоване формування центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді», «Телефон Довіри» визначено одним із спеціалізованих формувань ЦСССДМ, створення яких передбачено з метою реалізації програм та заходів, покладених на центри (за умови наявності фінансування для забезпечення його діяльності).

- проводить роз'яснювальну роботу серед громади села, віддалених районів міст щодо попередження всіх форм насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми, торгівлі людьми;
- проводить «круглі столи», семінари для педагогів сільських шкіл, голів сільських та селищних рад щодо вирішення соціальних проблем у сільській місцевості;
- надає методичну допомогу сільським та селищним центрам у забезпеченні соціальної роботи на селі;
- забезпечує роботу спеціалізованих формувань центрів у сільській та гірській місцевостях, віддалених районах міст;
- розповсюджує серед населення соціальну рекламну інформацію та продукцію тощо⁷⁸.

Соціальні послуги, що надаються ЦСССДМ, є державними і здійснюються на безоплатній основі⁷⁹.

На даний час особа, яка постраждала від торгівлі людьми, також може звернутися за допомогою у відділ чи управління у справах сім'ї та молоді відповідної державної адміністрації (виконкому ради), на який на сьогодні покладено координацію діяльності закладів, установ та організацій усіх форм власності щодо здійснення заходів з протидії торгівлі людьми, у тому числі забезпечення надання допомоги постраждалим.

3.3.2. Здійснення соціального обслуговування із забезпеченням тимчасового притулку

З метою надання невідкладної комплексної допомоги (психологічних, соціально-побутових, соціально-педагогічних, соціально-медичних, інформаційних і юридичних послуг тощо) сім'ям з дітьми та особам, які опинилися у складних життєвих обставинах (у тому числі постраждалим від торгівлі людьми), для сприяння їх якнайшвидшому поверненню до нормальних умов життєдіяльності, в Україні діє мережа *центрів соціально-психологічної допомоги (ЦСПД)*⁸⁰.

На даний час в Україні створено та функціонує 21 такий центр, зокрема в АР Крим, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Жито-

⁷⁸ Примірне положення про спеціалізоване формування центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, затверджене Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 03.03.2010 №590.

⁷⁹ Пункт 14 Загального положення про центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

⁸⁰ Пункт 1 Типового положення про центр соціально-психологічної допомоги.

мирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій, Чернігівській областях, в містах Києві та Севастополі.

Центр відповідно до покладених на нього завдань:

- ❑ надає в умовах цілодобового стаціонару допомогу та тимчасовий притулок особам, які опинилися у складних життєвих обставинах і потребують такого притулку, а також, за необхідності, забезпечує їх харчуванням;
- ❑ надає соціальні послуги таким особам шляхом консультування за допомогою телефонного зв'язку, а також в умовах денного стаціонару без забезпечення тимчасовим притулком і харчуванням.

За результатами проведеної оцінки потреб клієнта складає разом з ними індивідуальний план заходів щодо усунення складних життєвих обставин, під час виконання якого:

- ❑ надає консультації з питань застосування норм законодавства; допомогу в оформленні документів; забезпечує захист та реалізацію прав клієнтів шляхом представлення їх інтересів перед третіми особами;
- ❑ проводить психологічну діагностику з метою психологічної корекції, реабілітації та адаптації;
- ❑ надає посередницькі послуги під час здійснення діагностичних заходів, у разі потреби здійснює профілактичні та лікувально-оздоровчі заходи;
- ❑ сприяє працевлаштуванню та влаштуванню на навчання;
- ❑ надає інформацію про графік роботи структурних підрозділів органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій різних форм власності, взаємодіє з ними при розв'язанні проблем клієнтів центру;
- ❑ порушує перед відповідними органами клопотання про застосування передбачених законодавством санкцій до фізичних та юридичних осіб у разі недотримання ними законодавства стосовно захисту прав, свобод та законних інтересів осіб, що тимчасово проживають у центрі⁸¹.

⁸¹ Пункт 5 Типового положення про центр соціально-психологічної допомоги.

Максимальний строк перебування особи у центрі становить 90 днів⁸², однак, за необхідності, термін перебування в закладі може бути подовжено.

З метою проведення соціальної роботи, спрямованої на профілактику соціального сирітства, з жінками, які опинилися у складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнського обов'язку, в Україні функціонують **соціальні центри матері та дитини**.

На сьогодні створено та діє 15 таких закладів: в АР Крим, у Вінницькій, Закарпатській, Київській, Львівській, Луганській, Сумській, Полтавській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській, Чернівецькій областях та в місті Севастополі.

Основні завдання центру:

- ❑ надання безоплатних психологічних, соціально-педагогічних, правових, соціально-економічних, соціально-медичних, соціально-побутових та інформаційних послуг особам, які тимчасово у ньому проживають, та забезпечення їх харчуванням;
- ❑ створення належних психолого-педагогічних і житлово-побутових умов для забезпечення нормальної життєдіяльності осіб, що тимчасово у ньому проживають;
- ❑ сприяння здобуттю особами, які тимчасово у ньому проживають, освіти, фаху, навичок самостійного життя з дитиною поза межами центру, захист їх прав та інтересів.

Центр відповідно до покладених на нього завдань:

- ❑ забезпечує проведення попередньої співбесіди спеціаліста-психолога з жінками, які звертаються до центру;
- ❑ розробляє, на підставі діагностики, план індивідуальної роботи з особами, що тимчасово проживають у центрі;
- ❑ проводить з особами, що тимчасово проживають у центрі, індивідуальні та групові корекційні заходи, надає психологічну допомогу, кваліфіковані консультації (психологічні, педагогічні, медичні, правові), у разі потреби організовує їх госпіталізацію та клінічне обстеження;
- ❑ забезпечує виконання індивідуальних програм адаптації, реабілітації та реінтеграції в суспільство осіб, що тимчасово проживають у центрі;
- ❑ порушує клопотання про притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у порушенні прав та інтересів клієнтів центру;

⁸² Пункт 10 Типового положення про центр соціально-психологічної допомоги.

□ надає консультації з питань догляду за дітьми раннього віку, їх розвитку і виховання.

Отже, у разі звернення або направлення до такого закладу жінки, постраждалої від торгівлі людьми, яка підлягає під категорію клієнтів⁸³, така жінка також може отримати в СЦМД необхідну допомогу.

Допомога дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування віком від 15 до 18 років, та особам із їх числа віком від 18 до 23 років, постраждалим від торгівлі людьми, може надаватися у **соціальних гуртожитках для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування**, яких в Україні налічується 18: в АР Крим, Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Запорізькій, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Київській, Львівській, Одеській (2), Сумській, Тернопільській, Чернігівській, Харківській, Хмельницькій областях.

Гуртожиток, відповідно до покладених на нього завдань, забезпечує не лише створення соціально-побутових умов для проживання, а й захист прав та інтересів осіб, які в ньому проживають.

Особливістю даних закладів є те, що вони виконують роль не тільки тимчасового влаштування, а й роль центра, де випускників інтернатних закладів готують до подальшого самостійного життя⁸⁴.

І хоча в переліку отримувачів соціальних послуг, наведеному в нормативних документах, які регламентують роботу даних закладів, постраждалі від торгівлі людьми безпосередньо не згадуються, враховуючи їх основні проблеми та потреби, можна стверджувати, що надання їм соціальної допомоги може здійснюватися у межах чинного законодавства України.

Однак, незважаючи на те, що ЦСССДМ можуть відігравати ключову роль при наданні допомоги постраждалим від торгівлі людьми, статистика свідчить про низький рівень залучення спеціалістів ЦСССДМ до вирішення проблем постраждалих.

Так, протягом 2010 року роботою спеціалістів ЦСССДМ було охоплено лише 9 осіб, які постраждали від торгівлі людьми (8 – у Донецькій та 1 – у Чернігівській областях), які отримали таку допомогу:

3 особи – в лікуванні;

1 особа – в реєстрації;

3 особи – в оформленні документів та вирішенні житлово-побутових проблем;

⁸³ Пункт 1 Типового положення про соціальний центр матері та дитини.

⁸⁴ Пункт 1 Типового положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

3 особам налагоджено стосунки з сім'єю;

1 особа працевлаштована;

2 особи перенаправлені до закладу соціального обслуговування з метою забезпечення тимчасового притулку⁸⁵.

Таким чином, постраждалим від торгівлі людьми центрами СССДМ надавалися послуги за періодичними зверненнями таких осіб, при цьому жодного постраждалого не було забезпечено соціальним супроводом.

Що стосується закладів соціального обслуговування, то в звітах, поданих ними до Держсоцслужби, інформація про надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми також не значиться.

Однак, за даними опитування представників центрів СССДМ та закладів соціального обслуговування, що здійснювалося в ході дослідження, така допомога все ж надавалася як спеціалістами ЦСССДМ, так і центрами соціально-психологічної допомоги, але причинами звернень зазначалися складні життєві обставини, зокрема відсутність житла або роботи, вимушена міграція, складні стосунки чи насильство в сім'ї тощо.

Жодну особу, яка постраждала від торгівлі людьми, якій би надавалась допомога в соціальних центрах матері та дитини чи в соціальних гуртожитках для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у звітах не було відзначено. Однак опитування показало, що незважаючи на те, що перебування в цілодобовому стаціонарі закладів соціального обслуговування передбачено лише для мешканців територіальної громади, в межах якої розташований заклад, протягом останніх років в деяких ЦСПД, як виняток, надавалась допомога, у тому числі і жінкам-іноземкам, які постраждали від торгівлі людьми (серед яких громадянки Румунії, Росії та Сомалі), послуги яким забезпечувалися на рівні інших мешканців притулку (психологічна допомога, соціально-медичні, соціально-педагогічні, соціально-побутові послуги (у тому числі забезпечення харчуванням) тощо.

Крім зазначеної допомоги, постраждалій із Сомалі надавалися послуги з перекладу, забезпечення яких (за відсутністю нормативного врегулювання та коштів, передбачених на надання такого виду допомоги) здійснювалося на особистих контактах спеціалістів закладу.

⁸⁵ Узагальнений звіт Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді про роботу ЦСССДМ за 2010 рік.

Законом України «Про протидію торгівлі людьми» передбачено надання необхідної допомоги іноземцям та особам без громадянства. Окрім допомоги, на яку мають право громадяни України, постраждалі від торгівлі людьми, іноземцям повинно бути забезпечено право на:

- ❑ безоплатне отримання послуг перекладача;
- ❑ тимчасове перебування в Україні;
- ❑ постійне проживання на території України у порядку, встановленому законодавством⁸⁶.

При цьому надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, не залежить від звернення такої особи до правоохоронних органів (і її участі у кримінальному процесі) та наявності у неї документа, що посвідчує особу⁸⁷.

Що стосується перебування іноземців, то в Україні створено лише два **Пункти тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні (ПТП)**, а саме у Волинський та Чернігівський областях. Відповідно до Положення, ПТП є державною установою для тимчасового утримання нелегальних мігрантів, які підлягають адміністративному видворенню за межі України в примусовому порядку⁸⁸. І хоча Положенням передбачено тимчасове проживання мігрантів (у тому числі для жінок та родин з дітьми) та сприяння іноземцям у встановленні контактів з родичами, земляками, гуманітарними та правозахисними організаціями з метою вирішення питання їх повернення на батьківщину, однак їх не можна вважати закладами, в яких можуть отримати допомогу іноземці, постраждалі від торгівлі людьми.

⁸⁶ Пункт 2 Ст. 16 Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

⁸⁷ Пункт 6 Ст. 16 Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

⁸⁸ Пункт 1.1. Глави 1 Положення про пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, затвердженого Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 16.10.07 р. №390 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 14.11.07 р. за №1268/14535).

3.4. Досвід роботи міжнародних організацій та національних НУО при наданні допомоги постраждалим від торгівлі людьми⁸⁹

В Україні допомогу особам, які постраждали від торгівлі людьми, надають переважно міжнародні установи та національні громадські організації, які спрямовують свої зусилля як на попередження торгівлі людьми, так і на надання допомоги постраждалим шляхом повернення їх на батьківщину, забезпечення відповідного захисту, необхідними речами та представлення їх інтересів перед державними організаціями тощо.

Головним показником у роботі міжнародних організацій та НУО є повернення постраждалої людини до нормального життя, її соціалізація та забезпечення хоча б мінімальних потреб.

Однією з організацій, що докладає багато зусиль для допомоги постраждалим від торгівлі людьми в Україні, є представництво Міжнародної організації з міграції⁹⁰. Представництво МОМ в Україні почало надавати допомогу українцям, які постраждали від торгівлі людьми, з 2000 року. Разом з мережею партнерських НУО по всій Україні за період з січня 2000 до квітня 2011 року МОМ надала комплексну допомогу з реінтеграції більш ніж 7500 постраждалим. Така допомога включає юридичні консультації, представництво у кримінальному та цивільному процесі, медичну та психологічну допомогу, забезпечення притулку, професійну підготовку, програми надання грантів для підтримки тих постраждалих від торгівлі людьми, які прагнуть започаткувати власний бізнес, та інші форми допомоги. Значна кількість постраждалих отримує допомогу в медичному реабілітаційному центрі МОМ, який функціонує з 2002 року в місті Києві. Це єдиний у своєму роді заклад в Україні, де безкоштовно та на конфіденційній основі здійснюється повне медичне обслуговування та надається психологічна допомога. Центр

⁸⁹ В Україні з проблемою торгівлі людьми працює велика кількість міжнародних організацій та національних НУО. Надати всебічний та детальний опис їх роботи в цьому дослідженні не виявляється можливим. Тому в цьому розділі наведені лише стислі описи певних "кращих практик", які можуть слугувати ресурсом для представників державних соціальних структур.

⁹⁰ Представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ) почало працювати в Києві 1996 року, коли Україна отримала статус країни-спостерігача МОМ. Програма протидії торгівлі людьми МОМ в Україні розпочала свою роботу 1998 року. Одним із видів діяльності МОМ є захист і реінтеграція потерпілих від торгівлі людьми шляхом надання їм допомоги безпосередньо або через мережу громадських організацій-партнерів МОМ (<http://www.iom.org.ua/en/>).

має змогу приймати постраждалих з усіх областей України⁹¹. Серед послуг, що пропонуються Центром, є медичне обстеження (з урахуванням індивідуальних потреб постраждалої особи), лікування та консультації лікарів. Також реабілітаційним центром забезпечується психологічна допомога, що надається постраждалим з першого дня їх перебування в закладі. Психологом Центру здійснюються індивідуальні консультації, проводиться робота в групах, працюють групи самопомоги. Особлива психологічна допомога надається постраждалим, хворим на ВІЛ/СНІД, яка потім продовжується під патронатом неурядових організацій психологами центрів боротьби зі СНІДом, що працюють у регіонах.

Координатор проектів ОБСЄ в Україні⁹² у тісній співпраці з державними установами, НУО та іншими партнерами в усіх регіонах країни впроваджує проекти у сфері попередження торгівлі людьми, посилення криміналізації та боротьби з цим видом злочинності та надання допомоги особам, які постраждали від цього злочину. Зокрема, за підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні впроваджується проект щодо розбудови національного механізму перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми, який допоможе більш ефективно надавати належну допомогу постраждалим завдяки залученню всіх суб'єктів, дотичних до здійснення заходів з протидії торгівлі людьми.

Міжнародна організація праці (МОП) співпрацює з Україною в напрямку реалізації програм забезпечення зайнятості, в тому числі постраждалих від торгівлі людьми, поступового викорінення нерегульованої трудової міграції і торгівлі людьми, запровадження нових форм роботи з питань попередження торгівлі людьми і надання допомоги постраждалим. Крім того, в пілотному регіоні (Чернівецькій області) запроваджено механізм пільгового кредитування жінок — потенційних мігранток і постраждалих від торгівлі людьми — для започаткування власної справи. В результаті проекту 25 жінок отримали кредити на суму 50 000 доларів США і успішно розвивають власну справу⁹³.

⁹¹ За інформацією Представництва МОМ в Україні, з 2002 по 2010 рік послугами Центру скористалися понад 1700 постраждалих від торгівлі людьми.

⁹² Координатор проектів ОБСЄ в Україні розпочав свою діяльність у 1999 році і є другою установою ОБСЄ в Україні. Йому передувала Місія ОБСЄ в Україні, яка розпочала свою діяльність 24 листопада 1994 року (<http://www.osce.org/uk/ukraine>).

⁹³ МОП активно працює в Україні з початку 90-х років. Однією з програм представництва МОП в Україні є програма із протидії торгівлі людьми з України, метою якої є сприяння поступовому викоріненню нерегульованої трудової міграції і торгівлі людьми, особливо жінками, з України.

Робота Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда — Україна»⁹⁴ щодо надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми здійснюється за такими напрямками:

- ❑ допомога та сприяння у пошуку українських громадян, які зникли за кордоном, та поверненні в Україну;
- ❑ співпраця з дипломатичними установами зарубіжних країн в Україні та дипломатичними установами України за кордоном з метою надання допомоги потерпілим;
- ❑ організація та надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми (медична, психологічна, юридична, надання тимчасового притулку, соціальний супровід, переадресація та ін.), а також членам їх родин;
- ❑ підготовка методичних матеріалів для соціальних працівників та представників неурядових організацій по наданню допомоги потерпілим від торгівлі людьми;
- ❑ підготовка, видання та розповсюдження інформаційних матеріалів для осіб, які постраждали від торгівлі людьми.

В рамках програми «Ла Страда: Запобігання торгівлі жінками в країнах Центральної і Східної Європи» 18 листопада 1997 року в Україні була відкрита перша «гаряча лінія» з проблем запобігання торгівлі жінками. З 1 листопада 2002 року при Міжнародному жіночому правозахисному центрі «Ла Страда — Україна» почала функціонувати національна «гаряча лінія» (дзвінки на яку безкоштовні у межах України), серед функцій якої є також надання психологічної допомоги постраждалим від торгівлі людьми та їх перенаправлення до інших закладів, установ та організацій для надання додаткової допомоги.

Міжнародний благодійний фонд «Карітас України»⁹⁵ підтримує створення та функціонування консультативних центрів соціальної допомоги жертвам торгівлі людьми в містах Хмельницькому, Івано-Франківську,

⁹⁴ Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда — Україна» став однією з перших громадських організацій, яка з 1997 року розпочала свою діяльність у напрямку запобігання торгівлі людьми з метою привернення уваги громадськості та представників державних структур до проблеми як до порушення прав людини. Починаючи з 2000 року діяльність цієї організації була направлена, зокрема, й на відпрацювання механізму допомоги постраждалим від торгівлі людьми (у тому числі створення мережі НУО для забезпечення такої допомоги) (<http://la-strada.org.ua>).

⁹⁵ Міжнародний благодійний фонд «Карітас України» засновано в 1994 році для координації зусиль добровільних організацій місцевих громад Української греко-католицької церкви, представлення їх на національному рівні. Мережа фонду на сьогодні складається з 11 регіональних організацій, розташованих у різних регіонах України.

Дрогобичі та Одесі. Консультативні центри надають комплексну допомогу всім постраждалим, які до них звертаються. Після першого інтерв'ю з людиною соціальний працівник складає індивідуальний план реабілітації, який максимально сприятиме адаптації особи у суспільстві. У центрі можна отримати психологічну допомогу та соціальний супровід або пройти медичне обстеження. Крім того, постраждалим допомагають у відновленні документів, влаштуванні тимчасового місця проживання, перекваліфікації та навчанні, відкритті власної справи тощо.

Під час дослідження здійснено аналіз діяльності українських НУО щодо надання ними допомоги постраждалим від торгівлі людьми, який свідчить, що основними послугами НУО є:

- ❑ інформаційні (надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації відповідно до чинного законодавства);
- ❑ психологічні (психодіагностика, психологічна корекція та психологічна реабілітація);
- ❑ соціально-педагогічні (проведення об'єктивної оцінки стану особи, постраждалої від торгівлі людьми; складання разом із постраждалою особою індивідуального плану адаптації та реінтеграції в суспільство; формування правил безпечної поведінки для зниження ризику повторного потрапляння в ситуацію торгівлі людьми тощо);
- ❑ соціально-медичні (сприяння у медичному обстеженні, лікуванні, здійснення реабілітаційних заходів);
- ❑ юридичні (надання консультацій з питань чинного законодавства; здійснення захисту прав та інтересів особи, зокрема поновлення прав постраждалих на власність після довготривалої відсутності, допомога у складанні цивільних позовів на відшкодування збитків тощо);
- ❑ соціально-економічні (надання гуманітарної допомоги та грошової допомоги).

Оскільки в багатьох постраждалих після повернення з-за кордону виникають проблеми з житлом, організаціями, що надають допомогу, здійснюється пошук тимчасового притулку та житла для подальшого проживання. У таких випадках неурядові організації знаходять для них місця в гуртожитках або наймають квартири. Забезпечення можливості отримати нову професію чи відкрити власну справу, як і послуги адвокатів, які б представляли інтереси постраждалих, також здійснюється НУО. Оплата таких послуг, як правило, здійснюється за рахунок коштів донорів. Медична допомога хоч і надається за базі місцевих

медичних центрів та лікарень, але забезпечується також за фінансової та організаційної підтримки НУО та міжнародних донорів.

З метою своєчасного внесення змін до індивідуальних планів роботи та більш ефективного проведення соціальної адаптації, фахівцями НУО постійно здійснюється моніторинг наданої допомоги постраждалим від торгівлі людьми. Для цього громадські організації використовують зворотний зв'язок з постраждалою особою, яка отримувала допомогу. Такий зв'язок підтримується впродовж шести місяців, але, за потреби, термін може бути продовжений на більш тривалий час.

В Україні існує небагато місць, де могли б отримати комплексну допомогу чоловіки, які постраждали від торгівлі людьми. В основному таку допомогу забезпечують НУО. Це, зокрема:

- медичні послуги (в тому числі безкоштовне обстеження, лікування та оплата медикаментів для потребуючих);
- психологічна допомога;
- допомога у працевлаштуванні (в тому числі можливість отримати нову професію) чи відкритті власної справи;
- допомога у відновленні родинних зв'язків;
- допомога у звільненні від алко/наркозалежності;
- інформаційні та юридичні консультації;
- матеріальна (гуманітарна) допомога;
- представництво інтересів в різних органах та допомога у підготовці документів.

Одним із прикладів позитивних практик є реалізація з липня 2008 року Херсонським обласним громадським центром «Чоловіки проти насильства» проекту «Ініціативи чоловіків з протидії торгівлі людьми в Херсонській області» (за підтримки МОМ), головним завданням якого є організація ефективної системи надання допомоги чоловікам, постраждалим від торгівлі людьми. В рамках зазначеного проекту створено консультаційний пункт для чоловіків та членів їх сімей, де вони безкоштовно можуть отримувати інформаційну, психологічну та юридичну допомогу. Консультаційний пункт також проводить превентивну роботу, спрямовану на убезпечення чоловіків від потрапляння в ситуацію торгівлі людьми, зокрема, консультування тих, хто збирається працевлаштуватися за кордоном.

«Телефон Довіри для чоловіків», як один із напрямів діяльності, функціонує при Донецькій обласній Лізі ділових і професійних жінок

(ДОЛДПЖ)⁹⁶. Метою цієї діяльності є консультування чоловіків з питань працевлаштування за кордоном та надання їм допомоги у разі потрапляння в ситуацію торгівлі людьми.

Оскільки протягом останніх років відзначається тенденція стрімкого зростання кількості чоловіків, постраждалих від різних видів торгівлі людьми, та враховуючи потребу чоловіків в особливому підході при наданні допомоги, цей досвід НУО заслуговує на поширення по всій Україні.

3.5. Взаємодія національних НУО та державних структур при здійсненні соціальної роботи з постраждалими від торгівлі людьми в Україні

Завдяки активній діяльності регіональних НУО відбувається співробітництво з владними структурами регіонів у вирішенні проблем постраждалих від торгівлі людьми. Основними формами взаємодії НУО та державних організацій в Україні є:

- ❑ обмін інформацією про послуги, що можуть бути надані постраждалим від торгівлі людьми;
- ❑ перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми для забезпечення їх послугами, надання яких неможливе засобами організації;
- ❑ проведення спільних прес-конференцій, нарад, «круглих столів» та акцій з попередження торгівлі людьми;
- ❑ проведення спільних (або за замовленням) досліджень даної проблеми.

Між деякими НУО та державними структурами (зокрема, центрами СССДМ, центрами зайнятості та закладами соціального обслуговування) в регіонах існують певні угоди про співпрацю, у тому числі при здійсненні заходів з протидії торгівлі людьми, але загалом вони більше спрямовані на проведення роз'яснювальної роботи серед населення, попередження торгівлі людьми, а не на конкретну роботу з постраждалими.

Існує активна співпраця НУО із закладами соціального обслуговування, зокрема центрами соціально-психологічної допомоги. В регіонах, де функціонують такі заклади, здебільшого між ними та НУО укладено

⁹⁶ Донецька обласна Ліга ділових і професійних жінок (ДОЛДПЖ) — добровільна, неприбуткова, неполітична, громадська організація, створена в 1996 році, яка об'єднує жінок-фахівців, професіоналів в економіці, виробництві, бізнесі, науці, культурі, медицині й інших сферах. До складу ДОЛДПЖ входять 25 організацій (філіалів) в різних містах і районах області. Організація є членом Міжнародної Федерації Ділових і Професійних жінок, Жіночого Консорціуму, Спільки жінок України та Донецької обласної асоціації керівників підприємств.

угоди про співпрацю, що дає можливість громадській організації направляти постраждалих для забезпечення їм тимчасового притулку. Враховуючи, що штатним розписом ЦСПД передбачено посади психолога, соціального та медичного працівників, спільна з НУО допомога особам, постраждалим від торгівлі людьми, може бути дійсно дієвою.

Серед регіональних НУО, опитаних під час дослідження стосовно взаємодії з державними структурами під час надання соціальних послуг постраждалим від торгівлі людьми, особливу увагу привертає досвід Луганського регіонального правозахисного соціологічно-освітнього центру «Жінки Донбасу»⁹⁷ щодо проведення кейс-конференцій для вирішення кожного окремого випадку. Впровадженню організацією такого методу вирішення проблем постраждалих від торгівлі людьми передувала відповідна підготовка як самих представників громадської організації, так і інших суб'єктів, до компетенції яких належить надання соціальних послуг. Зокрема, підготовку пройшли представники закладів соціального обслуговування (центрів СССДМ, соціально-психологічної реабілітації дітей, матері та дитини, соціально-психологічної допомоги, обласного притулку), кримінальної міліції у справах дітей, систем освіти, охорони здоров'я та соціального захисту населення, дільничних інспекторів міліції та УБКТЛ. На сьогодні даний механізм взаємодії ефективно працює на базі цієї організації, де керівники зазначених структур збираються для обговорення кожного випадку торгівлі людьми. Вони приймають колегіальне рішення щодо сприяння у вирішенні проблем постраждалих, за умови підключення кожного із суб'єктів (у межах компетенції) на всіх етапах реабілітації. Необхідно також зазначити, що кожна постраждала особа, якій надається допомога організацією, обов'язково ставиться на облік центру СССДМ як така, що опинилася у складних життєвих обставинах, і також перебуває під патронатом ЦСССДМ.

Діяльність молодого Запорізької обласної громадської організації «Взаємодія»⁹⁸ спрямована, перш за все, на співпрацю із закладами соціального обслуговування та центрами СССДМ як Запорізької області, так і інших регіонів України, що дає можливість якнайшвидше вирішити проблеми постраждалих.

Успішним прикладом взаємодії є Донецька обласна Ліга ділових і професійних жінок (ДОЛДПЖ). З серпня 2009 року Лігою, спільно з

⁹⁷ Неприбуткова громадська організація, заснована в 1999 році за ініціативою правохоронних органів.

⁹⁸ З 2009 року по сьогоднішній час фахівцями НУО «Взаємодія» було виявлено та надано реінтеграційну допомогу 52 постраждалим.

Донецьким обласним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (за підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні), реалізується пілотний компонент проекту «Розбудова національного механізму перенаправлення в Україні». В результаті роботи, проведеної під час впровадження проекту, підготовлено:

- Методичні рекомендації щодо координації діяльності та взаємодії місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інших органів, установ та організацій при наданні допомоги особам, що постраждали від торгівлі людьми⁹⁹, які затверджено рішенням обласної ради з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми від 28.04.2011 за №2;
- пам'ятку для постраждалих від торгівлі людьми «Якщо ви потребуєте допомоги», в якій наведено ознаки ситуації торгівлі людьми та перелік закладів, установ та організацій різних форм власності, до яких можна звернутися за допомогою (у тому числі їх контактна інформація, послуги, що ними надаються, та порядок їх надання).
- посібник для державних службовців та спеціалістів закладів соціального обслуговування «Допомога постраждалим від торгівлі людьми — це державна справа», одна з цілей якого — підсилення спроможності державних установ у виявленні та наданні належної допомоги постраждалим від торгівлі людьми.

В цьому посібнику:

- визначено категорії осіб, які можуть бути віднесені до груп ризику, та індикатори, що можуть вказувати на ситуацію торгівлі людьми; повноваження та роль кожного з суб'єктів взаємодії при забезпеченні допомоги

⁹⁹ Дія методичних рекомендацій поширюється на управління у справах сім'ї та молоді облдержадміністрації, підзвітні йому структурні підрозділи райдержадміністрацій та відповідні виконавчі органи міських рад; обласний, міські, районні, районні у містах центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; обласну, міські, районні, районні в містах служби у справах дітей; управління освіти і науки облдержадміністрації, підзвітні йому структурні підрозділи райдержадміністрацій та відповідні виконавчі органи міських рад; головне управління охорони здоров'я облдержадміністрації, підзвітні йому структурні підрозділи райдержадміністрацій та відповідні виконавчі органи міських рад; головне управління праці та соціального захисту населення облдержадміністрації, підзвітні йому структурні підрозділи райдержадміністрацій та відповідні виконавчі органи міських рад; обласний, міські, районні центри зайнятості; комунальну установу «Донецький обласний центр соціально-психологічної допомоги»; Головне управління МВС України в Донецькій області та його територіальні підрозділи; Управління Служби безпеки України в Донецькій області; Донецький прикордонний загін; заклади охорони здоров'я; дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні, вищі та позашкільні навчальні заклади; громадські організації, що працюють у сфері надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми.

постраждалим, з урахуванням їх особливих потреб; функції дорадчого органу; порядок надання центрами СССДМ допомоги постраждалим від торгівлі людьми та форми роботи, що ними використовуються;

- ❑ наведено основні правила та принципи, яких необхідно дотримуватись при наданні допомоги постраждалим чи імовірно постраждалим від торгівлі людьми;
- ❑ роз'яснено етапи торгівлі людьми та ознаки, за якими можна ідентифікувати постраждалих;
- ❑ подано основні нормативно-правові акти, які регламентують здійснення заходів з протидії торгівлі людьми та надання допомоги постраждалим, контактну інформацію про заклади, установи та організації, до компетенції яких належить здійснення таких заходів.

Інший компонент зазначеного проекту реалізується на базі Чернівецької області НУО «Сучасник», якою, зокрема, розроблено «Дорожню карту» для установ та організацій, що надають допомогу постраждалим від торгівлі людьми, де визначено:

- ❑ ознаки постраждалих від торгівлі людьми; їх основні потреби; коло суб'єктів, які можуть здійснювати ідентифікацію; та напрями реабілітаційної роботи;
- ❑ склад регіональної Міжвідомчої комісії з питань надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми¹⁰⁰, її завдання¹⁰¹ та функції¹⁰²;

¹⁰⁰ До складу регіональної Міжвідомчої комісії з питань надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, входять представники Головних управлінь Чернівецької обласної державної адміністрації, зокрема охорони здоров'я, праці та соціального захисту населення, освіти і науки; Служби у справах дітей Чернівецької ОДА; Чернівецького обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; Чернівецького обласного центру зайнятості; Управління МВС України в Чернівецькій області.

¹⁰¹ Завданням регіональної Міжвідомчої комісії з питань надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, є реалізація механізму перенаправлення осіб, які постраждали від торгівлі людьми, зокрема здійснення ідентифікації направлених осіб та визнання такими, які постраждали від торгівлі людьми; організація надання допомоги та сприяння захисту цих осіб.

¹⁰² Для виконання покладених завдань регіональна Міжвідомча комісія з питань надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, за результатами ідентифікації готує висновок про визнання або невизнання особи такою, яка постраждала від торгівлі людьми; надає інформацію про чинне українське законодавство щодо протидії торгівлі людьми; розробляє індивідуальний короткостроковий (протягом 6 місяців) та довгостроковий (протягом 12 місяців) плани реабілітації особи, яка постраждала від торгівлі людьми; вживає заходів щодо пошуку сім'ї дитини, яка постраждала від торгівлі людьми, та її возз'єднання із сім'єю; здійснює контроль за наданням допомоги особам, яких визнано постраждалими (відповідно до складених планів реабілітації); здійснює перенаправлення для отримання допомоги та захисту, а також послуг з перекладу тощо.

- установи та організації Чернівецької області, які надають допомогу особам, постраждалим від торгівлі людьми¹⁰³, та їх повноваження при наданні допомоги.

Обидва пілотні компоненти проекту «Розбудова національного механізму перенаправлення в Україні», безумовно, є корисними для вдосконалення Україною законодавства з протидії торгівлі людьми та забезпечення ефективної допомоги постраждалим за активної участі державних структур. Заходи, що здійснюються в межах впровадження проекту в обох регіонах, показують, що в державі існує підґрунтя для надання необхідної допомоги постраждалим і за налагодженої взаємодії державних структур та громадського сектору (як свідчить практика вищезазначених НУО) така допомога може бути забезпечена, з урахуванням особливих потреб кожної окремої особи.

3.6. Проблеми, що виникають при наданні в Україні допомоги постраждалим від торгівлі людьми

Враховуючи, що надання соціальних послуг (або сприяння у забезпеченні такими послугами) особам, які опинилися у складних життєвих обставинах (у тому числі, постраждали від торгівлі людьми), належить до компетенції ЦСССДМ та закладів соціального обслуговування, з інформації опитаних під час дослідження респондентів випливає, що державні структури мало залучені до роботи в даному напрямі. А ключову роль у наданні соціальної допомоги постраждалим в Україні все ж відіграють неурядові організації, метою діяльності яких є протидія торгівлі людьми. Проте стабільність і масштаби їхньої роботи значною мірою залежать від міжнародних організацій та інших донорів, адже національними нормативними документами не передбачено фінансування НУО, які надають допомогу постраждалим від торгівлі людьми.

Постановою Кабінету Міністрів України №1087 від 5 вересня 2007 року передбачено створення консультативно-дорадчих органів

¹⁰³ До установ та організацій Чернівецької області, які надають допомогу особам, постраждалим від торгівлі людьми, визначених «Дорожньою картою», належать структурні підрозділи Чернівецької обласної державної адміністрації, а саме Головне управління охорони здоров'я; Головне управління праці і соціального захисту населення; Головне управління освіти і науки; Служба у справах дітей; обласний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; обласний центр зайнятості; Управління МВС України в Чернівецькій області; інші державні установи та органи місцевого самоврядування, задіяні у національному механізмі перенаправлення осіб, які постраждали від торгівлі людьми, в Чернівецькій області.

з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми, як на рівні центральних органів виконавчої влади, так і на місцевих рівнях. Одним із основних завдань діяльності цих органів є сприяння проведенню ефективної державної політики з питань протидії торгівлі людьми; розгляд питань, які потребують міжгалузевої узгодженої співпраці щодо проведення державної політики з питань торгівлі людьми, зокрема, реабілітації жертв¹⁰⁴. Однак діяльність цих органів має більше декларативний характер і не завжди сприяє вирішенню практичних питань допомоги постраждалим.

Державні програми України з протидії торгівлі людьми, затверджені постановами Кабінету Міністрів від 25.09.99 р. №1768 «Про Програму запобігання торгівлі жінками та дітьми», від 05.06.02 р. №766 «Про затвердження Комплексної програми протидії торгівлі людьми на 2002—2005 роки» та від 07.03.07 р. №410 «Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року» мали як позитивні, так і негативні моменти, які необхідно враховувати при розробці відповідної державної програми на виконання Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

Зокрема, позитивним є те, що:

- Україна визнала проблему торгівлі людьми як небезпеку для усіх громадян, а не лише для жінок та дітей (починаючи з другої програми);
- програмами передбачалося як здійснення заходів із попередження торгівлі людьми та переслідування злочинців, так і надання допомоги постраждалим;
- серед суб'єктів здійснення заходів з протидії торгівлі людьми визначено як державні органи виконавчої влади, так і неурядові організації.

В той же час, негативними моментами є:

- відсутність чіткого визначення механізму фінансового забезпечення заходів з протидії торгівлі людьми;
- відсутність чіткого механізму взаємодії суб'єктів при здійсненні заходів з протидії торгівлі людьми, зокрема при забезпеченні необхідної допомоги постраждалим.

¹⁰⁴ Пункт 3 Положення про Міжвідомчу раду з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 05.09.07 р. №1087.

Одним із викликів у наданні допомоги постраждалим від торгівлі людьми є випадки повторного потрапляння особи в таку ситуацію. На сьогодні неможливо точно визначити їх кількість. За даними НУО, близько третини осіб, постраждалих від торгівлі людьми, планують у майбутньому працевлаштуватися за кордоном, мотивуючи це тим, що більше з ними нічого не трапиться, а знайти пристойну роботу на батьківщині фактично неможливо (особливо це стосується мешканців сільської місцевості та осіб, які тривалий час перебували за кордоном). Сприяє поверненню також той факт, що проблеми, які намагалися вирішити своїм від'їздом постраждалі (матеріальні проблеми, складні стосунки в сім'ї тощо), залишилися не вирішеними. Також причиною готовності людини ризикувати є відсутність належної підтримки та захисту з боку держави.

Серед проблем, з якими стикаються як самі постраждалі від торгівлі людьми, так і організації, що забезпечують надання їм допомоги, є низька поінформованість про заклади, установи та організації, до компетенції яких належить надання соціальних послуг сім'ям та особам, які опинилися у складних життєвих обставинах. Це, насамперед, стосується віддалених районів та сільської місцевості, де проживає основна частина постраждалих та осіб груп ризику.

Незважаючи на значне навантаження спеціалістів державних структур (зазвичай один спеціаліст веде декілька напрямів роботи) та низький рівень фінансування заходів¹⁰⁵, на думку респондентів із державних закладів та установ, низька кількість постраждалих, яким надавалася допомога такими установами, все ж обумовлена відсутністю відповідної підготовки фахівців щодо особливостей роботи з постраждалими від торгівлі людьми. Оскільки в Україні надання такої допомоги офіційно не було віднесено до компетенції державних установ з надання соціальних послуг¹⁰⁶, не було обов'язковим здійснення підготовки спеціалістів щодо ідентифікації постраждалих серед інших осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, та задоволення їхніх особливих потреб.

Такі моменти ускладнюють, а в деяких випадках роблять неможливим надання всього спектру необхідної соціальної допомоги постраждалим з боку державних структур.

¹⁰⁵ Здійснення роботи з протидії торгівлі людьми фінансується за залишковим принципом у межах заходів з підтримки сім'ї.

¹⁰⁶ Допомога постраждалим від торгівлі людьми на державному рівні зазвичай надається особам, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Крім того, інформація, що надається державними закладами, установами та організаціями і НУО щодо кількості та категорій постраждалих від торгівлі людьми, не може належним чином висвітлити ситуацію в Україні, оскільки державні структури ведуть загальну статистику сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах; силові структури подають інформацію про виявлені злочини; інформація про кількість осіб, постраждалих від торгівлі людьми, які отримали допомогу в НУО, може дублюватись, а єдиної статистики на даний час не існує. Отже, практично неможливо визначити реальні масштаби проблеми торгівлі людьми в Україні і, відповідно, передбачити кошти на здійснення заходів з протидії цьому явищу.

Результати дослідження свідчать, що навіть за відсутності системи закладів для постраждалих від торгівлі людьми, така допомога може бути забезпечена закладами соціального обслуговування. Однак недоліком таких закладів є вікові та часові обмеження для перебування в них осіб, яким надається допомога. Також у багатьох випадках допомога надається лише мешканцям регіону, а оскільки заклади соціального обслуговування функціонують не в усіх регіонах України — обмежуються права на отримання допомоги постраждалими від торгівлі людьми, які мешкають в інших регіонах.

Питання забезпечення належного тимчасового притулку для постраждалих, справи яких знаходяться на розгляді правоохоронних органів та судів, на сьогодні також потребує нагального вирішення, оскільки перебування такої особи в закладі соціального обслуговування може ставити під загрозу як її безпеку, так і безпеку інших клієнтів та персоналу цих закладів.

Однією з проблем є також те, що Україна все частіше виступає не лише як країна походження постраждалих від торгівлі людьми, але і як країна транзиту та призначення. І якщо в державі існують певні механізми забезпечення допомогою українських громадян, які опинилися у складних життєвих обставинах (у тому числі постраждали від торгівлі людьми), то спеціальні положення про порядок репатріації та забезпечення потреб у захисті та допомозі під час перебування в Україні постраждалих від торгівлі людьми з інших країн загалом відсутні. Не передбачено також надання допомоги постраждалим, які мають статус бездомних громадян¹⁰⁷.

Складовою допомоги постраждалим, визначеною міжнародними правовими актами, є компенсація шкоди, нанесеної ситуацією торгів-

¹⁰⁷ Заклади для бездомних громадян не передбачають надання комплексної допомоги.

лі людьми. Однак в Україні законодавчі положення передбачають відшкодування збитків¹⁰⁸ та моральної шкоди¹⁰⁹ лише щодо осіб, стосовно яких винесено ухвалу суду про визнання їх потерпілими¹¹⁰.

Однак не всі постраждалі виявляють бажання співпрацювати з правоохоронними органами, а ті не завжди інформують постраждалих стосовно їх права подавати заяви про відшкодування моральних та матеріальних збитків. Крім того, розгляд питання компенсації у кримінальному чи цивільному процесі зазвичай є досить складним для постраждалих, які часто в цей період ще потерпають від наслідків пережитих подій. Тому в цьому випадку необхідним є забезпечення їх послугами кваліфікованого адвоката на безоплатній основі, що не врегульовано чинним законодавством. Отже, відшкодування збитків, нанесених особі, яка постраждала від торгівлі людьми, в Україні також є проблемою.

Але складність виникає не лише з відшкодуванням збитків чи виплатою компенсації особі, постраждалій від торгівлі людьми. Проблема існує також у наданні матеріальної допомоги.

Законодавством України передбачено надання адресної державної допомоги малозабезпеченим громадянам, сім'ям з дітьми, самотнім і малозабезпеченим матерям та іншим категоріям громадян, які з поважних або не залежних від них причин мають середньомісячний сукупний дохід нижче прожиткового мінімуму та виплату одноразової державної допомоги при народженні дитини. Однак для отримання допомоги по малозабезпеченості передбачено надання пакету документів, серед яких довідка про доходи за попередні шість місяців або довідка з центру зайнятості про перебування особи на обліку як безробітної. У разі відсутності такої довідки у наданні матеріальної допомоги може бути

¹⁰⁸ Відповідно до пункту 2 Ст. 22 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 №435-IV (в редакції від 27.08.2011), збитками є: втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які вона зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки) та доходи, які могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

¹⁰⁹ Відшкодування моральної шкоди визначено Ст. 23 Цивільного кодексу України. Відповідно до зазначеної статті, моральна шкода полягає: у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі та гідності, а також ділової репутації фізичної особи.

¹¹⁰ Стаття 49 Кримінально-процесуального кодексу України від 28.12.1960 №1001-05 (в редакції від 10.07.2011).

відмовлено¹¹¹. Що стосується оформлення виплати при народженні дитини, то тут також є певні часові обмеження¹¹². Враховуючи зазначене, можна зробити висновок, що особа, яка постраждала від торгівлі людьми, навряд чи зможе отримати таку допомогу. Те саме стосується і постраждалих жінок, які народили дитину, але не мали можливості протягом зазначеного терміну звернутись за нарахуванням виплат.

Як зазначалося вище, однією з основних проблем при забезпеченні соціальними послугами постраждалих від торгівлі людьми є їх стигматизація та самостигматизація. Стигматизація має місце не лише серед близького соціального оточення, а й серед державних службовців, представників силових структур, соціальних та медичних працівників і навіть представників НУО¹¹³, що значно ускладнює реінтеграцію в суспільство постраждалих, які проходять реабілітацію. Це ще раз вказує на недосконалість інформаційних кампаній щодо проблеми торгівлі людьми і наслідків, які вона спричиняє, та відсутність чітко визначеного механізму забезпечення допомоги постраждалим.

Якщо надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми в Україні все ж може бути забезпечена, то механізм роботи з їх близь-

¹¹¹ Відповідно до Ст. 10 Постанови Кабінету Міністрів України від 24.02.03 р. №250 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям», соціальна допомога не призначається у разі, якщо працездатні члени малозабезпеченої сім'ї не працюють, не служать, не вчаться за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівня акредитації протягом трьох місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги (крім осіб, які в установленому порядку визнані безробітними та за інформацією центрів зайнятості не порушують законодавство про зайнятість щодо сприяння своєму працевлаштуванню; осіб, які доглядають за дітьми до досягнення ними трирічного віку або за дітьми, які потребують догляду протягом часу, визначеного у медичному висновку лікарсько-консультативної комісії, але не більше ніж до досягнення ними шестирічного віку; осіб, які доглядають за інвалідами I групи або дітьми-інвалідами віком до 18 років, а також за особами, які досягли 80-річного віку).

¹¹² Відповідно до Ст. 11 Постанови Кабінету Міністрів України від 27.12.01 р. №1751 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми», одноразова допомога при народженні дитини призначається за умови, якщо звернення за її призначенням надійшло не пізніше як через шість календарних місяців з дня народження дитини.

¹¹³ Результати дослідження, наведені в методичному посібнику «Програма дестигматизації потерпілих від торгівлі людьми. Методологія проведення та практичні рекомендації», підготовленому Центром практичної психології «Всеукраїнська громадська організація «Розрада» в рамках проекту «Дестигматизація, як метод створення безпечного середовища для реабілітації та реінтеграції потерпілих від торгівлі людьми», підтриманого Глобальним фондом ООН «Ініціатива боротьби з торгівлею людьми» UN.Gift, В.М. Бондаровська, О.Я. Куриленко. Київ-2011.

ким оточенням загалом відсутній. Особливо це стосується віддалених районів, сільської та гірської місцевості, доступ спеціалістів до яких обмежений.

Важливим моментом, на який також необхідно звернути увагу, є надання допомоги особам похилого віку, які постраждали від торгівлі людьми. Закладами, які можуть надавати таку допомогу, є територіальні центри соціального обслуговування, до компетенції яких належить надання соціальних послуг особам похилого віку, які опинилися у складних життєвих обставинах. Однак положенням про ці заклади не передбачено забезпечення отримувачів послуг допомогою психолога, а заходи з реабілітації постраждалих повинні обов'язково включати таку допомогу (це визначено як міжнародними актами, так і національним законодавством у сфері протидії торгівлі людьми). Отже, якщо допомога дітям та постраждалим молодого і середнього віку ще може бути надана, то установ (і, відповідно, фахівців), які могли б надати необхідну допомогу людям пенсійного віку, постраждалим від торгівлі людьми (враховуючи як особливі потреби постраждалих, так і вікові особливості), в Україні на даний час не існує.

3.7. Досвід зарубіжних країн щодо надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми

Міжнародні правові акти, що регулюють питання протидії торгівлі людьми, містять ряд вимог, яких повинні дотримуватися держави, що підписують ці документи та ратифікують їх на національному рівні.

Огляд практик зарубіжних країн показує, що заходи, які вживаються державами, загалом направлені на попередження торгівлі людьми та судове переслідування злочинців. Однак останнім часом надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми також знаходить відображення в законодавчих актах щодо здійснення заходів з протидії торгівлі людьми.

На сьогодні у багатьох країнах розроблені національні стратегії та плани з протидії торгівлі людьми, зміст яких відображає обставини, що стосуються торгівлі людьми в даній країні. Разом з тим, ефективні плани зазвичай відрізняються низкою особливостей.

Зокрема, в найбільш опрацьованих планах зазначається методика моніторингу і оцінки результатів досягнення конкретних цілей та вирішення поставлених завдань. В деяких випадках національні стратегії будуються за принципом надання підтримки місцевим ініціативам.

Наприклад, національним планом з протидії торгівлі людьми **Індонезії** передбачено чотири головних компонента, кожен з яких складається із заходів, які мають бути здійснені на національному, регіональному, районному та місцевому рівнях, зокрема:

- ❑ створення правових норм та розширення повноважень правоохоронних органів для забезпечення ефективних заходів проти торговців людьми;
- ❑ захист та надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми: забезпечення реабілітації та соціальної інтеграції постраждалих;
- ❑ розширення прав жінок та дітей;
- ❑ налагодження співробітництва та координації (на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівнях: двосторонніх та багатосторонніх зв'язків)¹¹⁴.

В **Об'єднаному Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії** національна стратегія частково передбачає здійснення місцевих заходів з протидії торгівлі людьми, а в «Посібнику щодо боротьби зі злочинами торгівлі людьми» надаються рекомендації з розробки стратегій місцевого рівня¹¹⁵.

Головним завданням, викладеним урядом **Таїланду** у національному плані дій з попередження торгівлі людьми, захисту та реінтеграції постраждалих і кримінального переслідування торговців людьми, є повна ліквідація залучення дітей до діяльності, пов'язаної із сексуальними послугами. Ця стратегія передбачає притягнення до відповідальності посадових осіб за невиконання або халатне відношення до своїх службових обов'язків щодо виконання державних рішень, законів, правил та положень з протидії торгівлі людьми¹¹⁶.

Певні позитивні напрацювання стосуються питання надання притулку. В деяких країнах іноземцям, що постраждали від торгівлі людьми, забезпечуються види на тимчасове або постійне проживання. Наприклад, імміграційне та митне бюро **Сполучених Штатів Америки** здійснює роботу з видачі віз серії «Т» та документів на подовження терміну перебування в країні для жертв торгівлі людьми та їхніх сімей¹¹⁷. Передбачено також забезпечення допомоги постраждалим, незалежно

¹¹⁴ <http://www.icmc.net/files/traffreport.en.pdf>

¹¹⁵ <http://www.crimereduction.gov.uk/toolkits/tp00.htm>

¹¹⁶ http://humantrafficking.org/countries/eap/thailand/govt/action_plan.html

¹¹⁷ <http://www.acf.hhs.gov/trafficking/>

від їхнього еміграційного статусу, шляхом надання штатам, територіям, володінням та НУО субсидій на розвиток та підтримку програм допомоги. В рамках оперативної групи з питань торгівлі людьми та трудової експлуатації функціонує безкоштовна телефонна лінія, яка працює різними мовами. В основу зусиль Уряду США щодо боротьби з торгівлею людьми покладено принцип охорони прав людини — жертви торгівлі людьми, яка має бути захищена від подальших травм. Уряд зобов'язаний забезпечувати таким постраждалим ефективний доступ до правосуддя (за їх бажанням), притулок, медичне обслуговування, юридичну підтримку, соціально-психологічну допомогу та сприяння поверненню їх на батьківщину або переїзду на нове місце проживання, де вони зможуть відновити сили та повернутися до нормальної життєдіяльності.

Італія має комплексні правові акти щодо протидії торгівлі людьми, спрямовані на упорядкування дій різних відомств в цій сфері, надання допомоги та забезпечення легального статусу постраждалим. У країні відпрацьовано механізми конфіскації доходів і майна торговців людьми та виплат компенсацій постраждалим, незалежно від країн походження. Передбачено також дозвіл на тимчасове проживання.

У 1988 році в **Голландії** прийнято закон, який дає право на відстрочку депортації постраждалих до того часу, поки вони не вирішать, чи будуть свідчити в суді. А підставою, достатньою для того, щоб людина отримала таку відстрочку, може стати лише підозра щодо перебування її в ситуації торгівлі людьми. Під час досудового розслідування та суду постраждалі мають право користуватися усіма соціальними гарантіями та можливістю отримати юридичну, медичну і психологічну допомогу. Навіть при найменшій підозрі, що особа могла бути жертвою торгівлі людьми, депортація призупиняється, а людині забезпечується 3-місячний термін на обдумування, упродовж якого вона повинна вирішити, чи буде наполягати на звинуваченні. Протягом зазначеного терміну мають бути здійснені наступні заходи:

- ❑ медичне обстеження (для виявлення можливих фізичних ушкоджень та психологічних проблем);
- ❑ роз'яснення положень законодавства стосовно даного злочину та можливості цивільного позову, а також надання можливості подати заяву до поліції;
- ❑ за бажанням постраждалої особи, вона має бути забезпечена юридичним супроводом.

Якщо жертва торгівлі людьми звернулась до поліції та висунула обвинувачення стосовно порушення статті кримінального кодексу про торгівлю людьми, вона має право отримати дозвіл на проживання, що дозволяє їй залишатися в країні на період проведення розслідування, звинувачення, суду та апеляції осіб, які є підозрюваними у скоєнні злочину. При цьому відсутність достатніх засобів для підтримки не розглядається як заперечення.

Бельгія забезпечує постраждалим, які звертаються в спеціальні організації, право на 45-денне перебування в країні. За цей період жертва повинна вирішити питання щодо подання позову проти злочинців. Якщо питання вирішується позитивно, їй видається дозвіл на проживання (мінімум на три місяці) та тимчасовий дозвіл на працевлаштування. У випадку, якщо свідчення цієї особи дуже важливі для судового розслідування, вона може отримати необмежений дозвіл на проживання та дозвіл на роботу з максимальним терміном 12 місяців, протягом якого отримує виплати бельгійської системи соціального забезпечення. Після закінчення розслідування вона має право або повернутися додому, або залишитись, отримавши статус постійного мешканця. В Бельгії також діє програма допомоги жертвам контрабандних перевезень. Її впровадженням займаються спеціалізовані організації, які забезпечують притулком, медичним обслуговуванням, здійснюють соціальне забезпечення та допомагають у пошуку роботи.

Законодавством **Болгарії** передбачено створення тимчасових притулків та центрів для надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми, створення яких покладено на національну комісію (за поданням місцевих органів влади). Згідно із законодавством Болгарії щодо соціального захисту населення, фізичні та юридичні особи, за наявності відповідної ліцензії, також можуть створювати заклади із надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми. Заклади цілодобового перебування надають тимчасовий притулок постраждалим на підставі їх особистого звернення, а термін їх перебування в притулку не повинен перевищувати 10 днів. Під час реабілітації постраждалі отримують повну підтримку тих агентств, комісії, центрів та державних притулків, до яких вони звернулися. У разі, якщо до такого закладу чи установи потрапила дитина, яка постраждала від торгівлі людьми, інформація про неї одразу потрапляє до державної агенції із захисту дітей, яка вживає заходів для захисту прав неповнолітньої особи та забезпечення її необхідною допомогою.

Органи досудового слідства після ідентифікації особи, яка постраждала від торгівлі людьми, зобов'язані поінформувати її про спеціальний захист, якщо протягом місяця вона подасть заяву про злочин. При цьому на забезпечення необхідною допомогою факт відмови від співпраці з правоохоронними органами не впливає.

На етапі репатріації постраждалі від торгівлі людьми мають право на захист та допомогу дипломата, спеціально призначеного в рамках процедури репатріації, а після репатріації — на соціальні послуги, що сприятимуть її реабілітації, зокрема:

- ❑ право на тимчасове розміщення у центрі надання допомоги та захисту для осіб, які постраждали від торгівлі людьми (під час перебування в закладі забезпечуються харчуванням, засобами особистої гігієни та отримують допомогу в установленні контакту з родичами);
- ❑ право на безоплатну медичну допомогу в закладах охорони здоров'я (поліклініках, лікарнях тощо);
- ❑ право на допомогу психолога для виходу із посттравматичного стану.

Вони також забезпечуються повною інформацією щодо закладів, установ та організацій (у тому числі НУО), до компетенції яких належить здійснення заходів з протидії торгівлі людьми та надання допомоги постраждалим. Оскільки соціальна реабілітація таких людей здійснюється з метою відновлення їхньої життєдіяльності та повернення до нормальних умов життя, вона обов'язково включає в себе правову та матеріальну допомогу, а також психологічну, медичну та професійну реабілітацію, працевлаштування та забезпечення житлом.

У цьому контексті постраждалі мають право користуватися:

- ❑ безоплатними інформаційними та освітніми послугами;
- ❑ послугами з професійної підготовки та перепідготовки (за кошти фонду по безробіттю);
- ❑ послугами, спрямованими на відкриття власної справи¹¹⁸.

Законодавством **Румунії** з протидії торгівлі людьми, окрім врегулювання проблем, пов'язаних з попередженням та боротьбою з торгівлею людьми, передбачено захист та соціальну допомогу постраждалим. Національна нормативно-правова база зобов'язує представників державних структур, до компетенції яких належить попередження та про-

¹¹⁸ Законная региональная передовая практика по оказанию помощи жертвам торговли людьми. Даниэла Гуцу (юрисст, Ассоциация Женщин Юристов).— Кишинев. 2007.

тидія торгівлі людьми, інформувати постраждалих про їх права та забезпечувати безкоштовну психологічну й правову допомогу, фінансову компенсацію. Слід також відзначити, що в доповнення до цих заходів на Національний інститут магістратури та Міністерство публічної адміністрації і внутрішніх справ покладено забезпечення підвищення кваліфікації фахівців, до повноважень яких належить безпосереднє надання допомоги. Кожен фахівець, який вступає в контакт з особою, постраждалою від торгівлі людьми, повинен володіти навиками ідентифікації таких осіб, уміти оцінювати їх потреби, особливо неповнолітніх.

В **Молдові** для забезпечення допомоги особам, які потрапили в ситуацію торгівлі людьми, створено спеціальні центри. Клієнтам цих закладів забезпечується медична допомога та психологічна підтримка, надається допомога у виході із посттравматичного стану та здійснюється патронат протягом усього процесу реабілітації. Термін перебування в закладі становить 30 днів або встановлюється на підставі медичних рекомендацій, але не повинен перевищувати шести місяців. Вагітні жінки мають право на отримання тимчасового притулку протягом одного року. Однак термін перебування може бути подовжено на прохання судової інстанції чи органів кримінального розслідування на період провадження справи, а у разі якщо існує загроза життю та/чи здоров'ю постраждалої,— навіть після завершення кримінального процесу. В такому випадку перебування її у закладі не обмежується в часі та залежить від повного відновлення здоров'я та безпеки¹¹⁹. У таких закладах можуть отримати допомогу чоловіки, жінки, діти та сім'ї з дітьми, як громадяни Молдови, так і особи без громадянства, які мали право на постійне місце проживання в Республіці Молдова на момент перетинання кордону іншої держави¹²⁰. Допомога дитині здійснюється спеціалістами закладу з урахуванням її вікових особливостей та рівня розвитку. Якщо вона залишилась без батьківського піклування, окрім її соціалізації здійснюються заходи, спрямовані на реінтеграцію в біологічну або прийомну сім'ю. Згідно із законодавством Молдови, постраждала особа має гарантований доступ до отримання мінімального пакету безоплатних соціальних послуг (медичні послуги, забезпечення притулку, психологічна та юридична допомога тощо). Право на таку

¹¹⁹ Подовження терміну перебування постраждалих у закладі без його обмеження здійснюється на підставі припису прокуратури.

¹²⁰ Глава I Типового положення про організацію і функціонування центрів для надання допомоги та захисту жертвам торгівлі людьми, затвердженого Постановою Уряду від 29.11.06 р. №1362.

допомогу забезпечує ідентифікація особи як такої, що постраждала від торгівлі людьми¹²¹.

Серед основних принципів законодавства з протидії торгівлі людьми **Киргизької Республіки** є право на захист усіх без винятку жертв торгівлі людьми, незалежно від їхньої поведінки та готовності надавати свідчення в суді¹²². Державна політика Киргизії в цій сфері ґрунтується на:

- ❑ пріоритетах охорони життя, свободи та здоров'я людини і громадянина;
- ❑ скоординованості дій у сфері протидії торгівлі людьми з іншими напрямками соціальної, економічної та міграційної політики в державі;
- ❑ формуванні та реалізації ефективного механізму з попередження торгівлі людьми;
- ❑ забезпеченні безоплатної медичної та правової допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, захисту їх прав та соціального захисту;
- ❑ підготовці спеціалістів правоохоронних, міграційних та інших відповідних органів, до компетенції яких належить здійснення заходів із протидії торгівлі людьми;
- ❑ необмеженій підтримці НУО та окремих фізичних осіб, діяльність яких направлена на протидію торгівлі людьми;
- ❑ міжнародному співробітництві при вирішенні питань, пов'язаних із торгівлею людьми.

Головним суб'єктом діяльності щодо протидії торгівлі людьми виступає Уряд Киргизії, а організація заходів та забезпечення їх виконання покладаються на органи виконавчої влади¹²³. Для забезпечення захисту та допомоги постраждалим від торгівлі людьми законодавством Киргизії передбачено створення спеціалізованих установ, якими є притулки для тимчасового проживання, де їм надають житло, засоби особистої

¹²¹ Международный женский правозащитный центр «Ла Страда». Выявление жертв торговли людьми в Молдове. Рекомендации для специализированных НПО Республики Молдова, Кишинэу, 2006. Авторы: Татьяна Фомина, Виорелия Руссу.

¹²² Стаття 3 Закону КР «Про попередження та боротьбу з торгівлею людьми», прийнятого Законодавчими зборами Жогорку Кенеша Киргизької Республіки від 04.01.05 р., який визначає організаційно-правові засади попередження торгівлі людьми, порядок координації діяльності органів, що протидіють торгівлі людьми, та встановлює систему заходів щодо захисту та надання допомоги жертвам торгівлі людьми.

¹²³ Статті 5–6 Закону Киргизької Республіки «Про попередження та боротьбу з торгівлею людьми».

гігієни, харчування, лікарські засоби, невідкладну медичну, психіатричну, соціальну, юридичну допомогу, сприяють у встановленні контактів з родичами. Існують також центри з підтримки та надання допомоги, метою діяльності яких є надання постраждалим інформаційних послуг, медичної та психіатричної допомоги, здійснення соціальної реабілітації. Фінансування їх діяльності здійснюється за кошти відповідних органів виконавчої влади¹²⁴. Складовими соціальної реабілітації постраждалих є правова допомога, психологічна, медична та професійна реабілітація, забезпечення житлом. Соціальна реабілітація в Киргизії здійснюється за рахунок державного бюджету країни, за направленням органів, що здійснюють роботу досудового слідства. Джерелами фінансування заходів з протидії торгівлі людьми, забезпечення необхідної допомоги та захисту постраждалих є кошти республіканського та місцевих бюджетів, дохід, отриманий в результаті конфіскації майна злочинців, кошти міжнародних організацій та інші джерела, в межах законодавства Киргизії.

Незважаючи на те, що такі держави, як *Албанія, Боснія-Герцеговина, Македонія, Чорногорія, Сербія та Хорватія*, є насамперед країнами походження, нещодавно впроваджені тимчасові види на проживання дають можливість надавати допомогу й іноземним громадянам, які постраждали від торгівлі людьми¹²⁵.

У ряді правових систем створено державні фонди, з яких постраждалим від торгівлі людьми виплачуються компенсації за нанесену матеріальну чи моральну шкоду. Для запровадження програм щодо надання допомоги та захисту, передбачених законодавством *Домініканської Республіки*, використовуються надходження штрафів за злочини, пов'язані з торгівлею людьми¹²⁶.

В *Грузії* виплата компенсацій здійснюється зі спеціально створеного фонду для забезпечення захисту та допомоги постраждалим від торгівлі людьми і їх реабілітації, контроль за діяльністю якого покладено на Міністерство праці, охорони здоров'я та соціального захисту. Керівництво здійснює директор, який призначається та звільняється з посади президентом. Для координації діяльності фонду створюється на-

¹²⁴ Порядок створення зазначених закладів визначено ст.ст. 21 та 22 Закону Киргизької Республіки «Про попередження та боротьбу з торгівлею людьми».

¹²⁵ Прислухиваясь к жертвам. Опыт идентификации, возвращения и помощи в Юго-Восточной Европе. Международный центр развития миграционной политики. 2007 год.

¹²⁶ Домініканська Республіка, Ст. 11 Закону №137-03 «Про незаконний ввіз мігрантів та торгівлю людьми».

глядова рада, до складу якої, крім представників державних структур, входять представники некомерційних юридичних осіб і міжнародних організацій, що працюють у сфері протидії торгівлі людьми, та науковці. Джерелом надходження коштів до зазначеного фонду є:

- ❑ видатки з державного бюджету;
- ❑ надходження від міжнародних організацій;
- ❑ пожертви від юридичних та фізичних осіб та інші види надходжень, дозволених національним законодавством¹²⁷.

Республіка Кіпр при забезпеченні прав постраждалих на компенсацію використовує модель присудження штрафів з осіб, винних в експлуатації. При наданні компенсації за нанесені збитки, суд враховує:

- ❑ перспективи постраждалої особи на майбутнє та вплив наслідків експлуатації на такі перспективи;
- ❑ ступінь експлуатації та вигоду, отриману торговцями від експлуатації;
- ❑ ступінь вини злочинця;
- ❑ взаємозв'язок злочинця з жертвою та ступінь його впливу.

Крім того, до уваги беруться витрати, понесені в результаті експлуатації, включаючи витрати на репатріацію постраждалих — вихідців з інших країн¹²⁸.

Повна компенсація особам, які постраждали від торгівлі людьми, виплачується у **Франції**. При цьому враховуються всі види завданої шкоди: фізичної, моральної та економічної. Компенсаційні програми використовуються лише у випадках, коли злочин було вчинено на території Франції, а право на компенсацію мають громадяни Франції, країн Європейського Союзу, країн, на які поширюються міжнародні угоди, та іноземці, які на законних підставах проживали на території Франції під час скоєння проти них злочину або під час подачі заяви до правоохоронних органів. У разі, якщо злочин було скоєно за кордоном, право на компенсацію мають лише громадяни Франції. Однак якщо постраждала особа не може довести прямий причинний зв'язок між злочином та нанесеною шкодою, виплати компенсацій можуть бути скорочені або відмінені. Заява на отримання компенсації може бути подана постраждалою особою протягом трьох років з моменту скоєння

¹²⁷ Грузія, Ст. 9 Закону «Про боротьбу з торгівлею людьми» від 2006 року.

¹²⁸ Кіпр, Ст. 8 Закону «Про боротьбу з торгівлею людьми та сексуальною експлуатацією дітей» від 2000 року.

злочину або протягом одного року з дня винесення кінцевого вироку за кримінальною справою¹²⁹.

В *Сполучених Штатах* існує три шляхи, за якими постраждалі від торгівлі людьми мають можливість отримати компенсацію (як одночасно, так і за одним із них): державний фонд з виплати компенсацій, отримання компенсації за результатами розгляду кримінальної справи та за результатами цивільного позову. При цьому статус емігранта не є юридичною підставою для відмови у відшкодуванні збитку. Виплати компенсацій передбачені окремими програмами штатів, які частково фінансуються федеральним урядом, а частково поповнюються за рахунок штрафів, що накладаються на осіб, які скоїли злочин на території штату.

Об'єднане Королівство передбачає виплату компенсацій за нанесену шкоду, яка не вважається «незначною». Основною умовою є те, що злочин скоєно на території Англії, Шотландії чи Уельсу¹³⁰, а позов подано не пізніше дворічного терміну з дня скоєння злочину. Програма компенсації передбачає також виплату сім'ї особи, померлої внаслідок скоєного проти неї злочину, та особам, які є її близькими родичами, яким було нанесено моральну шкоду, пов'язану з проблемами, які вони мали внаслідок злочину. Види відшкодування включають:

- ❑ компенсацію за біль і страждання, спричинені фізичними чи психічними ушкодженнями;
- ❑ компенсацію за травму, що спричинила смерть постраждалої особи (виплачується батькам, дітям, чоловіку/дружині);
- ❑ особливі витрати, пов'язані з похованням та медичним обслуговуванням;
- ❑ компенсацію за втрату заробітку (виплачується лише у разі, якщо постраждала особа втратила працездатність на термін не менше 28 тижнів з дня отримання ушкодження).

Для отримання компенсації не є обов'язковим винесення проти злочинця вироку за результатами кримінальної справи. Однак особа, яка постраждала від торгівлі людьми, повинна своєчасно подати заяву до правоохоронних органів та мати результати медичного обстеження¹³¹.

¹²⁹ Надання компенсацій жертвам експлуатації та торгівлі людьми в регіоні ОБСЄ (БДПЧ ОБСЄ), 2009 р.

¹³⁰ Програма не поширюється на територію Північної Ірландії.

¹³¹ Надання компенсацій жертвам експлуатації та торгівлі людьми в регіоні ОБСЄ (БДПЧ ОБСЄ), 2009 р.

Одним із прикладів механізмів взаємодії, що успішно зарекомендували себе при здійсненні заходів з протидії торгівлі людьми, є досвід **Сполучених Штатів Америки**¹³². Відповідно до Закону «Про захист жертв торгівлі людьми» (від 2000 року), з метою координації зусиль різних федеральних урядових установ США щодо протидії торгівлі людьми, при президентові створено міжвідомчу оперативну групу, завданням якої є здійснення моніторингу та заходів з протидії торгівлі людьми. Функції відомства, відповідального за допомогу постраждалим, покладено на Міністерство охорони здоров'я та соціального забезпечення. Головними відомствами, що беруть участь у забезпеченні допомоги постраждалим від торгівлі людьми, є:

- Міністерство охорони здоров'я та соціального забезпечення, до компетенції якого належить забезпечення постраждалим від торгівлі людьми допомоги в підготовці документів, що дають право на отримання різного виду послуг та допомоги; видача посвідчень після ідентифікації особи (посвідчення дають можливість постраждалим отримувати з федерального бюджету матеріальну допомогу та послуги на рівні біженців);
- Міністерство юстиції, яке, окрім розслідування справ, що стосуються торгівлі людьми, робить внесок у створення мережі організацій, які надають послуги постраждалим від торгівлі людьми, шляхом надання дотацій по лінії своїх програм, а також сприяє в оформленні заяв особам, які виявили бажання повідомити про факти торгівлі людьми;
- Міністерство праці, завданням якого є допомога у працевлаштуванні та наданні допомоги в області освіти і професійної підготовки; в установленні контактів зі службами по догляду за дітьми, пошуку житла (в рамках програми «Система працевлаштування за принципом «єдиного вікна», якою можуть скористатися постраждалі від торгівлі людьми після отримання відповідного посвідчення);
- Державний департамент, який відповідає за координацію міжнародних програм та зусиль з протидії торгівлі людьми;
- Департамент внутрішньої безпеки, до компетенції якого належить не лише розслідування випадків торгівлі людьми, а й участь в ідентифікації постраждалих.

¹³² Борьба с торговлей людьми. Руководство для парламентариев. Издание Организации Объединенных Наций.

- ❑ Органи влади окремих штатів також докладають зусиль у протидії торгівлі людьми. На всій території США здійснюється фінансування спеціальних оперативних груп по боротьбі з торгівлею людьми, до яких залучаються правоохоронні органи місцевого рівня та федеральної ланки, органи охорони здоров'я, соціальні служби та партнери з НУО.

В **Об'єднаному Королівстві** з метою сприяння в розробці відповідних стратегій на місцевому та національному рівнях розроблено посібник, в якому дається перелік конкретних ролей та функцій різних установ та організацій і викладено варіанти внесків, які вони можуть забезпечити у протидію торгівлі людьми. Залучення того чи іншого суб'єкта залежить від масштабу та характеру проблеми в даній місцевості, повноважень організацій і наявності в них необхідних спеціалістів та інших ресурсів, які можуть бути корисні для вирішення зазначеної проблеми. До компетенції місцевих міжвідомчих груп в Об'єднаному Королівстві належить забезпечення цілісного підходу до проблеми торгівлі людьми. Зокрема, це забезпечення потреб постраждалих від торгівлі людьми та правозахисні заходи. Вони також несуть відповідальність за узгодженість своїх дій з існуючими національними програмами. Міжвідомчі групи виконують наступні функції:

- ❑ інформаційно-просвітницька діяльність;
- ❑ забезпечення узгодженої (з урахуванням усіх суб'єктів здійснення на місцевому рівні заходів з протидії торгівлі людьми) розробки відповідних програм та прийняття рішень;
- ❑ розробка та впровадження спільних програм підготовки кадрів;
- ❑ забезпечення обміну необхідною інформацією між державними структурами та НУО, до компетенції яких належить здійснення заходів з протидії торгівлі людьми;
- ❑ розробка місцевих стратегій та планів дій;
- ❑ здійснення моніторингу щодо ситуації торгівлі людьми та впливу на неї заходів, розроблених та здійснених на місцевому рівні.

Міжвідомчим центром, який відіграє ключову роль в забезпеченні координації різних суб'єктів, до компетенції яких належить здійснення заходів з протидії торгівлі людьми, є Центр проблем торгівлі людьми Об'єднаного Королівства, який у межах своєї діяльності:

- ❑ впроваджує комплекс програм, включаючи цільові кампанії, з попередження та зменшення випадків торгівлі людьми;

- проводить дослідження щодо стану ситуації торгівлі людьми, розробляє освітні програми для партнерів, розповсюджує перспективні методики та здійснює заходи з підвищення кваліфікації спеціалістів державних структур;
- сприяє усвідомленню суспільством складнощів та особливостей роботи, що стосується надання допомоги постраждалим, як у рамках кримінального судочинства, так і при забезпеченні більш широких підходів для захисту їх прав.

Центр доповнює діяльність Агентства по боротьбі з організованою злочинністю та провадить свою роботу спільно з недержавним сектором й іншими партнерами, діяльність яких спрямована на захист постраждалих від торгівлі людьми¹³³.

Завданням Міжвідомчої робочої групи з питань торгівлі людьми **Канади** є координація заходів, що приймаються на федеральному рівні для вирішення проблеми торгівлі людьми, включаючи розробку та впровадження комплексної стратегії протидії торгівлі людьми, у відповідності з прийнятими Канадою міжнародними зобов'язаннями. Федеральна міжвідомча робоча група функціонує під спільним головуванням міністерств юстиції та закордонних справ, а до її складу входять центральні органи виконавчої влади, зокрема:

- Агентство прикордонної служби Канади;
- Канадське агентство міжнародного розвитку;
- Служба розвідки;
- Міністерства з питань громадянства та еміграції; юстиції, закордонних справ; охорони здоров'я, трудових ресурсів та професійного навчання; у справах індіанців та північних територій Канади; громадянської безпеки та надзвичайних ситуацій, соціального розвитку;
- Паспортний стіл;
- Канцелярія Таємної ради;
- Королівська канадська кінна поліція;
- Статистичне управління Канади;
- Федеральні організації: «Канадський спадок» та «Стан жінок в Канаді».

¹³³ <http://www.crimereduction.gov.uk/toolkits/tp05.htm>.

4. Рекомендації щодо вдосконалення надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми в Україні

Головною метою держави як гаранта забезпечення прав і свобод, поліпшення якості життєдіяльності, задоволення інтересів та потреб громадян повинно стати і забезпечення прав постраждалих від торгівлі людьми та надання їм необхідної підтримки при здійсненні заходів з реінтеграції. І насамперед держава за допомогою національних НУО (а не навпаки) повинна забезпечувати надання повноцінної допомоги постраждалим та зробити все необхідне, щоб захистити своїх громадян від потрапляння в ситуацію торгівлі людьми.

Міжнародними документами визначено низку вимог, яких на національному рівні повинні дотримуватися держави при здійсненні заходів з протидії торгівлі людьми. Для імплементації цих положень, за результатами цього дослідження, рекомендується наступне.

Для забезпечення притулку постраждалим від торгівлі людьми необхідно створювати спеціалізовані заклади для тимчасового їх перебування. Враховуючи, що постраждалі потребують особливого підходу при наданні соціальних послуг та забезпеченні їм притулку в діючих закладах соціального обслуговування, необхідно внести відповідні зміни до положень, що регламентують діяльність цих закладів, зокрема:

- ❑ **до переліку причин**, що зумовили складні життєві обставини, за яких особі може надаватися допомога відповідним закладом, **дати: «обставини, зумовлені перебуванням у ситуації торгівлі людьми»;**
- ❑ **розробити програми підготовки та забезпечити навчання спеціалістів** закладів **щодо надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми в умовах цілодобового перебування;**
- ❑ **передбачити** в закладах соціального обслуговування (якими може надаватися допомога постраждалим від торгівлі людьми) **приміщення, яке може бути безпечним як для постраждалої особи, так і для інших мешканців та персоналу закладу.** Це, зокрема, стосується забезпечення закладами соціального обслуговування

притулку постраждалим, справи яких знаходяться на розгляді правоохоронних органів;

- розробити на державному рівні механізм **забезпечення притулком осіб похилого віку**, які постраждали від торгівлі людьми.

При створенні профільних закладів для надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми (у тому числі забезпечення тимчасового притулку) також необхідно враховувати зазначені рекомендації.

Оскільки особливості при наданні соціальних послуг постраждалим мають гендерну природу, **необхідно розробити та затвердити на державному рівні програму реабілітації постраждалих від торгівлі людьми, що враховувала б не лише вікові, а й гендерні особливості осіб, яким надається допомога**. Програма повинна бути єдиною як для спеціалістів державних структур, так і для фахівців НУО та волонтерів, які залучаються до надання соціальних послуг особам даної категорії.

Ефективним при наданні допомоги чоловікам, постраждалим від торгівлі людьми, могло б стати створення центрів для роботи з чоловіками, які мали б здійснювати як превентивну роботу з протидії торгівлі людьми, так і надавати допомогу постраждалим. Це зніме гендерні упередження чоловіків, особливо, якщо допомога надається жіночою громадською організацією¹³⁴.

Враховуючи ризики стигматизації осіб, які потрапили в ситуацію торгівлі людьми, **при наданні допомоги необхідно дотримуватися етичної поведінки до самих постраждалих та їх близького оточення**.

Міжнародними актами, якими визначаються напрями політики держав з протидії торгівлі людьми, одним із важливих моментів при забезпеченні допомоги постраждалим проголошується співробітництво держави з неурядовими організаціями та іншими елементами громадянського суспільства. Отже, **при розробці державних програм з протидії торгівлі людьми необхідно визначити роль НУО та передбачити їх фінансування, зокрема тих, що надають допомогу постраждалим**.

Необхідною умовою ефективної реабілітації постраждалих від торгівлі людьми є **налагодження** серед закладів, установ та організацій різних форм власності **механізму, що забезпечить їх швидке реагування та взаємодію при наданні необхідної допомоги** (механізму перенаправ-

¹³⁴ Оцінка потреб чоловіків, потерпілих від торгівлі людьми. 2006 р.

лення). Для цього необхідно чітко виписати функції кожного окремого суб'єкта щодо надання послуг постраждалим від торгівлі людьми та завдання, які вони повинні здійснювати на виконання цих функцій. Механізми успішної співпраці мають бути засновані на чіткому розмежуванні відповідних повноважень та ролей залучених суб'єктів як національного, так і місцевого рівнів. Для ефективної допомоги постраждалим від торгівлі людьми необхідне також розуміння усіма суб'єктами не лише своїх конкретних ролей при взаємодії, а й сфер компетенції інших. Ключовим також є визначення керівного органу при забезпеченні взаємодії та механізму підпорядкування і підвітності.

Необхідно передбачити відповідальність для керівників закладів, установ та організацій усіх форм власності, зареєстрованих у державі як юридичні особи, що надають соціальні послуги, за неналежне виконання суб'єктами надання послуг обов'язків при наданні допомоги постраждалим від торгівлі людьми.

Для забезпечення функціонування дієвого механізму перенаправлення (у тому числі для забезпечення необхідних заходів реабілітації та реінтеграції постраждалих від торгівлі людьми) мають бути розроблені та затверджені на державному рівні програми спільної (міждисциплінарного характеру) підготовки спеціалістів, які здійснюють, у межах компетенції, заходи з протидії торгівлі людьми.

Слід також передбачити можливість **залучення** закладами соціального обслуговування, які надають допомогу постраждалим від торгівлі людьми, **перекладача** для роботи з іноземцями **та спеціаліста для роботи з особами, які мають проблеми мови та слуху**.

Дуже важливо, щоб документи, прийняті на державному рівні щодо ідентифікації постраждалих, передбачали **чіткі механізми виявлення осіб, які потрапили в ситуацію торгівлі людьми**¹³⁵. Процедури ідентифікації мають бути побудовані таким чином, щоб забезпечити відповідне реагування на всі форми торгівлі людьми та всі категорії постраждалих, враховуючи сучасні тенденції та схеми торгівлі людьми. При цьому всі суб'єкти, які так чи інакше беруть участь в ідентифікації, повинні повною мірою володіти знаннями та інформацією, необхідними для ідентифікації.

Необхідно враховувати ступінь ризику для потенційних та ідентифікованих постраждалих. Оцінка ризику, як і оцінка потреб постраж-

¹³⁵ Борьба с торговлей людьми. Руководство для парламентариев. Издание Организации Объединенных Наций.

далих та імовірно постраждалих від торгівлі людьми, має проводитись протягом усієї роботи із зазначеною категорією осіб, оскільки ризик може змінюватися (знижатися чи зростати) залежно від ситуації, пройденого часу, місця перебування та від того, чи співпрацює постраждала особа з правоохоронними органами. Отже, слід розробити стандартизовану процедуру оцінки ризику, яка повинна здійснюватися не лише відразу після ідентифікації, а й протягом усього періоду забезпечення такої особи соціальними послугами¹³⁶.

Оскільки суспільство відіграє ключову роль у боротьбі з торгівлею людьми, важливе значення як при здійсненні профілактичної роботи щодо попередження торгівлі людьми, так і заходів з надання допомоги постраждалим має **постійне проведення інформаційних кампаній**. Враховуючи, що однією з основних проблем для постраждалих від торгівлі людьми після повернення на батьківщину є низька поінформованість про заклади, установи та організації, що надають допомогу особам, які опинилися у складних обставинах, необхідною складовою інформаційних кампаній, зокрема у відокремлених районах, має бути інформування населення щодо соціальних та інших спеціалізованих послуг, які можуть бути надані постраждалим від торгівлі людьми державними та громадськими організаціями в кожному регіоні України, із зазначенням координат таких суб'єктів.

Важливим моментом, на який звертали увагу всі респонденти під час опитування, є забезпечення конфіденційності при здійсненні перенаправлення особи, яка постраждала від торгівлі людьми, але не бажає співпрацювати з правоохоронними органами. Необхідно визначити чіткий механізм надання такій особі допомоги державними структурами, які, з одного боку, мають забезпечувати конфіденційність при наданні соціальних послуг, а з іншого — повідомляти правоохоронні органи про виявлений злочин.

¹³⁶ Прислухиваясь к жертвам. Опыт идентификации, возвращения и помощи в Юго-Восточной Европе. Ребекка Суртис. Международный центр развития миграционной политики. 2007р.

5. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

5.1. Забезпечення допомоги дітям, постраждалим від торгівлі людьми, з огляду на міжнародні правові акти

Відповідно до *Конвенції ООН «Про права дитини»*, яка визначає дитину як особу віком до 18 років¹³⁷, держава повинна вживати всіх необхідних заходів щодо її захисту від усіх форм насильства та експлуатації¹³⁸; попередження викрадень дітей та торгівлі дітьми чи їх контрабанди¹³⁹. Також кожна держава повинна вживати всіх заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню і соціальній інтеграції дитини, яка стала жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини¹⁴⁰.

Факультативним протоколом до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії передбачено, що держави-учасниці вживають відповідних заходів для захисту прав та інтересів дітей, постраждалих від торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, шляхом надання послуг та відповідної підтримки на всіх етапах судочинства¹⁴¹.

¹³⁷ Стаття 1 Конвенції ООН «Про права дитини» від 1989 року (набула чинності в Україні 27.09.91 р.).

¹³⁸ Пункт 1 Ст. 19 Конвенції ООН «Про права дитини».

¹³⁹ Стаття 35 Конвенції ООН «Про права дитини».

¹⁴⁰ Стаття 39 Конвенції ООН «Про права дитини».

¹⁴¹ Стаття 8 Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 01.01.2000 року (ратифікований Україною 03.04.2003 року).

Держави вживають всіх можливих заходів з метою надання будь-якої належної допомоги, включаючи повну соціальну реінтеграцію постраждалої дитини та її повне фізичне і психологічне відновлення¹⁴².

Надання необхідної та належної допомоги для припинення залучення дітей до найгірших форм праці, забезпечення їхньої реабілітації (враховуючи особливості дівчат) та соціальної інтеграції (з урахуванням потреб їх сімей) та надання всім дітям, звільненим від зайняття найгіршими формами дитячої праці, доступу до навчання визначено **Конвенцією про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці**¹⁴³.

Захист прав та допомога дітям, які стали жертвами сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, є однією з цілей **Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення**¹⁴⁴. Конвенція зобов'язує держави запровадити ефективні соціальні програми й створити багатопрофільні структури для забезпечення необхідної підтримки жертвам, їхнім близьким родичам та будь-якій іншій особі, яка відповідає за піклування над ними¹⁴⁵. При цьому у разі, якщо вік жертви не визначено та є підстави вважати, що вона є дитиною, держава повинна вживати заходи захисту й допомоги, передбачені для дітей, доти, доки триває перевірка її віку¹⁴⁶. Допомога має полягати у вжитті заходів для фізичної та соціальної реабілітації жертви на короткий та довгий терміни, враховуючи її потреби та інтереси та з надання, де це можливо, особам, близьким до жертви, медичної та термінової психологічної допомоги¹⁴⁷.

¹⁴² Пункт 3 Ст. 9 Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії.

¹⁴³ Стаття 7 Конвенції про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці №182 від 17.06.1999 року (ратифікована Законом України від 05.10.2000 року №2022-III).

¹⁴⁴ Стаття 1 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення від 25.10.2007 року.

¹⁴⁵ Пункт 1 Ст. 11 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення.

¹⁴⁶ Пункт 2 Ст. 11 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення.

¹⁴⁷ Стаття 14 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення.

5.2. Нормативно-правові документи України, що регламентують забезпечення захисту прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах

Охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет та засади державної політики у цій сфері визначає **Закон України «Про охорону дитинства»**¹⁴⁸. Відповідно до цього Закону, **охорона дитинства** — це система державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав¹⁴⁹. Зазначеним Законом також передбачено право на захист дитини від усіх форм фізичного і психічного насильства, образ, недбалого та жорстокого поводження з нею, експлуатації (включаючи сексуальні зловживання) тощо¹⁵⁰.

У порядку, встановленому законодавством України, держава вживає заходів для боротьби з незаконним переміщенням, вивезенням та неповерненням дітей з-за кордону, їх викраденням, торгівлею та контрабандою.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми» також покладає на державу обов'язок надання допомоги дітям, які постраждали від торгівлі дітьми, зокрема:

- держава надає допомогу дитині з моменту, коли з'явилися підстави вважати, що вона постраждала від торгівлі дітьми, і до повного завершення реабілітації;
- місцева державна адміністрація, на території якої виявлено дитину, після отримання інформації, невідкладно встановлює її особу, здійснює оцінку обставин та приймає план першочергових заходів допомоги на період до вирішення питання щодо встановлення дитині статусу особи, яка постраждала від торгівлі дітьми¹⁵¹.

Здійснення соціального захисту дітей законодавством України покладається, в межах визначеної компетенції, на:

- спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та молоді, уповноважений орган влади Авто-

¹⁴⁸ Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. №2402-III.

¹⁴⁹ Пункт 3 Ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства».

¹⁵⁰ Стаття 10 Закону України «Про охорону дитинства».

¹⁵¹ Стаття 23 Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

номної Республіки Крим у справах сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад;

- школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;
- центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я;
- притулки для дітей;
- центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
- соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) тощо.

Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»¹⁵² визначає правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку. Під соціальним захистом дітей у цьому Законі слід розуміти комплекс заходів і засобів соціально-економічного та правового характеру щодо забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіту, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки¹⁵³.

Для здійснення соціального обслуговування дітей, які потребують тривалого терміну реабілітації, національним законодавством передбачено створення тимчасових притулків для неповнолітніх — закладів тимчасового проживання, виховання, утримання безпритульних дітей, дітей, позбавлених батьківського піклування, які зазнали жорстокості, насильства або з інших причин потребують соціального захисту¹⁵⁴. До таких закладів належать:

- Центри медико-соціальної реабілітації дітей — заклади для дітей, які вживають алкоголь, наркотики, а також які за станом здоров'я не можуть бути направлені до іншого закладу¹⁵⁵;
- Центри соціально-психологічної реабілітації дітей — заклади для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від

¹⁵² Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р. №20/95-ВР (в редакції від 09.09.2010 р.).

¹⁵³ Стаття 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р. №20/95-ВР (в редакції від 09.09.2010 р.).

¹⁵⁴ Пункт 7 Ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги».

¹⁵⁵ Стаття 9 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей».

З до 18 років, які опинилися у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги¹⁵⁶;

- Притулки для дітей служб у справах дітей — заклади для тимчасового розміщення дітей віком від 3 до 18 років, які опинилися у складних життєвих обставинах¹⁵⁷;
- Соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) — заклади соціального захисту для проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, безпритульних дітей віком від 3 до 18 років, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової, інших видів допомоги та подальшого їх влаштування¹⁵⁸.

Центри соціально-психологічної реабілітації дітей та притулки для дітей законодавством України визначено також закладами допомоги дітям, які постраждали від торгівлі людьми, з метою надання їм психологічної допомоги та забезпечення їх реабілітації¹⁵⁹.

Зклади та установи, до компетенції яких належить забезпечення соціального захисту дітей, здійснюють свої повноваження відповідно до положень, затверджених постановами Уряду України¹⁶⁰.

Позитивним для України є прийняття в 2009 році Загальнодержавної програми **«Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини»** на період до 2016 року¹⁶¹, метою якої є забезпечення оптимального функціонування цілісної системи захисту прав дітей в Україні відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини-

¹⁵⁶ Стаття 11-1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей».

¹⁵⁷ Стаття 11 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей».

¹⁵⁸ Стаття 11-2 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей».

¹⁵⁹ Стаття 17 Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

¹⁶⁰ Постанови Кабінету Міністрів України від 28.01.04 р. №87 «Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей»; від 27.12.05 р. №1291 «Про затвердження Типового положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко)»; від 06.09.96 р. №1072 «Про затвердження Положення про центр медико-соціальної реабілітації неповнолітніх»; від 09.06.97 р. №565 «Про затвердження Типового положення про притулок для дітей»; від 30.08.07 р. №1068 «Про затвердження типових положень про службу у справах дітей».

¹⁶¹ Затверджена Законом України від 5 березня 2009 року №1065-VI.

ни та з урахуванням цілей розвитку, проголошених Декларацією тисячоліття ООН, і стратегії Підсумкового документа Спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної Асамблеї ООН «Світ, сприятливий для дітей», у тому числі удосконалення процедур щодо виявлення дітей, які постраждали від сексуальної експлуатації чи інших форм жорстокого поводження, та створення системи їх реабілітації й реінтеграції¹⁶². На виконання програми кожного року Урядом приймається план заходів щодо реалізації цієї програми в поточному році, окремим розділом якого є заходи стосовно протидії торгівлі, сексуальної експлуатації та інших форм жорстокого поводження з дітьми¹⁶³.

5.3. Надання допомоги дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах, органами та службами, до компетенції яких належить здійснення соціального захисту дітей

Як було зазначено вище, соціальний захист та захист прав дітей у межах своєї компетенції здійснюють державні адміністрації районів, районів міст Києва і Севастополя, виконавчих органів міських, районних у містах, сільських, селищних рад, а спеціально уповноваженим органом з питань соціального захисту є служби у справах дітей (структурні підрозділи місцевих рад та органів виконавчої влади)¹⁶⁴.

Основними завданнями служби у справах дітей є (у тому числі):

- реалізація на відповідній території державної політики з питань соціального захисту дітей;
- розроблення і здійснення самостійно або разом з іншими структурними підрозділами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями усіх форм

¹⁶² Пункт 7 Ст. 4 Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року.

¹⁶³ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.09 р. №1263-р «Про затвердження плану заходів з виконання у 2010 році Загальнодержавної програми “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року» та від 13.04.11 р. №330-р «Про затвердження плану заходів з виконання у 2011 році Загальнодержавної програми “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року».

¹⁶⁴ Пункт 1 Типового положення про службу у справах дітей районної, районної у містах Києві та Севастополі державної адміністрації, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 р. №1068.

власності, громадськими організаціями заходів щодо захисту прав, свобод і законних інтересів дітей;

- ❑ координація зусиль місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності у вирішенні питань соціального захисту дітей та організації роботи із запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності;
- ❑ здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах і закладах соціального захисту для дітей усіх форм власності;
- ❑ ведення обліку дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- ❑ визначення пріоритетних напрямів поліпшення на відповідній території становища дітей та їх соціального захисту¹⁶⁵.

Рішення, прийняті службами у справах дітей з питань, що належать до їх компетенції, є обов'язковими для виконання місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, посадовими особами та громадянами. Центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, посадові особи зобов'язані у строк, визначений спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та молоді, уповноваженим органом влади Автономної Республіки Крим у справах сім'ї, дітей та молоді, відповідними службами у справах дітей, повідомляти про заходи, вжиті на виконання прийнятих ними рішень¹⁶⁶.

У здійсненні соціального захисту дітей можуть брати участь, у межах своєї компетенції, інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності та окремі громадяни.

Що стосується безпосереднього надання соціальних послуг дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах, та їх сім'ям, то така робота здійснюється центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

¹⁶⁵ Пункт 3 Типового положення про службу у справах дітей районної, районної у містах Києві та Севастополі державної адміністрації.

¹⁶⁶ Стаття 4 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей».

на підставі та в порядку, визначеному чинним законодавством України та іншими нормативно-правовими документами, що регламентують діяльність ЦСССДМ. Соціальними послугами ЦСССДМ забезпечуються також сім'ї, діти з яких повертаються із закладів соціального обслуговування для неповнолітніх, де вони отримували допомогу в умовах цілодобового стаціонару.

5.4. Заклади цілодобового перебування для дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах

Як зазначалося вище, в Україні існують заклади для надання допомоги дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах та потребують соціального захисту і забезпечення тимчасовим притулком. Такими закладами є центри медико-соціальної реабілітації дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) та притулки для дітей, в яких також може надаватися допомога дітям, постраждалим від торгівлі людьми.

Центри медико-соціальної реабілітації дітей створені для забезпечення лікування дітей віком від 11 років¹⁶⁷, які вживають алкоголь, наркотичні засоби і психотропні речовини та які за станом здоров'я не можуть бути направлені до загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації, проведення психологічної корекції та заходів соціальної реабілітації (у тому числі організація їх навчання та виховання)¹⁶⁸, а також реабілітації неповнолітніх з девіантними формами поведінки, що призводить до їх соціальної дезаптації, надання психологічної допомоги їх сім'ям, роботи з батьками. Неповнолітні перебувають у центрі протягом терміну, необхідного для лікування, але не більше двох років¹⁶⁹. Організація лікувально-реабілітаційного, корекційно-профілактичного та навчально-виховного процесів здійснюється на основі диференційованого підходу до кожної дитини з урахуванням її віку, ступеня педагогічної занедбаності, а також інших обставин, від яких залежить ефективність заходів профілактичного впливу, передавання дитини батькам (усиновителям) або опікунам (піклувальникам) чи влаштування до навчально-виховних дитячих закладів тощо¹⁷⁰.

¹⁶⁷ Пункт 10 Положення про центр медико-соціальної реабілітації неповнолітніх, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 06.09.96 р. №1072.

¹⁶⁸ Пункт 17 Положення про центр медико-соціальної реабілітації неповнолітніх.

¹⁶⁹ Пункт 14 Положення про центр медико-соціальної реабілітації неповнолітніх.

¹⁷⁰ Пункт 20 Положення про центр медико-соціальної реабілітації неповнолітніх.

Центри соціально-психологічної реабілітації дітей мають наступні основні завдання:

- ❑ надання дітям комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги;
- ❑ проведення психолого-педагогічної корекції з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини;
- ❑ створення умов для здобуття дітьми освіти з урахуванням рівня їх підготовки;
- ❑ сприяння формуванню у дітей власної життєвої позиції для подолання звичок асоціальної поведінки;
- ❑ здійснення трудової адаптації дітей з урахуванням їх інтересів та можливостей;
- ❑ розроблення рекомендацій з питань соціально-психологічної адаптації дітей для педагогічних та соціальних працівників і батьків¹⁷¹.

Центр може мати такі структурні підрозділи:

- ❑ відділення соціальної, психологічної та педагогічної діагностики і реабілітації (аналізує стан педагогічної занедбаності дитини, надає соціально-психологічну допомогу, сприяє органам опіки та піклування у подальшому влаштуванні дітей, проводить роботу щодо встановлення місця проживання батьків, родичів, опікунів (піклувальників) дитини тощо);
- ❑ лікувально-профілактичне відділення (організовує і забезпечує своєчасне надання дітям лікувально-профілактичної допомоги, що передбачає: проведення оцінки їх фізичного та психічного розвитку, терапії загальних нервово-психічних відхилень; здійснення контролю за організацією та режимом харчування в закладі, дотриманням санітарно-епідемічних вимог; забезпечення оздоровлення; проведення інформаційно-просвітницької роботи з питань здорового способу життя);
- ❑ юридичну службу (звертається з клопотанням до відповідних органів, установ та організацій щодо захисту прав та інтересів дітей (житлові, майнові права тощо); надає дітям, їх батькам, опікунам (піклувальникам), прийомним батькам та батькам-вихователям консультації з правових питань);
- ❑ службу «Телефон довіри для дітей» (надає телефонні консультації з соціальних, психологічних, педагогічних, правових та інших питань життєдіяльності дітей);

¹⁷¹ Пункт 5 Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 р. №87.

- інші структурні підрозділи, діяльність яких пов'язана з соціально-психологічною реабілітацією дітей¹⁷².

При цьому групи тривалого (стаціонарного) перебування формуються з дітей, які потребують тривалої соціально-психологічної реабілітації, а групи денного перебування — з дітей, які проживають у сім'ях, інтернатних закладах тощо і потребують соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги.

До центру приймаються діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, переведені з притулків для дітей, залишилися поза сімейним оточенням, зазнали насильства і потребують соціально-психологічної допомоги¹⁷³.

Дитина може перебувати у центрі протягом часу, необхідного для її реабілітації, але не більше 9 місяців у разі стаціонарного та 12 місяців денного перебування. Строки визначаються психолого-медико-педагогічною комісією за погодженням із відповідною службою у справах дітей¹⁷⁴. На сьогодні в Україні створено та функціонує 32 таких заклади.

Завданнями **соціально-реабілітаційних центрів (дитячих містечок)**¹⁷⁵ є:

- соціальний захист дітей;
- створення соціально-побутових умов для забезпечення нормальної життєдіяльності дітей, навчання, праці та змістовного дозвілля;
- надання дітям комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги;
- проведення психолого-педагогічної корекції з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини;
- створення умов для здобуття дітьми освіти у дошкільних, загально-освітніх, професійно-технічних, позашкільних навчальних закладах за місцезнаходженням центру;
- забезпечення оволодіння дітьми професійними навичками та їх трудове навчання;
- забезпечення влаштування дітей після досягнення ними повноліття (працевлаштування, навчання у вищих навчальних закладах тощо);

¹⁷² Пункт 6 Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей.

¹⁷³ Пункт 13 Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей.

¹⁷⁴ Пункт 17 Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей.

¹⁷⁵ Пункт 8 Типового положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2005 р. №1291.

- сприяння місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування у соціальному супроводженні дітей, що вибули з центру і виховуються в сім'ях опікунів, піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу;
- участь у проведенні місцевими органами виконавчої влади заходів для подолання безпритульності у відповідному регіоні;
- робота з сім'ями дітей щодо нормалізації умов їх виховання;
- розроблення рекомендацій для педагогічних та соціальних працівників і батьків або осіб, що їх замінюють, з питань соціально-психологічної адаптації дітей.

Центр може мати такі структурні підрозділи:

- відділення роботи з безпритульними дітьми;
- відділення екстреної (первинної) допомоги;
- відділення соціальної реабілітації;
- відділення ресоціалізації;
- відділення сімейної адаптації;
- юридична служба;
- служба «Телефон довіри для дітей»;
- відділення тимчасового проживання;
- відділення професійної орієнтації та трудового навчання;
- інші структурні підрозділи, діяльність яких пов'язана із соціально-психологічною реабілітацією дітей¹⁷⁶.

Центр приймає дітей, які:

- заблудилися;
- бродяжать або жебракують, місцезнаходження батьків яких не встановлено;
- залишилися без піклування батьків або осіб, що їх замінюють;
- залишили сім'ю чи навчальний заклад;
- втратили зв'язок з батьками під час стихійного лиха, техногенної аварії, катастрофи;
- повернулися з місць позбавлення волі;
- підкинуті та безпритульні;
- дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- дітей, яким перебування в сім'ї загрожує життю і здоров'ю.

¹⁷⁶ Пункт 9 Типового положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко).

Центр приймає дітей на підставі направлення служби у справах дітей за місцем проживання, органів внутрішніх справ, за клопотанням органів опіки та піклування, управління освіти, у справах сім'ї, молоді та спорту, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, лікувально-профілактичних закладів охорони здоров'я. Заклад також приймає дітей, які особисто звертаються за допомогою (у такому разі з'ясовуються обставини, через які вони звернулися до центру, і за рішенням директора діти направляються до місця свого постійного проживання чи перебування або залишаються в центрі)¹⁷⁷. Центр також надає допомогу дітям, що проживають у сім'ях, інтернатних та інших закладах і потребують соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів реабілітації. Ці діти можуть отримувати допомогу протягом строку, необхідного для їх реабілітації, але не більше ніж 12 місяців¹⁷⁸.

Притулки для дітей служб у справах дітей відповідних місцевих державних адміністрацій мають на меті соціальний захист позбавлених сімейного виховання дітей, які опинилися в складних житлово-побутових умовах, залишили навчальні заклади; створення належних житлово-побутових і психолого-педагогічних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності дітей, надання їм можливості для навчання, праці та змістовного дозвілля¹⁷⁹.

До притулку приймаються діти, які:

- заблукали;
- були покинуті батьками або піклувальниками;
- жебракують і місце знаходження їх батьків не встановлено;
- залишилися без піклування батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників);
- залишили сім'ю чи навчальний заклад;
- вилучені кримінальною міліцією у справах дітей органів внутрішніх справ із сімей, перебування в яких загрожувало їх життю і здоров'ю;
- втратили зв'язок з батьками під час стихійного лиха, аварії, катастрофи, інших надзвичайних подій;

¹⁷⁷ Пункт 11 Типового положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко).

¹⁷⁸ Пункт 22 Типового положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко).

¹⁷⁹ Пункт 2 Типового положення про притулок для дітей, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 09.06.97 р. №565.

- ❑ не мають постійного місця проживання і засобів до життя, підкинуті та безпритульні діти;
- ❑ самі звернулися за допомогою до адміністрації притулку;
- ❑ відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк¹⁸⁰.

Підставою для прийняття дітей до притулку є:

- ❑ звернення дитини до адміністрації притулку за допомогою;
- ❑ направлення служби у справах дітей відповідної державної адміністрації чи виконавчого комітету ради;
- ❑ акт кримінальної міліції у справах дітей органів внутрішніх справ про доставлення до притулку покинутої дитини або дитини, яка заблукала;
- ❑ письмове звернення керівника органу управління освітою відповідної державної адміністрації чи виконавчого комітету ради;
- ❑ звернення органу, установи чи організації, на які покладено здійснення заходів соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк;
- ❑ письмове звернення керівника лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я¹⁸¹.

Діти можуть перебувати у притулку протягом часу, необхідного для їх подальшого влаштування, але не більш як 90 діб. При цьому до терміну перебування дітей у притулку не входить час їх перебування на оздоровленні, лікуванні або обстеженні у закладах охорони здоров'я, а також період карантину, оголошеного органами охорони здоров'я у разі наявності інфекційного захворювання у притулку¹⁸². На сьогодні в Україні діє 87 притулків.

Однак до закладів тимчасового перебування дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах не приймаються діти, які перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння; психічно хворі з вираженими симптомами хвороби та діти, які вчинили правопорушення і щодо яких є відомості про винесення компетентними органами чи посадовими особами рішення про затримання, арешт або поміщення їх до приймальника-розподільника для дітей органів внутрішніх справ¹⁸³.

¹⁸⁰ Пункт 9 Типового положення про притулок для дітей.

¹⁸¹ Пункт 11 Типового положення про притулок для дітей.

¹⁸² Пункт 15 Типового положення про притулок для дітей.

¹⁸³ Пункт 10 Типового положення про притулок для дітей; пункт 10 Типового положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко); пункт 16 Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей; Пункт 24 Положення про центр медико-соціальної реабілітації неповнолітніх.

Діти старшого віку (від 15 років), які мають статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, також можуть отримати допомогу в **соціальних гуртожитках для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування**¹⁸⁴.

Національними нормативними документами також передбачено порядок повернення із-за кордону дітей, які є громадянами України, та порядок депортації дітей-іноземців до місця їхнього проживання.

Зокрема, відповідно до **Порядку повернення дітей-іноземців до місць їх постійного проживання**, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 26.09.02 р. №1432, з'ясування відомостей щодо законних представників цієї дитини покладено на МВС, Мінсім'ямолодьспорт та служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій¹⁸⁵. Вжиття заходів з розшуку та встановлення контакту із законними представниками дитини та інформування їх щодо її місцезнаходження покладається на закордонні дипломатичні установи України в країні громадянства чи постійного проживання дитини¹⁸⁶. При цьому питання забезпечення супроводження вирішується компетентними органами країни, що приймає дитину, з урахуванням конкретної ситуації¹⁸⁷.

Що стосується повернення дітей, які є громадянами України, то це здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 23.04.03 р. №569 **«Про затвердження Порядку повернення до України позбавлених батьківського піклування дітей, які є громадянами України»**, а саме: поверненню до України підлягають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, — громадяни України, які з різних причин перебувають поза межами України, якщо відсутні підстави для їх усиновлення або передачі під опіку (піклування) за кордоном, при цьому діти, народжені і залишені у пологових будинках за кордоном, повертаються до України за наявності підстав для набуття ними громадянства України за народженням¹⁸⁸.

¹⁸⁴ Типове положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 08.09.05 р. №878.

¹⁸⁵ Пункт 2 Порядку повернення дітей-іноземців до їх постійного проживання.

¹⁸⁶ Пункт 4 Порядку повернення дітей-іноземців до їх постійного проживання.

¹⁸⁷ Пункт 7 Порядку повернення дітей-іноземців до їх постійного проживання.

¹⁸⁸ Пункт 1 Порядку повернення до України позбавлених батьківського піклування дітей, які є громадянами України.

На підставі документів, що надійшли від закордонної дипломатичної установи України, здійснюється влаштування такої дитини до закладу соціального захисту дітей¹⁸⁹.

Однак, незважаючи на наявність нормативно-правової бази, відповідно до якої кожна дитина, яка опинилася у складних життєвих обставинах (у тому числі і через перебування в ситуації торгівлі людьми), може і повинна отримати всю необхідну їй допомогу, забезпечення реабілітації дитини, постраждалої від торгівлі людьми, зазвичай беруть на себе організації недержавного сектору. Держава у такому випадку забезпечує лише психологічну, медичну допомогу та захист прав постраждалої дитини.

5.5. Роль НУО при забезпеченні в Україні допомоги дітям, які постраждали від торгівлі людьми

Значне місце при наданні в Україні допомоги дітям, які постраждали від торгівлі людьми, як і при забезпеченні такою допомогою повнолітніх постраждалих, займають національні НУО за підтримки міжнародних донорів. Також реабілітаційна допомога дітям, постраждалим від торгівлі людьми, надається в медичному реабілітаційному центрі МОМ¹⁹⁰. Серед дітей, які отримують допомогу в зазначеному закладі, — діти, які постраждали від сексуальної експлуатації, примусової праці (сільське господарство, робота в приватному господарстві, на підприємствах тощо), змішаної форми експлуатації та діти, які займалися жебрацтвом. За інформацією МОМ, найбільшу кількість становлять діти, які постраждали від сексуальної експлуатації.

Серед позитивних практик національних НУО можна згадати, зокрема, проєкт «Запобігання торгівлі людьми шляхом розвитку соціальної роботи та мобілізації громад», партнерами якого є МОМ, Міністерство освіти і науки України, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Український фонд «Благополуччя дітей» та Західноукраїнський ресурсний центр. Проєкт спрямований на зменшення негативних наслідків торгівлі дітьми та неконтрольованої міграції в окремих регіонах України шляхом залучення місцевих соціальних працівників та педагогів, а також підготовки та підтримки громадських активістів на місцях з метою підвищення громадян-

¹⁸⁹ Пункт 9 Порядку повернення до України позбавлених батьківського піклування дітей, які є громадянами України.

¹⁹⁰ Як правило, пацієнтами медичного реабілітаційного центру МОМ стають дорослі, проте за необхідності медико-психологічна допомога надається й дітям.

ської активності при здійсненні заходів із протидії торгівлі людьми. Проект впроваджується громадськими організаціями в Автономній Республіці Крим, Донецькій, Івано-Франківській та Львівській областях.

Значний внесок у попередження торгівлі дітьми робить громадська організація «Сучасник» (м. Чернівці), яка здійснює свою роботу у тісній співпраці з державними структурами. Завдяки зусиллям її фахівців здійснюється підготовка спеціалістів державних установ як щодо механізмів виявлення дитини, яка постраждала від торгівлі людьми, так і щодо забезпечення взаємодії суб'єктів при наданні необхідної допомоги такій дитині; аналіз чинного законодавства та розробка методичних рекомендацій з протидії торгівлі дітьми. За фінансування Європейського Союзу з 1 червня 2009 року громадською організацією «Сучасник» у партнерстві з Представництвом МОМ в Україні, на підтримку зусиль Уряду України з протидії торгівлі людьми та на виконання Конвенції ООН про права дитини реалізується проект «Зміцнення національних механізмів та потенціалу у сфері протидії торгівлі дітьми в Україні». Реалізація даного проекту здійснюється в Закарпатській (НУО «Веста»), Луганській (НУО «Жінки Донбасу»), Харківській (НУО «Шлях до життя»), Миколаївській (НУО «Любисток») та Чернівецькій (НУО «Сучасник») областях. За результатами впровадження проекту 227 дітей, постраждалих від торгівлі людьми, отримали всебічну реінтеграційну допомогу, з яких близько 50 осіб отримали допомогу з реабілітації в медичному центрі МОМ. Крім того, в рамках проекту свій професійний потенціал підвищили під час модульного навчання 220 представників організацій, до компетенції яких належить надання допомоги дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах, спричинених перебуванням у ситуації торгівлі людьми.

Одним із модулів тренінгових програм для спеціалістів державних установ була підготовка з проведення кейс-конференцій, за результатами яких 25 дітей пройшли оцінку потреб державними структурами та отримали необхідні послуги за допомогою роботи мультидисциплінарних команд¹⁹¹.

Однак за результатами опитування, проведеного в ході дослідження, можна зробити висновок, що допомога дітям, які постраждали від торгівлі людьми, не може бути забезпечена в повному обсязі на рівні НУО. Про це зазначили представники як державних структур, так і громадських організацій.

¹⁹¹ Звіт НУО «Сучасник» за результатами впровадження проекту «Зміцнення національних механізмів та потенціалу у сфері протидії торгівлі дітьми в Україні».

Це обумовлено рядом причин, зокрема:

- відповідно до чинного законодавства України кожна особа, установа, організація тощо при виявленні дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, повинна надати інформацію до уповноваженого органу із захисту прав дитини;
- при виявленні такої дитини саме уповноважений орган із захисту прав дитини зобов'язаний забезпечити здійснення заходів із захисту її прав.

У разі порушення вимог законодавства про охорону дитинства, передбачено цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність¹⁹².

Законом України «Про протидію торгівлі людьми» також визначено, що допомогу дитині з моменту, коли з'явилися підстави вважати, що вона постраждала від торгівлі дітьми, і до повного завершення, надає держава¹⁹³.

5.6. Проблемні питання щодо надання в Україні соціальної допомоги дітям, постраждалим від торгівлі людьми

Кількість дітей, які опиняються в ситуації торгівлі людьми, за останні роки в Україні зростає. Найбільшу небезпеку це становить для дітей із сімей, де батьки зловживають алкоголем або іншими психотропними речовинами, та для дітей, які залишилися без батьківської опіки (діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, та діти, батьки яких працюють за кордоном).

Оскільки сама дитина не може ідентифікувати себе як постраждалу від торгівлі людьми, а спеціалісти, які здійснюють роботу з дітьми, зазвичай не володіють навичками щодо ідентифікації, допомога дитині надається як такої, що опинилася у складних життєвих обставинах. Держава зобов'язана забезпечувати захист таких дітей, однак зазвичай увага приділяється лише дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, а діти, батьки яких працюють за кордоном, залишаються поза увагою. Що стосується дітей, батьки яких не приділяють належної уваги їх вихованню (бездоглядних дітей), то піклування про них з боку держави обмежується взяттям їх на облік як таких, що опинилися у складних життєвих обставинах.

¹⁹² Закон України «Про охорону дитинства».

¹⁹³ Стаття 23 Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

Незважаючи на те, що служби у справах дітей направляють до ЦСССДМ інформацію про сім'ї з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, не всі батьки виявляють бажання отримувати соціальні послуги (окрім грошової допомоги)¹⁹⁴. Це, зокрема, стосується сімей, де батьки зловживають алкогольними напоями, наркозалежні тощо.

Незважаючи на наявність у національному законодавстві норм щодо заходів безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві¹⁹⁵, на практиці такі норми (зокрема, щодо дітей) фактично не застосовуються. Отже, дитина, яка постраждала від торгівлі людьми, знаходиться в небезпеці як сама, так і її близьке оточення. Зокрема, це стосується перебування її у закладі соціального захисту дітей, що може становити загрозу як для життя самої дитини, постраждалої від торгівлі людьми, так і для інших дітей, які отримують допомогу в одному з нею закладі.

Нормативними документами, що регламентують діяльність закладів соціального захисту дітей, чітко визначено термін утримання дитини в таких закладах. Враховуючи особливі потреби постраждалих дітей, для забезпечення допомоги їм необхідно повне медичне обстеження, встановлення рівня освіти (а в окремих випадках, встановлення віку із залученням спеціалістів судово-медичної експертизи), значна кількість підтверджуючих документів як щодо самої дитини, так і щодо її батьків (а за їх відсутності — можливих близьких родичів) тощо. Оскільки дуже складно наперед визначити час, необхідний для забезпечення належної допомоги дитині, яка постраждала від торгівлі людьми, проблема може виникнути у подовженні терміну її перебування, якщо необхідна допомога вимагатиме більше часу, аніж передбачено положенням про заклад.

Обов'язковою умовою при наданні соціальної допомоги дітям, постраждалим від торгівлі людьми, є активна участь родини (окрім випадків, коли батьків дитини позбавлено батьківських прав рішенням суду)¹⁹⁶. Але, як свідчить практика, при наданні допомоги дитині в за-

¹⁹⁴ Відповідно до абзацу 4 Ст. 5 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», одним із основних принципів здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є добровільність вибору в отриманні чи відмові від отримання соціальних послуг.

¹⁹⁵ Закон України від 23.12.93 р. №3782-ХІІ «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та Ст. 52-1—52-5 Кримінально-процесуального кодексу України;

¹⁹⁶ Соціально-психологічна реабілітація дітей, вилучених із ситуацій торгівлі людьми та інших найгірших форм дитячої праці. Узагальнення досвіду організацій Центральної та Східної Європи. Міжнародна організація праці, 2007 рік.

кладі соціального захисту робота здійснюється лише з дитиною. Центри СССДМ (які, відповідно до покладених завдань, повинні працювати з близьким оточенням дитини) не завжди володіють інформацією про перебування в закладі дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах (у тому числі постраждала від торгівлі людьми).

Національним законодавством України передбачено створення закладів соціального захисту дітей, в яких можуть отримати допомогу діти, постраждалі від торгівлі людьми, але не передбачено обов'язковості їх створення (постанови Кабінету Міністрів носять або ж рекомендаційний характер¹⁹⁷, або зобов'язують «забезпечити створення з урахуванням потреб»¹⁹⁸, але яким чином враховувати потреби регіону, роз'яснення не надається).

Як уже зазначалось, на виконання Загальнодержавної програми **«Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини»** на період до 2016 року Урядом України щороку затверджується план заходів щодо її реалізації, окремим розділом якого передбачено здійснення заходів з протидії торгівлі дітьми, сексуальній експлуатації та іншим формам жорстокого поводження з дітьми (у тому числі удосконалення процедур щодо виявлення дітей, які постраждали від сексуальної експлуатації чи інших форм жорстокого поводження, та створення системи реабілітації та реінтеграції постраждалих дітей). Однак ні планом заходів на 2010 рік, ні на 2011 рік розробку реабілітаційних програм та стандартів щодо надання соціальної допомоги дітям, постраждалим від торгівлі людьми, передбачено не було¹⁹⁹.

¹⁹⁷ Пункт 2 Постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2005 р. №1291 «Про затвердження Типового положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко)».

¹⁹⁸ Пункт 2 Постанови Кабінету Міністрів України від 09.06.1997 р. №565 «Про Типове положення про притулок для дітей».

¹⁹⁹ Пунктом 26 Плану заходів з виконання у 2010 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року, затвердженого Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.10.09 р. №1263-р передбачені підготовка пропозицій щодо ратифікації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення; введення до програм підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних працівників інститутів післядипломної педагогічної освіти навчальних курсів з протидії торгівлі людьми.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.04.11 р. №330-р «Про затвердження плану заходів з виконання у 2011 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року в розділі «Ліквідація торгівлі дітьми, сексуальної експлуатації, інших форм жорстокого поводження з ними» передбачено лише проведення для працівників структурних підрозділів у справах сім'ї, молоді та спорту семінарів з питань жорстокого поводження з дітьми та запобігання насильству в сім'ї й інформаційна підтримка роботи телефонної «Гарячої лінії» з питань запобігання насильству та захисту прав дітей.

Відсутні також в державі спеціальні процедури і чіткі механізми для швидкого виявлення та ідентифікації дітей, які постраждали від торгівлі людьми. Це, в свою чергу, призводить до браку механізмів забезпечення цих дітей необхідною соціальною допомогою.

На національному рівні не визначено механізму перенаправлення дитини, постраждалої від торгівлі людьми, при наданні їй соціальної допомоги. В Україні існує значна кількість державних установ, до компетенції яких належать питання захисту прав дитини, які можуть (і зобов'язані) здійснювати цей захист, якщо дитина потрапила в ситуацію торгівлі людьми, та забезпечувати їй усі необхідні заходи реабілітації. Однак, як показують результати дослідження, здійснення заходів з протидії торгівлі дітьми протягом останніх років не визначались державною політикою України як один із пріоритетних напрямів із захисту прав дитини²⁰⁰.

Враховуючи зазначене, не була обов'язковою і підготовка фахівців державних установ, закладів та організацій з питань протидії торгівлі дітьми. Отже, проблема існує як в ідентифікації постраждалої дитини, так і при наданні їй необхідної допомоги, враховуючи особливі потреби, спричинені ситуацією торгівлі людьми.

Відсутні на державному рівні також статистичні дані щодо статі, віку та місцезнаходження дітей, які стали жертвами цього ганебного явища (випадки щодо залучення дітей у ситуацію торгівлі дітьми реєструють органи внутрішніх справ²⁰¹; центри СССДМ фіксують кількість сімей з дітьми, які опинились у складних життєвих обставинах, а служби у справах дітей ставлять на профілактичний облік дітей, які постраждали від насильства).

Важливим моментом, який необхідно відзначити в дослідженні, є надання дітям допомоги неурядовими організаціями України. Незважаючи на значний ресурс, яким є НУО, при здійсненні реабілітаційних заходів деяким організаціям бракує належного розуміння законодавчої бази та підзаконних нормативно-правових актів, що регламентують в

²⁰⁰ Пріоритетними напрямками діяльності Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини, уповноваженого органу влади Автономної Республіки Крим у справах сім'ї, дітей та молоді, служб у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад, які впроваджують державну політику з питань соціального захисту дітей, протягом останніх років є забезпечення реалізації права дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, на виховання в сімейному оточенні, попередження та подолання дитячої безпритульності, бездоглядності, соціального сирітства.

²⁰¹ Протягом 2007 р. органами внутрішніх справ зареєстровано 12 випадків торгівлі дітьми та 107 випадків втягування дівчат, молодше 18 років, до зайняття проституцією.

Україні захист прав дитини, зокрема в частині, що стосується конфіденційності при наданні соціальних послуг.

Проблемою є також те, що в ряді випадків, коли допомога надається самою лише НУО (ресурси якої також обмежені), дитина позбавляється комплексу послуг у повному обсязі, або ж спеціалісти НУО звертаються до державних структур із захисту прав дитини із запізненням, що також не в інтересах дитини.

Під час дослідження було здійснено аналіз періодичної національної доповіді про реалізацію Україною положень Конвенції про права дитини за 2002—2006 роки та державної доповіді про становище дітей в Україні (за підсумками 2007 та 2009 рр.)²⁰². Результати такого аналізу вказують на низький рівень уваги держави до забезпечення прав дітей, постраждалих від торгівлі людьми, та надання їм дієвої допомоги. В усіх наведених доповідях зазначається, що на державному рівні існує мережа центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, центри соціально-психологічної допомоги та притулки, в яких можуть отримати реабілітаційні послуги діти, постраждалі від торгівлі людьми, однак не зазначено жодної дитини, постраждалої від торгівлі людьми, якій було надано допомогу в даних закладах (серед заходів з протидії торгівлі дітьми зазначаються лише превентивні заходи та підготовка спеціалістів щодо здійснення заходів з протидії торгівлі людьми)²⁰³.

Серед категорій дітей, соціальний захист яких здійснює держава²⁰⁴, в державній доповіді про становище дітей в Україні (за підсумками 2009 року), визначено, що соціальний захист цієї категорії дітей потребує вдосконалення передусім в частині, що стосується соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зазначено також, що загалом в Україні створена система соціального забезпечення та соці-

²⁰² Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2009 р. / М-во України у справах сім'ї, молоді та спорту, Держ. департамент з усиновлення та захисту прав дітей, Держ. ін-т розвитку сім'ї та молоді / А.Г. Зінченко, Т. Ф. Алексеєнко, С. Ю. Аксьонова та ін. — К.: Бланк-Прес, 2010. — 152.

²⁰³ Національний звіт «Зведена III та IV періодична національна доповідь про реалізацію Україною положень Конвенції про права дитини». — К.: Державний ін-т розвитку сім'ї та молоді, 2007.

²⁰⁴ Пункт 4.3. Державної доповіді про становище дітей в Україні за підсумками 2009 року «Соціальне забезпечення і соціальний захист різних категорій дітей: дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, безпритульних дітей, дітей-біженців та дітей, які перебувають на території України без законних представників, захист дітей-інвалідів».

ального захисту окремих категорій дітей, які потребують посиленої уваги та турботи (дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей-інвалідів, безпритульних дітей, дітей-біженців та дітей, які перебувають на території України без законних представників). Однак дітей, які постраждали від торгівлі людьми, серед категорій дітей, які потребують посиленої уваги та турботи з боку держави, в доповіді також не зазначено²⁰⁵.

З метою забезпечення рівних можливостей та доступу дітей до послуг з відпочинку та оздоровлення в 2009 році були прийняті зміни до Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей»²⁰⁶, якими визначено категорії дітей, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки і можуть перебувати у закладах оздоровлення та відпочинку безкоштовно або на пільгових умовах оплати²⁰⁷. Згідно зазначеного Закону, відпочинок та оздоровлення — це комплекс спеціальних заходів соціального, виховного, медичного, гігієнічного, спортивного характеру, спрямованих на поліпшення та зміцнення фізичного і психічного стану здоров'я дитини²⁰⁸, а діти, які постраждали від торгівлі людьми, потребують передусім відновлення здоров'я та психічного стану. Однак законодавством України таких дітей навіть не віднесено до категорії дітей, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки і можуть безкоштовно або на пільгових умовах перебувати у закладах оздоровлення та відпочинку.

²⁰⁵ Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2009 р. / М-во України у справах сім'ї, молоді та спорту, Держ. департамент з усиновлення та захисту прав дітей, Держ. ін-т розвитку сім'ї та молоді / А.Г. Зінченко, Т. Ф. Алексєєнко, С.Ю. Аксьонова та ін. — К.: Бланк-Прес, 2010. — 152.

²⁰⁶ Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 21 травня 2009 р. №401-17.

²⁰⁷ Відповідно до абзацу 10 Ст. 1 Закону України від 04.09.2008 р. №375-VI «Про оздоровлення та відпочинок дітей», до категорії дітей, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки і можуть перебувати у закладах оздоровлення та відпочинку безкоштовно або на пільгових умовах оплати, віднесені: діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування; бездоглядні та безпритульні діти; діти-інваліди; діти, потерпілі від наслідків Чорнобильської катастрофи, та ті, які постраждали внаслідок стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф; діти з багатодітних і малозабезпечених сімей; діти, батьки яких загинули від нещасних випадків на виробництві або під час виконання службових обов'язків; діти, які перебувають на диспансерному обліку; талановиті та обдаровані діти — переможці міжнародних, всеукраїнських, обласних, міських, районних олімпіад, конкурсів, фестивалів, змагань, спартакіад, відмінники навчання, лідери дитячих громадських організацій; дитячі творчі колективи та спортивні команди; діти працівників агропромислового комплексу та соціальної сфери села.

²⁰⁸ Абзац 5-6 Ст. 1 Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей».

5.7. Досвід роботи зарубіжних країн щодо механізмів взаємодії при наданні допомоги дітям, постраждалим від торгівлі людьми

Одним із пріоритетних завдань України в забезпеченні допомоги дітям, постраждалим від торгівлі людьми, є визначення механізму взаємодії щодо забезпечення усіх можливих заходів для сприяння якнайшвидшій реабілітації такої дитини та її інтеграції в суспільство.

Оскільки проблеми країн Центральної та Східної Європи дещо подібні до проблем, з якими стикається Україна при здійсненні заходів з протидії торгівлі людьми, але механізми взаємодії при забезпеченні допомоги дітям, постраждалим від торгівлі людьми, уже відпрацьовані, до розгляду наведено саме такі практики, які можуть бути використані також при розробці та впровадженні в Україні міждисциплінарних груп з надання допомоги дітям.

В *Румунії* на рівні громади за супровід дитини, вилученої з ситуації торгівлі людьми та інших найгірших форм дитячої праці, відповідає соціальний працівник загального відділу соціальної допомоги та захисту дитини. Фахівцем із супроводу дитини також може бути і представник НУО. До міжвідомчого місцевого підрозділу (ММП) входять представники загального відділу соціального забезпечення та захисту прав дітей на рівні графств та районів Бухаресту (забезпечують координацію ММП), територіальні інспекції поліції графств, загальні відділи поліції та районний відділ поліції в Бухаресті, шкільні інспекції, відділи охорони здоров'я, НУО національного та місцевого рівнів.

Такі підрозділи створено на рівні кожного графства та шести районів Бухаресту з метою виявлення, перенаправлення та здійснення на місцевому рівні моніторингу ситуації щодо торгівлі дітьми та інших найгірших форм дитячої праці (НФДП). ММП відіграє роль ресурсу:

- ❑ для професіоналів, які займаються запобіганням та протидією НФДП (розповсюджує інформацію, здійснює заходи із запобігання торгівлі людьми та навчання спеціалістів щодо надання допомоги, проводить моніторинг випадків торгівлі людьми на рівні графств);
- ❑ для групи супроводження (у разі виникнення питань, що потребують колегіального вирішення).

В Румунії також функціонує Консультативна рада громади (КРГ), до складу якої входять представники місцевих рад, церкви (різних конфесій), поліції; сімейні лікарі та педіатри; вчителі, класні керівники та

директори шкіл; представники НУО (релігійних, молодіжних, жіночих, національних меншин тощо); колишні реципієнти соціальних послуг та представники ЗМІ. Консультативні ради можуть створюватись навіть на рівні маленького міста чи села. КРГ можуть вносити практичні рекомендації щодо поліпшення роботи з групами ризику та залучатись (через брак спеціалістів на місцевому рівні) до здійснення супроводу.

В **Болгарії** супровід дитини здійснює соціальний працівник відділу із захисту дитини, який також є керівником міждисциплінарні групи (МДГ). Залежно від випадку, до здійснення супроводу можуть залучатися як члени МДГ, так і інші зацікавлені сторони із числа представників громади. До МДГ при здійсненні супроводу входять органи виконавчої влади; органи та установи соціального забезпечення, інспекції шкіл, місцеві відділи поліції, місцеві НУО, місцеві комісії у справах неповнолітніх правопорушників.

Також створено кризовий центр — заклад для надання допомоги постраждалим від насильства, в якому допомога надається і постраждалим від торгівлі людьми (у тому числі дітям). У закладі надається така допомога:

- ❑ надання помешкання та гуманітарної допомоги;
- ❑ психологічна підтримка під час кризи;
- ❑ перенаправлення для отримання необхідної допомоги та участь у реабілітаційних програмах;
- ❑ забезпечення соціальними послугами (у тому числі із захисту прав та інтересів).

У **Молдові** на місцевому рівні до складу МДГ входять соціальні працівники, психологи, юристи, інспектори праці, лікарі, вчителі, фахівці із захисту дитини, представники НУО та батьківських комітетів, представники церкви. Група супроводу є складовою МДГ, а відповідальним за супровід призначається спеціаліст територіального відділу соціальної допомоги чи НУО.

На районному рівні працюють місцеві комітети дій (МКД), до складу яких входять представники місцевих рад, місцевих відділів поліції та прокуратури, відділів освіти, відділів у справах молоді та спорту, відділів охорони здоров'я та соціального забезпечення, місцевих агентств зайнятості, НУО та інших установ²⁰⁹. Для звітування та обміну інформацією, розгляду складних випадків чи повідомлення про нові випад-

²⁰⁹ За відсутності необхідної кількості фахівців на рівні громади, члени МКД також можуть входити до групи супроводу.

ки залучення дитини до найгірших форм дитячої праці представники МДГ зустрічаються з представниками МКД²¹⁰.

5.8. Рекомендації щодо вдосконалення в Україні соціальної допомоги дітям, постраждалим від торгівлі людьми

З метою попередження торгівлі дітьми та забезпечення заходів, спрямованих на створення умов для повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав в Україні, необхідно:

активізувати:

- ❑ роботу на усунення передумов торгівлі людьми (проведення роз'яснювальної роботи серед населення; забезпечення раннього втручання при виявленні сімей з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах тощо);
- ❑ профілактичну роботу серед батьків для попередження бездоглядності та жорстокого поводження з дітьми;
- ❑ зусилля щодо притягнення до відповідальності батьків за невиконання чи неналежне виконання батьківських обов'язків та спеціалістів — за невиконання або неналежне виконання службових обов'язків при здійсненні заходів з протидії торгівлі дітьми;

розробити та затвердити на національному рівні:

- ❑ реабілітаційні програми для дітей, які постраждали від торгівлі людьми;
- ❑ систему підготовки та перепідготовки фахівців, що працюють з дітьми, які постраждали від торгівлі людьми;
- ❑ стандарти щодо здійснення роботи з протидії торгівлі дітьми;

передбачити:

- ❑ фінансування на повернення дитини, яка постраждала від торгівлі людьми за кордоном або в іншому регіоні України;
- ❑ залучення перекладача при наданні допомоги дітям-іноземцям та сурдоперекладача — для дітей з вадами мови та слуху;
- ❑ включення до програм підготовки прийомних батьків, батьків-вихователів та опікунів/піклувальників розділу з попередження торгівлі дітьми;

²¹⁰ Соціально-психологічна реабілітація дітей, вилучених із ситуацій торгівлі дітьми та інших найгірших форм дитячої праці. Узагальнення досвіду Центральної та Східної Європи. Міжнародна організація праці, 2007 р.

- можливість подовження (у разі необхідності) терміну перебування дитини в центрі соціально-психологічної реабілітації дітей, постраждалих від торгівлі людьми;
- можливість дитині, постраждалій від торгівлі людьми, безкоштовно або на пільгових умовах перебувати в дитячих закладах оздоровлення та відпочинку;
- заходи із забезпечення безпеки дитини, яка постраждала від торгівлі людьми (особливо якщо така допомога надається закладами соціального захисту), зокрема, якщо щодо ситуації торгівлі людьми, в якій перебувала дитина, відкрито кримінальну справу.

З торгівлею дітьми можна боротися лише за умови застосування системного підходу, який передбачає координацію зусиль усіх зацікавлених сторін процесу: державних та недержавних організацій, правових, законодавчих та міграційних органів влади. Отже, необхідно розробити та затвердити на національному рівні механізми перенаправлення дітей, які постраждали чи ймовірно постраждали від торгівлі людьми, із залученням усіх органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадських та інших організацій, до компетенції яких належить здійснення заходів з протидії торгівлі дітьми.

Враховуючи, що однією із груп ризику потрапляння в ситуацію торгівлі людьми є діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які можуть бути усиновлені за кордоном, необхідно визначити механізм відстеження подальшої долі такої дитини, який наразі в Україні відсутній.

Необхідною умовою є ведення статистики щодо дітей, постраждалих від торгівлі людьми, що відобразатиме ситуацію як загалом в Україні, так і окремо в кожному регіоні. Це дасть можливість при розробці та затвердженні державних програм з протидії торгівлі людьми передбачати фінансування, необхідне для ефективної роботи з попередження торгівлі дітьми та забезпечення допомоги постраждалим.

Враховуючи введення в Україні посади Уповноваженого Президента України з прав дитини²¹¹, питання забезпечення потреб, прав та інтересів дітей, постраждалих від торгівлі людьми, як і питання щодо попередження такого явища, повинні стати одним із головних завдань цієї структури.

²¹¹ Указ Президента України від 11 серпня 2011 року №811/2011 «Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини».

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ ТА АБРЕВІАТУР	3
КОРОТКИЙ ЗМІСТ	3
1. ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ	5
1.1. Проблема торгівлі людьми	5
1.2. Наслідки торгівлі людьми	8
1.3. Наслідки торгівлі дітьми	12
2. ПОТРЕБИ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ	15
2.1. Основні потреби постраждалих від торгівлі людьми	15
2.2. Особливі потреби жінок, постраждалих від торгівлі людьми ...	16
2.3. Особливі потреби чоловіків, постраждалих від торгівлі людьми	17
2.4. Особливі потреби дітей, постраждалих від торгівлі людьми ...	19
3. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОПОМОГИ ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ	21
3.1. Міжнародні правові акти, що гарантують надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми	21
3.2. Нормативно-правове регулювання надання соціальних послуг особам, які опинилися у складних життєвих обставинах, в Україні	24
3.3. Надання соціальної допомоги постраждалим від торгівлі людьми в Україні установами та закладами, що належать до органів державної влади та місцевого самоврядування	35
3.3.1. <i>Надання соціальних послуг центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді</i>	36
3.3.2. <i>Здійснення соціального обслуговування із забезпеченням тимчасового притулку</i>	42
3.4. Досвід роботи міжнародних організацій та національних НУО при наданні допомоги постраждалим від торгівлі людьми	48

3.5. Взаємодія національних НУО та державних структур при здійсненні соціальної роботи з постраждалими від торгівлі людьми в Україні.	53
3.6. Проблеми, що виникають при наданні в Україні допомоги постраждалим від торгівлі людьми	57
3.7. Досвід зарубіжних країн щодо надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми	63
4. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ НАДАННЯ ДОПОМОГИ ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ	76
5. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ	80
5.1. Забезпечення допомоги дітям, постраждалим від торгівлі людьми, з огляду на міжнародні правові акти	80
5.2. Нормативно-правові документи України, що регламентують забезпечення захисту прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах	82
5.3. Надання допомоги дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах, органами та службами, до компетенції яких належить здійснення соціального захисту дітей	85
5.4. Заклади цілодобового перебування для дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.	87
5.5. Роль НУО при забезпеченні в Україні допомоги дітям, які постраждали від торгівлі людьми.	94
5.6. Проблемні питання щодо надання в Україні соціальної допомоги дітям, постраждалим від торгівлі людьми.	96
5.7. Досвід роботи зарубіжних країн щодо механізмів взаємодії при наданні допомоги дітям, постраждалим від торгівлі людьми	102
5.8. Рекомендації щодо вдосконалення в Україні соціальної допомоги дітям, постраждалим від торгівлі людьми.	104

Науково-популярне видання

**НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ РІЗНИМ ГРУПАМ ОСІБ,
ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ
(Звіт дослідження)**

Верстка та дизайн обкладинки — *Мельніков В.*
Коректор — *Божок В.*

Н 17 Надання соціальних послуг різним групам осіб, які постраждали від торгівлі людьми (Звіт дослідження). — К.: Фенікс, 2011. — 108 с.

Підп. до друку 28.10.2011. Формат 60x84/16.
Папір офс. Друк офс.
Ум. др. арк. 6,28. Обл-вид. арк. 5,18.
Наклад 1000 прим. Зам. 11-529.

Віддруковано в друкарні “Видавництво “Фенікс”
Св-во суб’єкта видавничої справи ДК №271 від 07.12.2000 р.
03680, м. Київ, вул. Шутова, 13 Б